

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

Valdis Bērziņš. Par arheoloģisko apzināšanu ● Jānis Ciglis, Andrejs Vasks. Jauni bronzas un senākā dzelzs laikmeta apbedīšanas vietu datējumi ar radioaktīvā oglekļa metodi ● Edvīns Evarts. Daži kultūras dzīves aspekti vācu okupācijas periodā 1941.–1945. gadā: sports ● Daina Bleiere. Vēstures avoti par nacionālkomunismu Latvijā – kritisks skatījums ● Īsziņas ● Vēstures avoti ● Zinātnes dzīve ● Recenzijas ● In memoriam

2017

1

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

DIBINĀTS 1936. GADĀ
ATJAUNOTS KOPŠ 1991. GADA DECEMBRA
IZNĀK ČETRAS REIZES GADĀ

Izdots ar

Valsts kultūrkapitāla fonda atbalstu

Rīga, Latvijas vēstures institūta apgāds

Dibinātājs
LATVIJAS UNIVERSITĀTES LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS
Reģistrācijas apliecība nr. 1651
lvi@lza.lv

Atbildīgā redaktore *Dr. hist.* INETA LIPŠA

Redkolēģija:

Asoc. prof. Ph. D. KARI ALENIUSS (*Kari Alenius*), Oulu Universitāte, Somija; Asoc. prof. Dr. hist. DAINA BLEIERE, Rīgas Stradiņa universitāte, LU Latvijas vēstures institūts; Asoc. prof. Hum. m. dr. AUDRONE BLIUJIENE (*Audronė Bliujienė*), Klaipēdas Universitātes Baltijas jūras reģiona vēstures un arheoloģijas institūts, Lietuva; Prof. Ph. D. LAZARS FLEIŠMANS (*Lazar Fleishman*), Stenforda Universitāte, ASV; Prof. Ph. D. JERGS HAKMANS (*Jörg Hackmann*), Šēcinādas Universitāte, Polija; Ph. D. MAGNUSS ILMJERVS (*Magnus Ilmjärv*), Tallinas Universitātes Vēstures institūts, Igaunija; Prof. Dr. hist. ALEKSANDRS IVANOVŠ, Daugavpils Universitāte; Prof. Dr. hist. ĒRIKS JĒKABSONŠ, Latvijas Universitāte; D. Phil. METJŪ KOTŠ (*Matthew Kott*), Upsālas Universitāte, Zviedrija; Vēst. zin. kand., doc. MIHAILS KOVAĻEVŠ, Saratovas Valsts tehniskā universitāte, Krievija; IMANTS LANCMANIS, Latvijas Zinātņu akadēmijas goda loceklis, Baltijas vēstures komisijas (Getingenē) korespondētājloceklis; Prof. Ph. D. ĒRO MEDIJAINENS (*Eero Medijainen*), Tartu Universitātes Vēstures un arheoloģijas institūts, Igaunija; Prof. emer., Ph. D. ANDREJS PLAKANŠ, Aiovas Valsts universitāte, ASV; Vēst. zin. kand., doc. TAMĀRA PUŠKINA, Maskavas Valsts universitāte, Krievija; Prof. Dr. hist. h. c., Dr. habil. chem. JĀNIS STRADIŅŠ, Latvijas Zinātņu akadēmijas īstētais loceklis, Baltijas vēstures komisijas (Getingenē) korespondētājloceklis, LU Filozofijas un socioloģijas institūts; Prof. Dr. habil. hist. AIVARS STRANGA, Latvijas Zinātņu akadēmijas īstētais loceklis, Latvijas Universitāte; Hum. m. dr. ŽILVĪTIS ŠAKNIS (*Žilvytis Šaknys*), Lietuvas Vēstures institūts, Lietuva; Doc. Ph. Dr. LUBOŠŠ ŠVECS (*Luboš Švec*), Kārļa Universitātes Starptautisko studiju institūts, Čehija; Asoc. prof. Ph. D. IEVA ZAKĒ, Rovana Universitāte, ASV; Dr. hist. GUNTIS ZEMĪTIS, LU Latvijas vēstures institūts

*Žurnālā ievietotie zinātniskie raksti ir recenzēti
Articles appearing in this journal are peer-reviewed*

No 2012. gada "Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls" ir iekļauts EBSCO datubāzē
Academic Search Ultimate.

From 2012, "Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls" has been included in the EBSCO
database *Academic Search Ultimate*.

Redakcijas adrese
Kalpaka bulv. 4, 126. ist., Rīgā, LV-1050, tālr. 29486005

Redaktore:
*Ināra Stašulāne,
Antra Legzdiņa (angļu val.)
Ināra Korsaka (vācu val.)
Māksliniece Ināra Jēgere
Maketētāja Margarita Stoka*

Nodibinājums "Latvijas vēstures institūta apgāds",
reģistrācijas nr. 40008064387

Iespiests SIA "Jelgavas tipogrāfija"

ISSN 1025–8906

© LU Latvijas vēstures institūts, 2017

SATURS/CONTENTS

ZINĀTNISKIE RAKSTI/SCIENTIFIC ARTICLES

Valdis Bērziņš. Par arheoloģisko apzināšanu/

Valdis Bērziņš. On Archaeological Survey 5

Jānis Ciglis, Andrejs Vasks. Jauni bronzas un senākā dzelzs laikmeta apbedīšanas vietu datējumi ar radioaktīvā oglekļa metodi/

Jānis Ciglis, Andrejs Vasks. New Radiocarbon Datings of Bronze and Earliest Iron Age Burial Sites 35

Edvīns Evarts. Daži kultūras dzīves aspekti vācu okupācijas periodā 1941.–1945. gadā: sports

Edvīns Evarts. Some Aspects of Cultural Life during the Occupation by Nazi Germany: Sports. 62

Daina Bleiere. Vēstures avoti par nacionālkomunismu Latvijā – kritisks skatījums/

Daina Bleiere. History Sources on National Communism in Latvia – A Critical View 81

ĪSZIŅAS/BRIEFS

Alise Šulte, Daniel S. E. Gunnarsson. 17th Century Large-Scale Historical Maps of Vidzeme as Sources for Archaeological Research/

Alise Šulte, Daniels S. E. Gunnarsons. 17. gadsimta Vidzemes liela izmēra kartes kā avots arheoloģiskajiem pētījumiem 111

VĒSTURES AVOTI/SOURCES OF HISTORY

Līga Lapa. Skolotāji Vidzemes guberņas lauku pagastos pēc 1905. gada revolūcijas/

Līga Lapa. Teachers in Vidzeme Province Rural Parishes after the Revolution of 1905. 127

ZINĀTNES DZĪVE/SCIENTIFIC LIFE. 152

RECENZIJAS/REVIEWS

- Lielais brālis tevi vēro: VDK un tās piesegstruktūras.*
 Ziņojumi starptautiskajā zinātniskajā konferencē 2016. gada
 11., 12. un 13. augustā Rīgā. Autoru kolektīvs K. Jarinovskas
 zinātniskajā redakcijā. VDK zinātniskās izpētes komisijas
 raksti, 3. sēj. Rīga: LPSR Valsts drošības komitejas zinātniskās
 izpētes komisija, Latvijas Universitāte, 2016 (aut. *Daina Bleiere*) . . . 170
- Nikita Petrov. *Nagrazhdeny za rasstrel. 1940.* Moskva:
 Mezhdunarodnyi fond "Demokratiia", 2016 (aut. *Ilze Jermacāne*) . . 181
- Edvīns Evarts, Juris Pavlovičs. *Ikdienas dzīve Latvijā nacistiskās
 Vācijas okupācijas laikā 1941–1945.* Rīga: Zinātne, 2016
 (aut. *Kaspars Zellis*) 190
- Tālis Pumpuriņš. *Cēsu ģerbonis: Cēsu pilsētas ģerboņa attīstības
 un lietošanas vēsture = Cēsis Coat of arms: Cēsis Coat of Arms –
 History of its Development and Use.* Cēsis: Cēsu Vēstures un
 mākslas muzejs, 2017 (aut. *Armands Vijups*) 197
- IN MEMORIAM 202
- AUTORI/AUTHORS 207

gan šeit netiek sīkāk aplūkotas. Tāpat šajā rakstā netiek apskatīta zemūdens arheoloģiskā apzināšana.

Svarīgi apzināšanu atšķirt no iepriekš atklātu senvietu³ *apsekošanas*, kuras gaitā tiek izvērtēts jau zināmo senvietu pašreizējais stāvoklis un iegūta papildus informācija par tām. Praksē gan abu veidu pētījumi var notikt vienlaicīgi: veicot apzināšanu konkrētā teritorijā, pie reizes notiek arī šajā teritorijā zināmo senvietu apsekošana.

Šī raksta uzdevums ir aplūkot arheoloģiskās apzināšanas potenciālu un metodes, kādas izmantojamas konkrēti Latvijas vides apstākļos, ņemot vērā līdzšinējo pieredzi šāda veida pētījumos un izmantojot zinātnisko literatūru no valstīm, kur apzināšanas metodoloģijai pievērsta lielāka uzmanība.

Raksts domāts visiem, kuri veic arheoloģisko apzināšanu vai kuriem ir nepieciešamība vai vēlme ar to nodarboties. Šāda veida pētījumi ir daļa no profesionālu arheologu darbības lauka. Tomēr arheoloģiskajā apzināšanā principā ir iespējams iesaistīties arī amatieriem un brīvprātīgajiem, ja vien viņi spēj atpazīt arheoloģiski nozīmīgas liecības un ir pietiekami zinoši un atbildīgi, lai izpildītu likuma noteiktās prasības. Atradumu vākšana no zemes virsas ir neinvazīvs, nedestruktīvs process – tiek iegūta informācija, netraucējot arheoloģisko senvietu kultūrslāni. Vācijā, Lielbritānijā un citās valstīs ilgākā laika posmā ir izveidojusies tradīcija, ka ar arheoloģisko apzināšanu nodarbojas ne tikai profesionāli arheologi, bet arī arheoloģijas interesenti un biedrības, lielākā vai mazākā mērā sadarbojoties ar nozares profesionāļiem.⁴ Latvijā šāda tradīcija līdz šim plašāk nav attīstījusies, un muzeju kolekcijās uzkrātais savrupatradumu materiāls pamatā ir veidojies no nejaušiem atradumiem. Nākotnē, palielinoties sabiedrības informētībai un interesei par arheoloģiju, arī interesentu un brīvprātīgo pieensums arheoloģiskajai pētniecībai potenciāli varētu palielināties.

Šī raksta mērķis nekādā ziņā nav veicināt darbības, kas vērstas uz arheoloģisko privātkolekciju veidošanu vai tirgošanos ar senlietām. Atbilstoši likuma prasībām par visiem arheoloģiskās apzināšanas gaitā iegūtajiem arheoloģiskiem atradumiem ir jāziņo Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijai, turklāt strikti noteikts, ka tie priekšmeti, kas attiecas uz 17. gadsimtu vai senāku

laiku, nododami kādam no publiskajiem muzejiem.⁵ Šaubu gadījumā par priekšmeta vecumu vai nozīmīgumu ir jākonsultējas ar speciālistu. Autors gan aicina senlietu atradējus neaprobežoties ar likuma noteikto vecuma cenzu – arī 18. gadsimta vai jaunākām senlietām var būt kultūrvēsturiska vērtība, un šādiem priekšmetiem piemērotākā glabāšanās vieta ir muzejs (kur tiek nodrošināta to uzskaitē, ilglaicīga glabāšana un publiska pieejamība), nevis atradēja privātkolekcija. Vēl jāatzīmē, ka likums stingri ierobežo metāla detektoru un ģeofizikālo iekārtu izmantošanu arheoloģisko pieminekļu teritorijās.⁶

Tomēr ir citi aspekti, kas būtiski mazina potenciālos draudus, kādi varētu rasties saistībā ar plašāka cilvēku loka iesaistīšanos apzināšanas darbu veikšanā. Pirmkārt, lai sekmīgi veiktu apzināšanu, nepieciešama pieredze ar arheoloģisko materiālu – jāprot atpazīt sīkos atradumus, kas sniedz tik vērtīgu pirmo informāciju par iepriekš nezināmu senvietu. Trūkstot šādai pieredzei, cilvēks vienkārši nesaskatīs un neatpazīs meklējamo materiālu. Tādējādi panākumus šajā jomā reāli nav iespējams gūt personām ar paviršu, virspusēju interesi par arheoloģiju. Turklāt sīkajiem priekšmetu fragmentiem, kādi tiek atrasti apzināšanas darbu gaitā, var gan būt ļoti liela zinātniskā nozīme, taču tirgus vērtības tiem nebūs nekādas, līdz ar to mantkārīgai darbībai šajā jomā nav nekāda pamata.

Kā zināms, mantrači jeb senvietu postītāji mūsdienās kā galveno darba instrumentu lieto metāla detektoru, turklāt šo postījumu objekti pamatā ir ar metāla senlietām bagātās dzelzs laikmeta un vēlākās apbedījumu vietas, monētu un metāla priekšmetu depozīti. Senajās dzīvesvietās, ja tās izdodas “uztaustīt” ar metāla detektoru, visbiežāk tiek iegūti atsevišķi salauztu priekšmetu fragmenti. Savukārt nemetāla priekšmeti, kas veido arheoloģiskā materiāla galveno masu dzīvesvietās, strādājot ar metāla detektoru, protams, paliek nepamanīti, bet akmens laikmeta (un pamatā arī bronzas laikmeta) arheoloģiskais mantojums no metāla detektora lietotāja viedokļa vispār paliek “ārpus kadra”.

Arheoloģiskajai apzināšanai Latvijas teritorijā ir gara vēsture, kuru sīkāk aplūkot nav šī raksta mērķis, tomēr iezīmējamās galvenās attīstības līnijas. Senvietu apzināšana, apkopojot pieejamās ziņas par atradumiem un dabā pārbaudot atradumu vietas,

faktiski aizsākās jau 19. gadsimta pirmajā pusē līdz ar pirmajiem arheoloģiskajiem pētījumiem. Informāciju par atradumiem mērķtiecīgi ievāca un apkopoja 19. gs. beigās un 20. gs. pirmajās desmitgadēs,⁷ īpašu uzmanību pievēršot pilskalnu reģistrēšanai.⁸ Apzināšanas ekspedīcijās galvenais uzsvars šajā laikā tika likts uz ienākušo ziņu pārbaudi, papildu informācijas iegūšanu no vietējiem iedzīvotājiem, ziņās minēto senvietu lokalizēšanu dabā un tuvākās apkārtnes pārmeklēšanu. 20. gs. otrajā pusē, intensificējot apzināšanas darbu noteiktos apvidos, papildus iepriekš minētajām metodēm arheologi plašāk sāka veikt tīrumu pārstaigāšanu un cita veida atsegumu pārbaudi arī vietās, kur iepriekš ziņu par atradumiem nav bijis.⁹

Kopš 20. gs. 20. gadu sākuma arheoloģiskās apzināšanas darbiem bijusi noteikta loma kultūrvēsturiskā mantojuma aizsardzības politikā, jaunatklātās senvietas iekļaujot aizsargājamo pieminekļu sarakstā.¹⁰ Šie darbi bijuši ekstensīva rakstura, tie plānoti tā, lai aptvertu plašas teritorijas un iegūtu informāciju par kultūrvēsturiski nozīmīgākajiem objektiem.

Intensīvāk apzināšanas darbi veikti kā pirmais solis arheoloģiskā mantojuma izpētē teritorijās, kur tas lemts iznīcināšanai vērienīgas būvniecības rezultātā.¹¹ Visplašākie šāda veida pētījumi realizēti padomju okupācijas laikā zonās, kuras bija paredzēts aplūdināt saistībā ar hidroelektrostaciju būvniecību uz Daugavas.¹²

Arheoloģisko apzināšanu veikuši ļoti daudzi Latvijas arheologi. Plašākie, plānveidīgie darbi ir dokumentēti sastādītajos pārskatos un atspoguļoti tēžu un rakstu krājumos par arheoloģisko pētniecību.¹³

Viss liecina, ka arvien pastāv plašas iespējas atklāt iepriekš nezināmas senvietas. It īpaši attiecībā uz senajām dzīvesvietām var teikt – pašreiz zināmās ir tikai “aisberga redzamā daļa”, un apzināšanas darbi var ļoti būtiski papildināt un pat izmainīt šo ainu. Piemēram, 1992. gadā Latvijā bija zināmas tikai sešas vidējā akmens laikmeta jeb mezolīta apmetnes,¹⁴ bet apzināšanas darbu gaitā no 1995. līdz 2013. gadam, intensīvi pētot atsevišķas salīdzinoši nelielas teritorijas, kas varēja būt pievilcīgas senajiem medniekiem–vācējiem, atklātas vēl vismaz 15.¹⁵ To izplatība tād atspoguļo nevis reālo mezolīta apdzīvotības ainu, bet gan apmetņu izvieto-

jumu akmens laikmeta speciālistu intensīvi pētītājās teritorijās. Attiecībā uz dzelzs laikmetu pietiek iepazīties ar šī laikmeta arheoloģisko pieminekļu kartēm, kur dominē kapulauki, lai saprastu, cik daudz vēl jābūt šīm apbedījumu vietām atbilstošu, bet vēl nezināmu dzīvesvietu, kas gaida savu atklājēju.

Atsevišķās valstīs senvietu apzināšana tikusi izvirzīta kā viena no prioritātēm arheoloģijā. Piemēram, Polijā kopš 1978. gada tiek realizēta nacionālā mēroga programma, t.s. Polijas arheoloģiskā dokumentācija (*Archeologiczne Zdjęcie Polski*), kuras ietvaros tiek ne tikai apkopoti muzeju un arhīvu dati par atradumiem, bet arī plānveidīgi pārstaigāta visa valsts teritorija, šajā darbā iesaistot plašu arheologu loku.¹⁶

Arī Latvijā, kur arheoloģiskā apzināšana pārsvarā notiek nelielu pētījumu veidā, aptverot atsevišķas teritorijas, šo pētījumu gaitā akumulētajiem datiem ir liela nozīme arheoloģiskā mantojuma izpētē valsts mērogā. Lai šo potenciālu maksimāli realizētu, ir svarīgi arheoloģiskās apzināšanas darbus konsekventi un pilnīgi dokumentēt, izveidoto dokumentāciju iesniegt Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijai un būtiskākos rezultātus publicēt.

PĒTĀMĀ TERITORIJA UN ATBILSTOŠĀ STRATĒGIJA

Arheoloģiskā apzināšana var tikt veikta pētnieciskos nolūkos, un šajā gadījumā teritorijas izvēli, pētījumu stratēģiju un metodes noteiks pētnieka zinātniskās intereses (piemēram, noskaidrot apdzīvotības raksturu vai intensitāti konkrētā laikmetā, lokalizēt noteikta rakstura pieminekļus tālākai izpētei utt.). Apzināšanas darbi var būt nepieciešami arī aizsardzības (preventīvās) arheoloģijas ietvaros. Šajā gadījumā apzināmo teritoriju noteiks būvniecības plāni, bet stratēģija un metodes būs vērstas uz to, lai visefektīvāk lokalizētu senvietas, kuras skars būvniecības darbi, un apzināšanas rezultāti tiks izmantoti, plānojot nepieciešamos arheoloģiskos aizsardzības izrakumus (vai varbūt izmainot būvniecības projektu, lai saudzētu īpaši nozīmīgas senvietas). Apzināšanas darbi var tikt veikti arī teritoriālās plānošanas ietvaros, lai iegūtu precīzākus datus par konkrētas teritorijas arheoloģisko mantojumu.

Visbiežāk laika un resursu ierobežojumi neļauj veikt intensīvu apzināšanu visā pētāmajā teritorijā. Ir nepieciešams izvēlēties pētniecības mērķiem atbilstošu, efektīvu stratēģiju, kas ļaus iegūt vajadzīgo informāciju. Jautājumus par arheoloģiskās apzināšanas mērķiem un stratēģijām grāmatā *Archaeological Survey* plaši iztirzā E. B. Benings (*Banning*). Viņš izšķir trīs arheoloģiskās apzināšanas veidus atbilstoši izvirzītajiem mērķiem.¹⁷

Pirmais no tiem ir *izlūkošana jeb senvietu meklēšana* (*prospection*), kas tiek veikta ar mērķi atklāt noteikta veida arheoloģiskās liecības. Piemēram, ja mērķis ir pētniecības projekta ietvaros atklāt agrā dzelzs laikmeta kapulaukus, tad pieejamie resursi būtu jākoncentrē tā, lai maksimāli palielinātu izredzes atklāt tieši šī perioda apbedījumu vietas, izmantojot visu pieejamo informāciju par faktoriem, kas ietekmē to izvietojumu un iespējas tos atklāt un atpazīt. Galvenā uzmanība tiks pievērsta tām teritorijām, kur, vadoties pēc pieejamās informācijas, ir sagaidāmas konkrētā veida senvietas.

Ja apzināšanas darbi veicami teritorijā, kuru skars būvniecība, tad mērķis varētu būt atklāt, piemēram, pēc iespējas lielāku daļu no visām šajā teritorijā esošām senvietām ar saglabājušos kultūrslāni vai apbedījumiem, kuras pārsniedz noteiktu minimālo platību. Arī šajā gadījumā apzināšanas darbi tiks koncentrēti galvenokārt teritorijās, kur senvietu atklāšanas iespējamība, vadoties pēc pieejamajiem datiem, ir vislielākā.

Kā daudzkārt atzīmēts literatūrā par arheoloģisko apzināšanu, šāda stratēģija ietver sevī risku, ka, balstoties uz sākotnējiem pieņēmumiem par senvietu izvietojumu, tiks meklēti tikai šajās par perspektīvām uzskatītajās zonās, negūstot precīzāku priekšstatu par attiecīgā veida senvietu izvietojumu teritorijā kopumā. Piemēram, akmens laikmeta speciālistiem labi zināms, ka šī laikmeta mednieku–vācēju apmetnes mēdz būt izvietotas pie ezeriem upju ieteku un izteku tuvumā. Bet, koncentrējot apzināšanas darbus vienīgi šajās “perspektīvajās” zonās, netiks atklātas apmetnes ārpus šīm zonām, līdz ar ko priekšstats par apdzīvotību un cilvēka darbību ainavā senatnē būs nepilnīgs, varbūt pat maldīgs. Šādas situācijas var palīdzēt novērst, izmantojot prognozējošus modeļus (angl. *predictive modelling*), taču to izveidei nepieciešama cita veida apzināšana, proti, apzināšana, kas balstās uz statistikas metožu izmantošanu.

Uz statistiskām metodēm balstītā apzināšanā (angl. *statistical survey*) notiek teritorijas apzināšana izlases veidā. Šāda pieeja ir nepieciešama, piemēram, lai varētu objektīvi novērtēt senvietu skaitu, biežību (izvietojuma blīvumu) vai proporcionālo sadalījumu noteiktā teritorijā pēc hronoloģiskiem periodiem, funkcijām vai citiem parametriem, novērtēt senvietu biežību dažādās ekoloģiskās vai zemes izmantojuma zonās, novērtēt attiecīgās teritorijas iedzīvotāju skaitu senatnē, tā dinamiku. Vienkāršākajā variantā pētāmo teritoriju sadala vienādos kvadrātos un veic izlasi: mehāniski vai pēc nejaušības principa tiek atlasīti atsevišķi kvadrāti, kuros notiek apzināšana. Pēc tam, izmantojot statistikas metodes, notiek izlases rādītāju attiecināšana uz visu ģenerālkopu, ko šajā gadījumā veido visi pētāmās teritorijas kvadrāti.

Apzināšanas darbu praksē tiek izmantota arī stratificēta gadījumizlase. Ģenerālkopa tiek sadalīta grupās jeb stratās pēc noteiktiem parametriem, un tiek veikta gadījumizlase vai mehāniskā izlase katras stratas ietvaros atsevišķi. Pētāmās teritorijas kvadrātus var stratificēt, piemēram, pēc ģeoloģiskām, augšņu, reljefa vai veģetācijas pazīmēm. Tas ļauj samazināt kļūdu, attiecinot izlases rādītājus uz ģenerālkopu.

Jāatzīmē, ka uz statistiskām metodēm balstīta apzināšana, lai arī var šķist zinātniskāka, nebūs atbilstoša pieeja visiem gadījumiem. Piemēram, ja mērķis ir pēc iespējas efektīvāk atklāt jaunas senvietas, tad šādam mērķim drīzāk piemērota būs izlūkošana. Tomēr uz statistiskām metodēm balstīta apzināšana var kalpot, lai izstrādātu prognozējošu modeli, kurš pēc tam var tikt izmantots izlūkošanā (sk. iepriekš).

Trešā E. B. Beninga izdalītā pieeja ir *apzināšana ar mērķi raksturot telpiskās struktūras*, t.i., senvietu, priekšmetu izplatību telpā, to savstarpējās sakarības, kuras atspoguļo izvietojums telpā. Te ietilpst, piemēram, mēģinājumi identificēt apdzīvotības struktūras, kas sastāv no centrālām un zemāka līmeņa dzīvesvietām. Šāda mērķa sasniegšanai drīzāk būs nepieciešama vienlaidus teritorijas sistemātiska apzināšana visā platībā.

Latvijā veiktie apzināšanas darbi pamatā atbilst izlūkošanai jeb senvietu meklēšanai. Ir veikta arī vienlaidus teritorijas intensīva un sistemātiska apzināšana. Šāda pieeja izmantota autora un kolēģu –

akmens laikmeta speciālistu – pētījumos kopš 1995. gada, kad salīdzinoši nelielās teritorijās pārstaigāti tīrumi un izpētīti arī cita veida atsegumi, cenšoties gūt pēc iespējas pilnīgāku priekšstatu par uz zemes virsas atrodamo arheoloģisko materiālu attiecīgajā teritorijā.¹⁸

Šie pētījumi kalpoja vairākiem mērķiem. Pirmkārt, ar mērķi atklāt akmens laikmeta senvietas un gūt jaunus datus par apdzīvotību šajā periodā salīdzinoši nelielās pētāmās teritorijas (daži kvadrātkilometri) tika izvēlētas, vadoties pēc klasiskajiem senvietu meklēšanas principiem: tās ir teritorijas, kurās jau ir zināmi akmens laikmeta atradumi, kā arī teritorijas, kuras varēja būt pievilcīgas senajiem medniekiem–zvejniekiem (lielo upju ielejas, mazāku upju ielejas ar mitrājiem – seniem, aizaugušiem ezeriem; teritorijas ap lielajiem ezeriem).

Savukārt izvēlētās teritorijas ietvaros apzināšanas darbi notiek sistemātiski, aptverot visus šajā teritorijā apstrādātos laukus un citus atsegumus, fiksējot ne tikai atsevišķo atradumu punktus, bet arī pārstaigāto lauku robežas. Šāda pieeja izmantota ar mērķi veidot sistemātiski iegūtu datu kopu par attiecīgās teritorijas arheoloģisko mantojumu, kuru turpmāk varētu papildināt pēc vajadzības (piemēram, paplašinot pētāmo teritoriju) un kura būtu izmantojama statistiskiem aprēķiniem. Tā kā tiek vākts ne tikai akmens laikmeta, bet visu periodu arheoloģiskais materiāls, tad apzināšanas rezultāti izmantojami arī pētījumos par apdzīvotību un teritorijas izmantojumu vēlākos periodos.

Veicot arheoloģisko apzināšanu, arvien nākas saskarties ar jautājumu: kāda veida liecībām (visbiežāk – cik daudziem atradumiem) jābūt, lai pēc apzināšanas datiem atradumu vietu varētu identificēt kā senvietu. Bieži rodas arī jautājums par divām vai vairākām tuvu kopā izvietotām atradumu koncentrācijām – vai var uzskatīt, ka tās veido vienu plašu senvietu vai arī vairākas atsevišķas senvietas. Uz šiem jautājumiem nav viennozīmīgas, universāli piemērojamas atbildes. Toties no praktiskā viedokļa skatoties, ir svarīgi izvērtēt, kuras atradumu koncentrācijas ir pietiekami nozīmīgas, lai tajās veiktu tālākus pētījumus un, iespējams, nodrošinātu to aizsardzību.

Pieminekļu aizsardzības politika un likumdošana prasa, lai tiktu izdalītas senvietas kā teritorijas ar lielāku arheoloģisko nozī-

mību, salīdzinot ar pārējo valsts teritoriju. Tomēr sistemātiskas un intensīvas apzināšanas gaitā tiek iegūti arī atsevišķi atradumi (piemēram, viena – divas lauskas vai krama atšķīlas tīrumā), kādi parasti tiek apzīmēti kā “savrupatradumi” – atrastais materiāls nav pietiekams, lai liecinātu par dzīvesvietas vai cita veida senvietas esamību. Protams, ka seno cilvēku darbība ainavā neaprobežojās tikai ar ilglaicīgu uzturēšanos noteiktās vietās, un arī materiāla izplatība to atspoguļo. Cilvēki veica ikdienas darbības, pārvietojās un arī īslaicīgi apmetās ārpus dzīvesvietām, līdz ar to arī priekšmeti tika izmesti vai pazaudēti citviet cilvēka apgūtajā ainavā. Konceptijā, kur dominē senvietas jēdziens, šādi atsevišķi atradumi it kā veido “fona troksni”. Tomēr no arheoloģiskās pētniecības viedokļa ir iespējama arī koncepcija, kur netiek atsevišķi izdalītas senvietas, bet gan pētīta dažāda veida atradumu (atsevišķu priekšmetu) biežība pētāmās teritorijas zonās ar atšķirīgiem vides apstākļiem (t.s. bezsenvietu, angl. *non-site, siteless* modelis).¹⁹ Jāuzsver, ka šādu atsevišķu atradumu sistemātiskai dokumentēšanai var būt liela zinātniskā nozīme, ja vien tiek uzkrāts pietiekams datu kopums. Piemēram, atsevišķu keramikas lausku atradumi lauksaimnieciski izmantojamās zemēs visbiežāk tiek interpretēti tā, ka sasistie trauki tikuši izmesti kopā ar bioloģiska rakstura saimniecības atkritumiem un nonākuši uz lauka kā nejaušs piejaukums mēslojumam. Sekojot šai interpretācijai, atsevišķi trauku lausku atradumi tāpat liecina, ka attiecīgajā teritorijā pastāvējuši daudzgadīgi lauki (kur pretstatā līdumiem augsnes auglība tika uzturēta ar mēslošanu), un, ja atrastās keramikas lauskas ir vismaz aptuveni datējamas, tad tās var sniegt nozīmīgu informāciju pētījumiem par lauksaimniecības attīstību.²⁰

ZIŅAS PAR AGRĀKIEM ATRADUMIEM, KARTOGRĀFISKAIS MATERIĀLS

Pirms uzsākt arheoloģisko apzināšanu, nepieciešams pēc iespējas pilnīgāk apkopot esošos datus par arheoloģiskajiem atradumiem pētāmajā teritorijā. No publicētajiem materiāliem īpaši noderīgi būs regulāri iznākušie tēžu un rakstu krājumi, kas satur konspektīvu informāciju par arheoloģiskajiem lauka pētījumiem,

aptverot laiku kopš 1958. gada, un kas mūsdienās turpina iznākt ar nosaukumu "Arheologu pētījumi Latvijā".²¹

Pilnīgāks priekšstats par arheoloģiskajiem pētījumiem un atradumiem konkrētā teritorijā rodams, iepazīstoties ar materiāliem arhīvos un muzeju fondos. Attiecībā uz Latvijas teritoriju kopumā vispilnīgākā informācija par arheoloģiskajiem atradumiem glabājas Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas departamentā (Pieminekļu valdes arhīvs, kur pamatā atrodamas 20. gs. 20. un 30. gados vāktās ziņas; arheoloģiskie atradumi muzeja fondos) un Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas Pieminekļu dokumentācijas centrā. Informācija par agrāko gadu apzināšanas ekspedīcijām un konkrētu senvietu izpēti atrodama pārskatos un atskaitēs, kas glabājas abās iepriekšminētajās institūcijās, kā arī LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuvē. Turklāt noteikti jāiepazīstas ar materiāliem attiecīgā reģionālā muzeja fondos un arhīvā.

Arheoloģiskās apzināšanas darbiem absolūti nepieciešamas ir detalizētas un precīzas kartes.²² Padomju okupācijas laikā valdošās slepenības apstākļos militārām vajadzībām tika sastādītas Latvijas teritorijas kartes pat 1:10 000 mērogā, tomēr arheologiem piekļuve šāda līmeņa kartēm bija liegta (tās kļuva pieejamas tikai līdz ar Latvijas neatkarības atgūšanu). Šajā situācijā izlīdzējās, paslepus izmantojot vēl starpkaru periodā izgatavotās 1:75 000 mēroga armijas topogrāfiskās kartes.²³ 20. gs. 80. gados izmantoja 1:10 000 mēroga padomju saimniecību un kolhozu zemes ierīcības plānus, kas gan aptvēra tikai lauksaimnieciski izmantojamās zemes, turklāt nesaturēja augstuma atzīmes. Atbilstoša kartogrāfiskā materiāla trūkums toreiz bija būtisks šķērslis arheoloģiskajai pētniecībai un atradumu vietu precīzai lokalizācijai.

21. gadsimta sākumā situācija ir kardināli uzlabojusies. Visdetalizētākās kartes, kas nosedz visu Latvijas teritoriju, joprojām gan ir padomju militārās kartes mērogā 1:10 000. Šāda mēroga kartes, turklāt ar augstuma atzīmēm pa 1,0 vai 0,5 m, ir ļoti piemērotas arheoloģiskās apzināšanas darbiem. Tomēr, lai arī šajās līdz 20. gs. 80. gadiem izgatavotajās kartēs samērā precīzi attēloti ūdeņi un reljefs, tās jau ir stipri novecojušas un neatspoguļo mūsdienu situāciju: daudzviet atklātās teritorijas aizaugušas ar mežu, būtiski pa-

plašinājusies apbūve, ierīkoti jauni ceļi utt. Kā papildus materiāls izmantojamas neatkarīgās Latvijas laikā publicētās 1:50 000 mēroga topogrāfiskās kartes, nelielām teritorijām pieejamas arī mūsdienā 1:10 000 mēroga kartes. Lielu nozīmi saglabā pirmskara 1:75 000 mēroga kartes, jo tās ataino situāciju pirms padomju okupācijas laikā veiktajiem liela mēroga meliorācijas darbiem, kas daudzviet ainavu pārveidoja līdz nepazīšanai; pēc šīm kartēm iespējams vismaz aptuveni lokalizēt zudušās viensētas, gūt priekšstatu par agrākajām ceļu trasēm, par upju tecējumu pirms iztaisnošanas utt.

Sīkākās publicētās Latvijas teritorijas ģeoloģiskās kartes ir mērogā 1:200 000,²⁴ savukārt nepublicētas 1:50 000 mēroga ģeoloģiskās kartes atrodamas Latvijas Vides, ģeoloģijas un meteoroloģijas centra arhīvā.

Mūsdienās, protams, kartes arvien vairāk tiek izmantotas digitālā formā. Ideāli, ja mobilā ierīcē, izmantojot ģeogrāfisko informācijas sistēmu (ĢIS) programmatūru, var atvērt karšu datubāzi, kur vairākos slāņos attēlotas topogrāfiskās kartes, ortofoto ainas no dažādiem gadiem, aerolāzerskenēšanas (*LIDAR*) datu slāņi, kā arī ģeoloģiskās u.c. tematiskās kartes. Šādas iespējas piedāvā LU Ģeogrāfijas un Zemes zinātņu fakultātes karšu pārlūks.²⁵ Plašus datus, bet ar ierobežotākām funkcionālām iespējām sniedz arī brīvi pieejamais LĢIA karšu pārlūks.²⁶

SASKARSME AR VIETĒJIEM IEDZĪVOTĀJIEM

Vairāku iemeslu dēļ, pirms uzsākt lauka pētījumus konkrētā apvidū, arheologam nepieciešams stāties kontaktā ar vietējiem iedzīvotājiem. Pirmkārt, svarīgi stādīties priekšā, paskaidrojot sava apmeklējuma mērķi, noskaidrot, kas ir īpašnieks vai lietotājs teritorijai, kurā vēlaties veikt pētījumus, un prasīt atļauju šādiem darbiem. Pēc autora pieredzes attieksme šādā situācijā gandrīz vienmēr ir ļoti labvēlīga. Turpretī darbošanās uz privātas zemes, neinformējot saimnieku, visbiežāk tiks uzlūkota ar aizdomām.

Otrkārt, šādā veidā tiek iegūtas ziņas par vietējo iedzīvotāju atradumiem. Lai arī tas negadās bieži, tomēr arheoloģiskās apzināšanas gaitā tiek iegūta vērtīga informācija tieši no iedzīvotājiem. Jāņem vērā, ka nespeciālistam bieži vien ir ļoti grūti novērtēt

arheoloģiska atraduma nozīmību – parasti nāksies ar piemēriem paskaidrot, kāda veida atradumi ietilpst arheoloģijas interešu lokā. Zinātniski vērtīgs priekšmets var tikt ilgus gadus glabāts kā kuriozs, līdz to novērtē kāds speciālists. Šajā situācijā, protams, jāievēc maksimāli precīzas ziņas par atrašanās vietu un apstākļiem. Savukārt atradējam būs interesanti no arheologa uzzināt vairāk par pašu priekšmetu. Labi, ja nozīmīgs arheoloģiskais atradums tiek atdots tālākai nodošanai muzejā, bet jebkurā gadījumā – galvenais ir nevis pats priekšmets (svarīgāko priekšmetu raksturojošo informāciju var fiksēt fotogrāfijās), bet gan ziņas par to, kur, kad un kādos apstākļos tas atrasts.

Treškārt, kontaktējoties ar cilvēkiem, kas pārzina konkrēto apvidu, gūstams skaidrāks priekšstats par vietējo ainavu un pārmaiņām, kas to skārušas: par būtiskām izmaiņām zemes lietojumā (piemēram, mūsdienās apmežota teritorija pirms dažiem gadu desmitiem vēl lauksaimnieciski apsaimniekota), par ainavas pārveidojumiem meliorācijas gaitā utt. (arī praktiski noderīga informācija: par neizbraucamiem ceļiem, bīstamiem suņiem u.tml.).

Veicot plašāka mēroga arheoloģiskās apzināšanas darbus, ieteicams arī pieteikties vietējā pašvaldībā: šāda vizīte veicina informācijas apmaiņu un savstarpējo uzticēšanos, ļauj skaidrot un popularizēt arheologu darbu. Apzināšanas darbu laikā noteikti vērts izmantot izdevību iepazīties ar arheoloģisko priekšmetu kolekcijām, kādas dažkārt vēl tiek glabātas lauku skolu muzejos, un aprakstīt, nofotografēt tajos atrodamos priekšmetus. Pieredze diemžēl rāda, ka šādas kolekcijas, lai arī rūpīgi vāktas un glabātas, daudzos gadījumos tiek zaudētas līdz ar skolotāju paaudzes nomaiņu.

ZEMES VIRSAS ATSEGUMU PĀRBAUDE

Apzināšanas darbi prasa labu profesionālo sagatavotību, turklāt arī ļoti lielu pacietību un mērķtiecību: arheoloģiskās liecības dažkārt tiek iegūtas tikai pēc ilgas meklēšanas un tikai tādā gadījumā, ja darba veicējs ir “piešāvis aci” un prot tās atpazīt. Arheologu komandā visiem jābūt informētiem par apzināšanas darba mērķiem un par apsvērumiem, kāpēc uzmanība tiek pievērsta konkrētajai

teritorijai – pretējā gadījumā, tiklīdz paies dažas dienas bez nozīmīgiem atradumiem, zudīs motivācija rūpīgam darbam.

Izšķiroša nozīme ir gadalaikam un laikapstākļiem. Lauksaimnieciski izmantotās zemēs apzināšanas darbus var ieplānot divos īsos periodos: agrā pavasarī, pirms tiek apstrādāta zeme (t.i., apmēram līdz maija sākumam), un vēlā rudenī pēc tam, kad zeme apstrādāta un noskalota ilgstošās rudens lietavās (t.i., apmēram no oktobra sākuma). Svaigi uzartā vai kultivētā laukā arheolģiskais materiāls nav saskatāms, to klāj dubļu vai putekļu kārtiņa, tāpēc šādos apstākļos pārstaigāt tīrumu ir nelietderīgi. Arī kurmju rakumi un citi atsegumi pļavās pārbaudāmi pavasarī, pirms izveidojas zelmenis, jo tad redzamība strauji pasliktinās.

Līdzīga apstākļu maiņa novērojama mežos: līdz ar lapu saplaukšanu koki un krūmi aizsedz skatu, traucējot orientēties un atpazīt nelielas cilvēka veidotas reljefa formas, tātad arī apzināšana mežainos apvidos veicama pavasarī vai vēlā rudenī. Izņēmums ir skraji priežu meži, kur redzamības apstākļi no pavasara līdz rudenim būtiski nemainās.

Apzināšanas darbu sezonas beigas rudenī un sākumu pavasarī nosaka sniega segas izveidošanās un noturīgums. Bezsniega apstākļos apzināšanu, protams, var veikt arī ziemā.

Dienvidziedrijā strādājošie arheologi konstatējuši, ka būtiski atšķiras iespējas konstatēt dažāda veida arheolģiskās liecības uzartos laukos rudenī un pavasarī, it sevišķi mālainās augsnēs. Pavasarī pēc sniega nokušanas, kad zemes virsa ir pamatīgi noskalota, ļoti labi ir saskatāms krams, toties mālainās augsnēs ziemas sala iedarbības rezultātā trauslās aizvēsturisko laiku keramikas lauskas jau var būt lielā mērā sadrupušas. Šādās augsnēs keramikas lauskas daudz lielākā skaitā atrodamas vēlā rudenī/ziemas sākumā. Smilšainās augsnēs sala iedarbība nav tik postoša.²⁷ Bez tam rudenī pēc sodrēju un oglišu piejaukuma augsnei un degušu akmeņu koncentrācijas arumos būs skaidrāk saskatāmas pavardu vietas un citi objekti, savukārt līdz pavasarim oglītes no augsnes virskārtas būs lielākā mērā izskalotas, līdz ar to arheolģiskie objekti būs grūtāk atpazīstami, to kontūras vairāk izplūdušas.²⁸

Kopumā ņemot, arheolģiskais materiāls būs salīdzinoši grūtāk saskatāms mālainās nekā smilšainās augsnēs, to grūtāk pamanīt arī augsnēs ar daudziem sīkiem oļiem. Arī laikapstākļi ietekmē

apzināšanas rezultātus: materiāla saskatāmība samazinās stiprā saulē, tāpēc labvēlīgāks ir apmācies laiks.

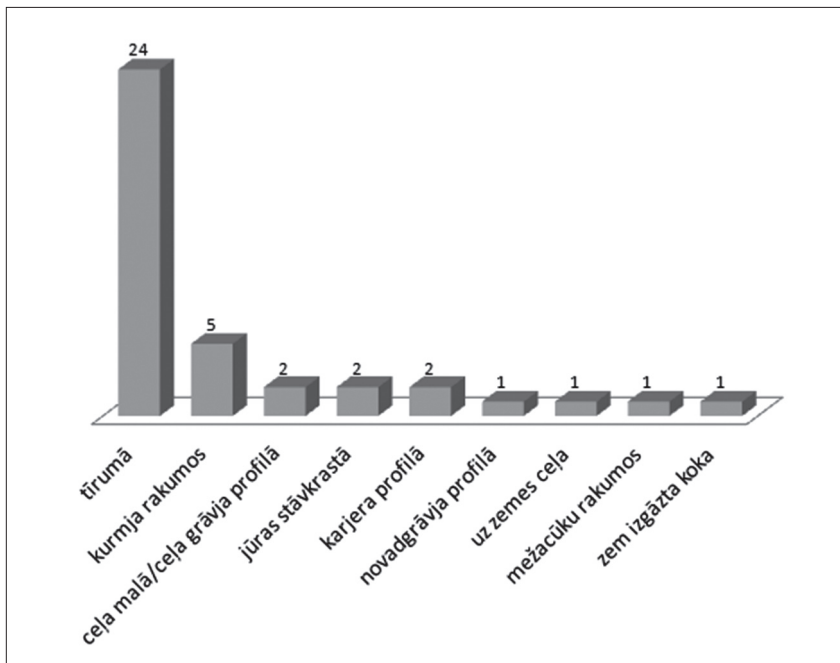
Uzartus tīrumus sistemātiski pārstaigā taisnās līnijās, sekojot vagām (iespējama arī platākas zonas pārstaigāšana līkloča līnijā). Strādājot grupā, tiek izveidota “ķēde”, ieturot apmēram vienādas atstarpes starp līnijām. Līdzīgu metodi izmanto kūdras laukos u.c. vienlaidus atsegumos. Atstarpe starp līnijām var būt no 2–3 m līdz pat 50 m un vairāk. Protams, jo ciešāk kopā izvietotas pārstaigāšanas līnijas, jo intensīvāk tiek pārmeklēta teritorija, palielinot iespējamību, ka tiks atklātas arī senvietas ar nelielu platību vai ar zemu arheoloģiskā materiāla biežību, toties pieaug laika patēriņš. Lai apzināšanas rezultāti būtu salīdzināmi un tos varētu izmantot statistiskiem aprēķiniem, vēlams konsekventi ieturēt attālumu starp pārstaigāšanas līnijām un dokumentācijā fiksēt, kāds bijis šis attālums.

Arheologi Eiropā un Ziemeļamerikā ir veikuši dažādus statistiskus aprēķinus pēc apzināšanas darbu datiem, kā arī eksperimentus nolūkā precīzāk novērtēt dažādu faktoru (arheoloģiskā materiāla vizuālo īpašību, redzamības apstākļu, attāluma no pārstaigāšanas līnijas, darbinieku pieredzi u.c.) ietekmi uz to, cik liela daļa materiāla tiek atrasta, veicot pārstaigāšanu. Šie pētījumi dod arī zināmu objektīvu pamatu, lai izvēlētos optimālo intervālu starp pārstaigāšanas līnijām.²⁹

Pārstaigājot tīrumus, nepieciešams pievērst uzmanību ne tikai arheoloģiskajam materiālam, bet arī augsnes krāsai. Tumšākas augsnes laukumi (ar augstāku organisko vielu koncentrāciju) var norādīt uz apmetnes kultūrslāni, lai gan jāpatur prātā, ka augsnes krāsa parasti variē atbilstoši reljefam: augsnes virskārta būs gaišāka kalnā virsotnē, kur tā satur mazāk humusvielu, nekā kalna piekājē, kur humusvielu ir vairāk. Tāpēc par kultūrslāni visdrīzāk var liecināt tumšāks augsnes laukums kalna virsotnē vai nogāzē.

Uz senu apmetnes vietu kūdras laukā savukārt var norādīt smilšains laukums vai akmeņi, jo kūdras slānī jebkurš minerālais materiāls būs cilvēka atvests. Līdzīgi tas ir kāpu smiltīs: akmeņu klātbūtne automātiski liecina par cilvēka darbību.

Lauksaimnieciski neapstrādātā zemē arheoloģiskas liecības konstatēt būs nesalīdzināmi grūtāk. Lai realizētu patiešām intensīvu apzināšanu šādās teritorijās, visdrīzāk nāksies rakt šurfus vai veikt

1. att. Apzināšanas darbos atklāto senvietu skaits pēc atsegumu veidiem, kādos iegūts arheoloģiskais materiāls. Autora dati par apzināšanas darbiem Rietumkurzemē 1995. gadā, Babītes ezera ziemeļu krastā 1996. gadā, Užavas ielejā un Sārņates apkārtnē 2000., 2003., 2011.–2013. gadā, pie Vilgāles, Zvirgzdu, Kukšu, Pinku ezeriem 2004.–2005. gadā, pie Sločenes upes 2008.–2010. gadā.

urbumus (sk. sadaļu “Zondāžas metodes”). Tomēr, kā liecina dati par dažāda veida atsegumos iegūtajiem atradumiem (1. att.), labus rezultātus var iegūt, sistemātiski pārbaudot meža cūku un sevišķi kurmju rakumus. Tāpat pārbaudāmi arī lineāri atsegumi: zemesceļi, uzartas meža stigas, nesēn raktu grāvju un karjeru profili, kā arī jūras un upju krasti, kur notiek aktīva erozija (ievērojot drošību!).

Mežā var saglabāties liecības par cilvēka darbību senatnē, kādas agrārā ainavā būs pa lielai daļai jau iznīcinātas. Visbiežāk tie ir nelieli reljefa pārveidojumi un akmeņu sakopojumi: kapu uzkalniņi un akmeņu krāvumu kapi, no seniem tīrumiem novāktu akmeņu kaudzes, ogļu dedzināšanas vietas, senu ēku pamati, aizsardzības nolūkos veidoti vaļņi un grāvji u.tml. Agrāk šāda veida objektus

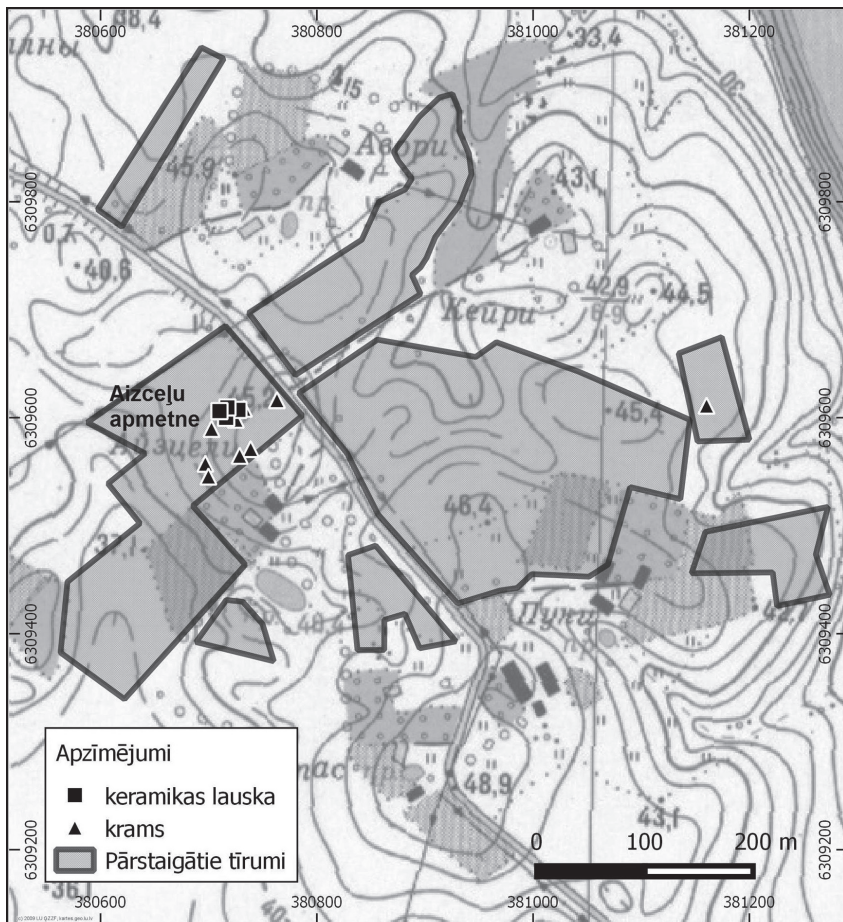
atklāja no zemes, bet tieši šī raksta sagatavošanas laikā Latvijā aizsākusies nelielu, no zemes grūti pamanāmu reljefa pārveidojumu identificēšana pēc aerolāzerskenēšanas (*LIDAR – Light Detection And Ranging*) datiem, verificējot objektus dabā. Sagaidāms, ka šī tālīzpētes metode tuvākajos gados ļaus atklāt daudzas senvietas tieši mežainos apvidos.

Meži nav viendabīgi no zemes virsas redzamības viedokļa. Skujkoku mežā zemi klāj daudzgadīgu augu sega – un vienīgie atsegumi būs zem izgāztiem kokiem, meža cūku rakumos, grāvju profilos, turpretī daudzos lapu koku mežos pavasarī atsedzas samērā daudz kailas augsnes. Boreālajā jeb skujkoku mežu zonā – Ziemeļeiropā un Ziemeļamerikā – strādājošie arheologi daudz uzmanības veltījuši problēmai, kā efektīvāk veikt apzināšanas darbus situācijā, kad zemes virsas atsegumu tikpat kā nav. Šādos apstākļos nākas izmantot dažādas salīdzinoši darbietilpīgas zondāžas metodes (sk. nākamo sadaļu).

1. attēlā apkopotī dati no autora vadītajiem apzināšanas darbiem laikā no 1995. līdz 2013. gadam: redzams, ka vairākums šajos darbos atklāto senvietu konstatēts, pateicoties tīrumu pārstaigāšanā gūtajiem atradumiem. Vairākas senvietas atklātas arī pēc atradumiem kurmjū rakumos. Pa vienai vai divām senvietām atklāts, pārbaudot citu veidu atsegumus. Šie dati dod ļoti aptuvenu priekšstatu par dažāda veida atsegumu nozīmīgumu arheoloģiskā materiāla iegūšanā Latvijas vides apstākļos. (Šajos pētījumos zondāžas darbi netika veikti.)

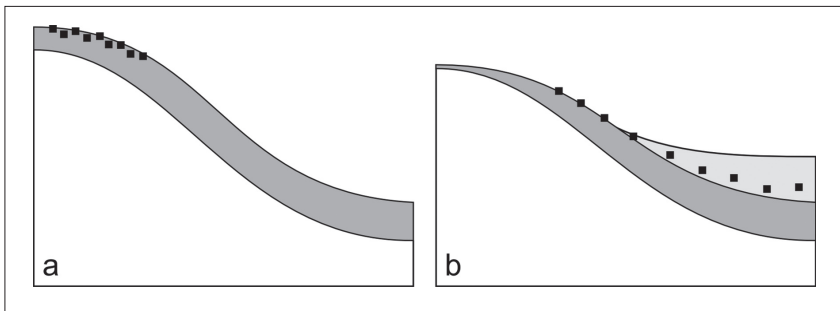
Ļoti liela nozīme ir atradumu vietu precīzai fiksācijai. Izmantojot tradicionālas metodes – detalizētu topogrāfisko karti un kompasu, attālumu mērot ar soļiem, – iespējams kartē samērā precīzi atlikt atradumu punktus un kartēt arī pārstaigāto tīrumu robežas, urbumu un šurfu izvietojumu, taču tas ir darbietilpīgs process. Mūsdienās šo uzdevumu būtiski atvieglo satelītnavigācijas sistēmas: kvalitatīvs “aktīvai atpūtai” paredzēts satelītnavigācijas uztvērējs ļauj atraduma vietu noteikt ar dažu metru kļūdu, kas ir pietiekama precizitāte apzināšanas darbu vajadzībām.

Apzināšanas darbu dokumentācijā būtu jānorāda ne tikai precīzas atradumu vietas, bet arī maksimāli precīzi dati par apzināšanas darbu gaitu, pēc kuriem var novērtēt pētījumu intensitāti

2. att. Arheoloģiskās apzināšanas darbu dokumentācijas piemērs. Kartes fragments ar pārstaigātiem tīrumiem un atradumiem Rīmzātcieņa apkārtnē Kuldīgas novada Pelču pagastā. Arheoloģisko datu avots: Valdis Bērziņš (1996). *Pārskats par arheoloģiskās apzināšanas darbiem Rietumkurzemē 1995. gadā*, 2. sēj., 12. karte. VKPAI Pieminekļu dokumentācijas centrs. Fona karte: 1:10 000 mēroga padomju armijas karte. Koordinātu tīkls TM Baltic-93. Sagatavots, izmantojot LU Ģeogrāfijas un Zemes zinātņu fakultātes karšu pārliuku (kartes.geo.lu.lv).

dažādās teritorijās. Tāpēc, pēc autora domām, ir svarīgi kartēt ne tikai atradumu punktus, bet arī pārstaigāto tīrumu robežas (2. att.), urbumu un šurfu vietas (pat ja arheoloģiskas liecības nav iegūtas).

3. att. Kā augsnes apstrāde var ietekmēt arheoloģiskā materiāla izplatību uz kalna nogāzes. *a* – arheoloģiskais materiāls no kalna nogāzes augšdaļā izvietotas dzīvesvietas apstākļos, kur nogāzi sedz veģetācija (materiāls atrodas augsnes virskārtā); *b* – situācija pēc izmaiņām ilgstošas augsnes apstrādes rezultātā (pie kalna virsotnes dominē erozija, te augsne ir salīdzinoši plāna, bet erodētais materiāls akumulējas kā kolūvijs nogāzes piekājē; arheoloģiskais materiāls kopā ar augsnes virskārtu pilnībā nonests no nogāzes augšdaļas, nogāzes vidusdaļā tas atrodams tuvu zemes virsai, bet nogāzes piekājē aprakts zem kolūvija slāņa). Nogāžu procesi pēc: Karl W. Butzer (1982). *Archaeology as Human Ecology: Method and Theory for a Contextual Approach*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 124, Fig. 8-1.

Datus par noteiktas teritorijas arheoloģisko mantojumu iespējams papildināt, veicot atkārtotu apzināšanu, jo, mainoties apstākļiem (citā gadalaikā, mainoties zemes izmantošanas veidam utt.), arheoloģiskais materiāls var tikt atrasts vietās, kur tas iepriekš nebija konstatējams.

Interpretējot uz zemes virsas atrasto arheoloģisko materiālu, jāpatur prātā, ka tas var būt pārvietots dabas vai cilvēka izraisītu procesu rezultātā (sk., piemēram, 3. att.). Jābūt arī ļoti piesardzīgiem prognozēs par kultūrslāņa intensitāti, vadoties pēc tā, cik materiāla atrodams uz zemes virsas. Pat senvietās ar intensīvu, biezu kultūrslāni, ja vien tas nav būtiski traucēts, uz zemes virsas materiāla var būt ļoti maz. Turpretī, ja uz zemes virsas var savākt daudz atradumu, tas var liecināt, ka kultūrslānis ir lielā mērā vai pat pilnībā izpostīts.³⁰

ZONDĀŽAS METODES

Dažādas zondāžas metodes lietojamas apzināšanas darbu ietvaros tādos apstākļos, kur trūkst zemes virsas atsegumu, vai arī lai papildinātu datus, kas iegūti, pārbaudot atsegumus:³¹

- zondējumi ar augsnes zondi (diametrs tipiski 1–5 cm) – iespējams iegūt priekšstatu par stratigrāfiju, paņemt paraugus fosfātu u.c. ķīmiskām analizēm, ar salīdzinoši nelielu piepūli var sasniegt diezgan lielu dziļumu, tomēr iegūtais paraugs būs pārāk sīks, lai varētu sagaidīt, ka tas saturēs arheoloģisko materiālu;
- urbumi ar rokas vai motorizētu spirālveida urbi (diametrs tipiski sākot ar 10 cm) – Latvijā ļoti maz izmantoti arheoloģiskajos pētījumos; iespējams iegūt lielāku parauga daudzumu, tomēr tas būs sajaukts, tāpēc nedod skaidru priekšstatu par stratigrāfiju;
- šurfu rakšana ar lāpstu (platība: no viena lāpstas platuma līdz 1 m² un vairāk) – darbietilpīga metode, taču dod salīdzinoši lielu parauga apjomu, kurā var cerēt atrast arī arheoloģisko materiālu;
- pārbaudes tranšeju rakšana ar tehniku (platība: līdz vairākiem desmitiem kvadrātmētru) – izmantojama liela mēroga apzināšanas darbos teritorijās, kur paredzēta būvniecība; senvietas tiek atpazītas pēc tranšeju profilos konstatējamajiem arheoloģiskajiem objektiem (bedrēm, pavardu vietām, apbedījumiem utt.).

Lai izvērtētu, cik dziļi jārok/jāurbj, noder priekšzināšanas par konkrētās teritorijas ģeoloģiju un augsnēm, kā arī iepriekšēja pieredze apzināšanas darbos attiecīgos vides apstākļos. Teritorijās, kuras nav būtiski ietekmējusi erozija vai akumulācija, kopš augsne nonāca arheoloģiskais materiāls, var pieņemt, ka šis materiāls pamatā būs atrodams tuvu zemes virsai. Turpretī, ja šajā laikposmā attiecīgo teritoriju ietekmējusi būtiska erozija un akumulācija (sk., piemēram, 3. att.: b), tad arheoloģiskais materiāls var būt dziļāk aprakts, bet tādi dabas procesi kā kāpu pārvietošanās vai kūdras uzkrāšanās var aprakt arheoloģiskos slāņus pat vairāku metru dziļumā.

Ņemot vērā zondēšanas darbietilpību, pirms uzsākt lauka pētījumus, nepieciešams izstrādāt pārdomātu stratēģiju zondāžu izvietošanai atkarībā no izvirzītajiem mērķiem un vides apstākļiem. Tās var izvietot vienmērīgi pētāmajā teritorijā, koncentrēt perspektīvās vietās vai arī apvienot abas pieejas.

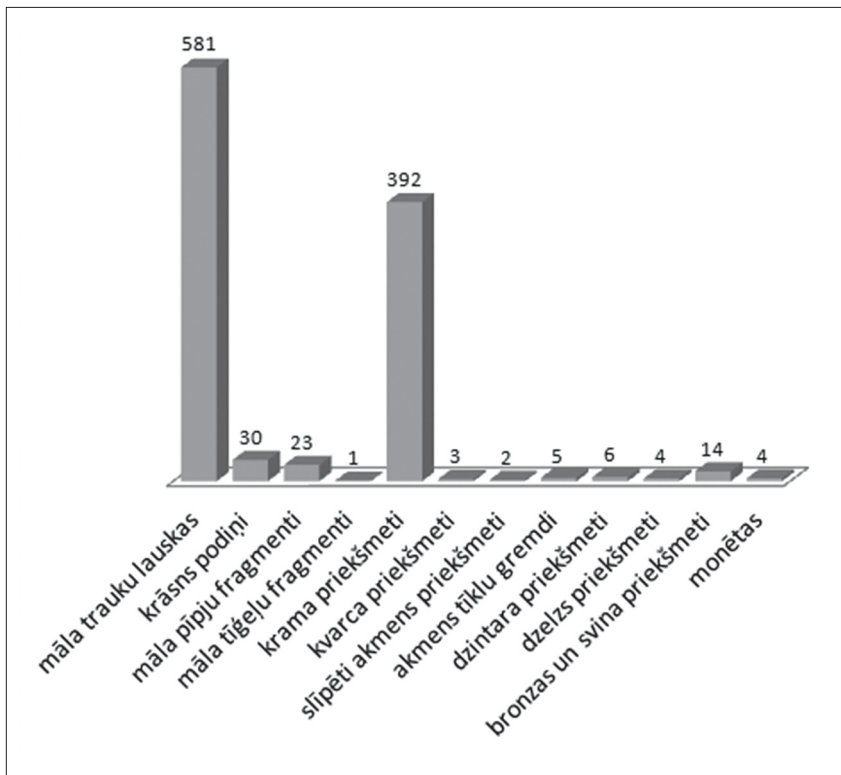
Ir iespējams matemātiski aprēķināt varbūtību, ka noteikta izmēra un formas senvietas tiks atklātas un arī sekmīgi identificētas, vienmērīgi izvietojot zondāžas noteiktā biežībā.³² Mūsdienās urbumu vai tranšeju minimālo/optimālo biežību aprēķina arī ar datorsimulāciju palīdzību. Svarīgs faktors ir arheoloģiskā materiāla vai objektu biežība senvietas teritorijā: jo intensīvāk senvietas teritorijā izvietots arheoloģiskais materiāls/objekti, jo lielāka varbūtība, ka no pārbaudes tranšejas, šurfa vai urbuma, kas “uztrāpījis” senvietas teritorijai, tiks iegūtas arheoloģiskās liecības, ļaujot konstatēt tās esamību.³³

Arheoloģisko materiālu no izrakta vai izurbta parauga daudz pilnīgāk var savākt, grunti sijājot vai skalojot. Pētījumi liecina, ka ļoti liela nozīme ir izvēlētajam sieta acu izmēram.³⁴

APZINĀŠANAS DARBOS IEGŪSTAMĀIS ARHEOLOĢISKAIS MATERIĀLS

Lai dotu priekšstatu par to, kāda veida arheoloģiskais materiāls visbiežāk tiek atrasts, veicot apzināšanu, 4. attēlā apkopotu dati par atradumu skaitu autora vadītajos pētījumos. Apzināšanas darbos iegūtajā materiālā parasti dominē divu veidu atradumi: krama atšķilas un māla trauku lauskas. Lai darbs būtu rezultatīvs, ir jāprot lauskas un apstrādātus kramus atšķirt no akmentiņiem un citiem dabīgiem materiāliem, jāspēj tos atpazīt pat sīku fragmentu veidā. Šādas iemaņas iegūstamas, piedaloties arheoloģiskajos izrakumos vai arī strādājot ar arheoloģiskajām kolekcijām.

Krama atšķilas, tāpat arī retāk sastopamās nažveida šķilas, kodoli, no kuriem tās atšķeltas, un krama rīki liecina par cilvēka darbību attiecīgajā teritorijā akmens laikmetā vai agro metālu periodā (sastopami arī vēlāko laiku šķīļamie krami un bises krami – tos svarīgi atšķirt no akmens laikmeta rīkiem).³⁵ Uz zemes virsas atrodamās bezripas un ripas trauku lauskas visbiežāk būs sīkas un

4. att. Apzināšanas darbu gaitā atrasto dažāda veida arheoloģisko priekšmetu kopskaits. Autora dati par apzināšanas darbiem Rietumkurzemē 1995. gadā, Babītes ezera ziemeļu krastā 1996. gadā, Užavas ielejā 2012.–2013. gadā.

stipri dēdējušas, tomēr tās raksturojamas pēc māla masas sastāva, arī pēc virsmas faktūras, ja tāda saglabājusies, atsevišķos gadījumos arī pēc rotājuma vai trauka malas formas, un līdz ar to vismaz aptuveni datējamas.

Bez kramiem un trauku lauskām apzināšanas darbu gaitā bieži atrod arī māla apmetuma fragmentus, paretam kādu slīpēta akmens rīku, metāla priekšmetu, monētu, stikla krellīti vai dzintara rotu; sastopami arī sārņi no ražošanas procesiem, ar vēsturisko laiku senvietām saistāmi krāsns podiņu un māla pīpšu fragmenti, plānas stikla lauskas.

Bieži nākas sastapties ar dažādām paliekām, kas saistāmas ar uguns kuršanu: kokoglēm, degušiem kauliem, uguns iedarbības rezultātā plīsušiem vai apkvēpušiem akmeņiem. Uzmanība pievēršama šādu materiālu koncentrācijām (iespējamās pavardu vai krāšņu vietas, ugunskapi). Jāatzīmē, ka kokogles ne vienmēr liecina par cilvēka darbību: degošos skujkoku mežos ogļu piejaukums augsnē visbiežāk skaidrojams kā meža ugunsgrēku rezultāts.

NĀKOTNES PERSPEKTĪVAS

Prognozējams, ka turpmāk Latvijā pieaugs arheoloģiskās apzināšanas darbu kopējais apjoms gan ar būvniecības projektiem saistītās aizsardzības arheoloģijas ietvaros, gan arheologiem plašāk pievēršoties apzināšanai kā pētniecības metodei. Rezultātā tiks atklāti jauni arheoloģiskie pieminekļi un iegūtas ziņas par apdzīvotību un saimnieciskām aktivitātēm teritorijās, kur šobrīd arheoloģiskajās kartēs vēl ir tukši laukumi.

Tomēr apzināšanas darbu lielākais potenciāls saistīts ar šāda veida darbos pētāmo teritoriju mērogiem. Apzināšanas darbos tiek iegūti dati par cilvēka darbību pagātnē teritorijās, kas mērāmas nevis kvadrātmetros, kā tas ir arheoloģiskajos izrakumos, bet gan kvadrātkilometros. Šāds telpiskais mērogs līdzinās teritorijai, ko varam raksturot kā ainavu. Arī hronoloģiskais mērogs mēdz būt ļoti plašs: apzināšanas darbos iegūtie dati tipiski aptver dažādus hronoloģiskos periodus, dažkārt pat visu laikposmu no akmens laikmeta līdz jaunajiem laikiem. Tādējādi apzināšanas darbu rezultāti var dot būtisku, jaunu priekšstatu par cilvēka darbību noteiktā ainavā ļoti garā laika intervālā un ieskatu par vides un cilvēka savstarpējām ietekmēm. Tās ir tēmas, uz kurām orientējas arheoloģijas virziens, kas pazīstams kā *ainavu arheoloģija*.³⁶ Tāpēc arheoloģiskās apzināšanas tālāka attīstība Latvijā neizbēgami ir cieši saistīta ar ainavu arheoloģijas attīstību. Šajā jomā viens no galvenajiem instrumentiem ir ģeogrāfiskās informācijas sistēma, un faktiski var teikt, ka arheoloģiskās apzināšanas plašāka izvērsšana, ainavu arheoloģijas virziena attīstīšana un ĢIS iespēju pilnvērtīga apgūšana visas ir cieši kopā saistītas.

Lai sekmīgi veiktu šāda veida pētījumus, jāprot izvērtēt dažādu vides faktoru lomu un ietekmi pētāmajā teritorijā, un tas no arheologa prasa zināmu izpratni arī par ģeoloģiskiem procesiem, augsnēm un veģetāciju. Šādas zināšanas ir nepieciešamas gan apzināšanas darbu plānošanas un metodikas izstrādes stadijā, gan iegūto arheoloģisko datu pilnvērtīgai interpretācijai. Reizē arī šī saiste ar ģeogrāfiju un zemes zinātnēm paver plašas iespējas starpdisciplināriem pētījumiem.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Juris Urtāns (2001). *Aerālā arheoloģija*. Rīga: Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija.
- ² Ritvars Rītums (2000). Fosfātu metode un tās pielietošana Latvijā. No: Andris Šnē, Juris Urtāns (red.). *Arheoloģiskie pieminekļi, arheoloģiskās vietas*. Rīga: Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija, 18.–28. lpp.
- ³ Apzīmējums “senvieta” lietots kā ekvivalents apzīmējumam angļu valodā *archaeological site* (latviski citu autoru darbos lietots arī apzīmējums “arheoloģiskā vieta”). Šāds apzīmējums aptver gan valsts aizsardzībā esošos pieminekļus, gan tādas arheoloģisko atradumu vietas, kuras netiek aizsargātas.
- ⁴ Sk., piemēram: Don Henson (2009). Friend or enemy? Community archaeology in the United Kingdom. *Treballs d'Arqueologia*, 15, pp. 43–49.
- ⁵ Likuma “Par kultūras pieminekļu aizsardzību” 7. pants nosaka: “Arheoloģiskās senvietās zemē, virs zemes vai ūdenī atrastas senlietas (ar datējumu līdz 17. gadsimtam ieskaitot) pieder valstij, un tās glabā publiskie muzeji.” Likuma 17. pants savukārt nosaka, ka “Par objektiem, kuri atrasti zemē, virs zemes, ūdenī, būvēs vai to daļās un atliekās un kuriem varētu būt vēsturiska, zinātniska, mākslinieciska vai citāda kultūras vērtība, kā arī par to atrašanās vietu un apstākļiem atradējs nekavējoties, bet ne vēlāk kā piecu dienu laikā rakstveidā paziņo Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijai”. Likuma 2. pantā senlietas tiek definētas kā “cilvēka apzinātas darbības rezultātā radīti priekšmeti – artefakti (piemēram, rotaslietas, ieroči, darbarīki, iedzīves priekšmeti, keramikas izstrādājumi, monētas vesēlā vai fragmentārā veidā), kas atrasti zemē, virszemes vai ūdenī”. Pieejams: <http://m.likumumi.lv/doc.php?id=72551> (skatīts 19.11.2016.).
- ⁶ Turpat, 21. pants.
- ⁷ Zenta Broka-Lāce. Kurzemes Literatūras un mākslas biedrības goda biedra Augusta Bilenšteina (1826–1907) ieguldījums Latvijas arheoloģijas zinātnē. Pieejams: <http://jvmm.lv/Las%C4%ABtava/jelgavas-vestures-annales/kurzemes-literaturas-un-makslas-biedribas-goda-biedra-augusta-bilensteina-18261907-ieguldijums-latvijas-arheologijas-zinatne> (skatīts 07.03.2017.);

- Ritvars Rītums (2013). Arheoloģijas pieminekļu apzināšana, aizsardzība un izpēte. Pieminekļu valdei – 90. No: *Pieminekļu valdes mantojums Latvijas Nacionālā vēstures muzeja krājumā*. Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, 45.–96. lpp., šeit 46., 48.–49. lpp.
- ⁸ A[ugust] Bielenstein (1899). Die lettischen Burgberge. V kn.: *Trudy desiatago arkheologicheskago s'ezda v Rige. 1896*. Tom II. Rīga: b.i., s. 20–34; Ernests Brastiņš (1923–1930). *Latvijas pilskalni*, 4 sēj. Rīga: Pieminekļu valde (1. sēj. izdevējs: Latvijas senatnes pētitāju biedrība “Vālodze”).
- ⁹ Npublicētās atskaites un publicētie apraksti par arheoloģiskās apzināšanas darbiem reti satur norādes par pētījumu stratēģiju vai izmantotajām metodēm. Tomēr par jaunu pieeju arheoloģiskajai apzināšanai liecina, piemēram, Latvijas PSR ZA Vēstures institūta Arheoloģijas nodaļas lēmumi attiecībā uz 1971. gadā plānotajiem apzināšanas darbiem Dienvidlatgalē, kas iekļauti J. Graudoņa ievadtekstā pārskatam par šo ekspedīciju: “1) mainot līdzšinējo pieminekļu apzināšanas ekspedīcijas veidu (kad rīkoja vairākas tematiskas ekspedīcijas), koncentrēt vienā ekspedīcijā visus arheologu spēkus un sākt atsevišķu mikrorajonu pilnīgu visu arheoloģisko pieminekļu pārbaudi; 2) pārbaudīt dabā visus oficiālā pieminekļu sarakstā minētos arheoloģiskos pieminekļus, tāpat visas arhīvu ziņās norādītās atradumu vietas, pie tam pārstaigāt arī visu apzināmo novadu, meklējot vēl agrāk neatzīmētus pieminekļus”. Jānis Graudonis. *Pārskats par 1971. gada Latvijas PSR ZA Vēstures institūta Dienvidlatgales arheoloģisko pieminekļu apzināšanas ekspedīcijas darbu*. LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuves arhīvs, VIAA: 240, 1. lp. A. Vaska vadītajos apzināšanas darbos Liepājas rajonā 1989. gadā galvenais uzsvars jau tiek likts nevis uz agrāk ievāktu ziņu pārbaudīšanu, bet gan uz teritorijas pārstaigāšanu: “Ekspedīcijas galvenais mērķis bija meklēt jaunus arheoloģijas pieminekļus, lai gan maršrutu robežās tika pārbaudīti arī jau reģistrētie”, bet tālāk norādīts, ka “Savos maršrutos ekspedīcijas grupas pārstaigāja uzartos tīrumus, meklējot seno apmetņu vietas, kā arī iztaujāja māju iedzīvotājus par varbūtējiem arheoloģisko priekšmetu atradumiem”. Andrejs Vasks. *Arheoloģijas pieminekļu apzināšana Liepājas rajonā 1989. gadā*. Pārskats. LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuves arhīvs, VIAA: 698, 3. lpp. Liela daļa jaunatklāto senvietu, kas aprakstītas abos minētajos pārskatos, tika atklātas tīrumu pārstaigāšanas gaitā.
- ¹⁰ Rītums. Arheoloģijas pieminekļu apzināšana, aizsardzība un izpēte, 51.–60. lpp.; Andrejs Vasks (2016). Arheoloģija Latvijā pēc Otrā pasaules kara (līdz 1990. gadam). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 3, 7.–66. lpp., šeit 29. lpp.
- ¹¹ Likuma “Par kultūras pieminekļu aizsardzību” 22. pants: “Pirms celtniecības, meliorācijas, ceļu būves, derīgo izraktnu ieguves un citu saimniecisko darbu uzsākšanas šo darbu veicējam jānodrošina kultūras vērtību apzināšana paredzamo darbu zonā.”
- ¹² Māris Atgāzis (1972). Arheoloģisko pieminekļu apzināšana Rīgas un Jelgavas rajonā 1971. gadā. No: *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheo-*

- logu, antropologu un etnogrāfiju 1971. gada pētījumu rezultātiem. Rīga: Zinātne, 44.–47. lpp.; Jānis Graudonis (1973). Daugavpils HES zonas arheoloģisko pieminekļu apzināšana 1972. gadā. No: *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu, antropologu un etnogrāfu 1972. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Zinātne, 42.–44. lpp.; Ilze Loze (1984). Arheoloģiskās apzināšanas darbi Daugavpils HES applūdinājuma zonā. No: *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1982. un 1983. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Zinātne, 65.–67. lpp.
- ¹³ Sk. sadaļu “Ziņas par agrākiem atradumiem, kartogrāfiskais materiāls”.
- ¹⁴ Ilga Zagorska (1992). The Mesolithic in Latvia. *Acta Archaeologica*, 63, pp. 97–117, here p. 99, Fig. 2.
- ¹⁵ Dati pēc: Valdis Bērziņš (1996). Arheoloģiskā apzināšana Rietumkurzemē. No: *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu 1994. un 1995. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 28.–31. lpp.; Valdis Bērziņš (2002). Izrakumi Venzavu mezolīta apmetnē un apzināšana Ventspils rajona Užavas, Popes un Ances pagastā. No: *Arheologu pētījumi Latvijā 2000. un 2001. gadā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 15.–22. lpp.; Ilga Zagorska (2002). Apzināšanas ekspedīcija Burtnieku ezera ziemeļdaļas krastos 2001. gada rudenī. No: *Arheologu pētījumi Latvijā 2000. un 2001. gadā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 64.–66. lpp.; Valdis Bērziņš (2004). Arheoloģiskā apzināšana Ventspils rajona Užavas pagastā. No: *Arheologu pētījumi Latvijā 2002. un 2003. gadā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 11. lpp.; Egita Ziediņa (2004). Arheoloģiskā apzināšana Kurzemē un Sēlijā. No: *Arheologu pētījumi Latvijā 2002. un 2003. gadā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 17.–18. lpp.; Ilga Zagorska (2006). Arheoloģiskā pētniecība Burtnieku ezera ziemeļu piekrastē. No: *Arheologu pētījumi Latvijā 2004. un 2005. gadā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 83.–84. lpp.; Valdis Bērziņš (2008). Zvejnieku arheoloģiskā kompleksa apkārtnes apzināšana. No: *Arheologu pētījumi Latvijā 2006. un 2007. gadā*. Rīga: Zinātne, 16.–19. lpp.; Valdis Bērziņš, Inga Doniņa (2014). Izrakumi Lapiņu mezolīta apmetnē un kuršu ugunskaļķu 2012. gadā. No: *Arheologu pētījumi Latvijā 2012. un 2013. gadā*. Rīga: Nordik, 9.–12. lpp.; Valdis Bērziņš, Rūdolfs Brūzis, Inga Doniņa, Elina Guščika (2014). Arheoloģiskā apzināšana Užavas un Slocenes upju ielejās. No: *Arheologu pētījumi Latvijā 2012. un 2013. gadā*. Rīga: Nordik, 253.–255. lpp.
- ¹⁶ Paul Barford, Wojciech Breziński, Zbigniew Kobylinski (2000). The past, present and future of the Polish Archaeological Record project. In: John Bintliff, Martin Kuna, Natalie Venclová (eds.). *The Future of Surface Artefact Survey in Europe*. Sheffield: Sheffield Academic Press, pp. 73–92.
- ¹⁷ E. B. Banning (2002). *Archaeological Survey*. New York: Kluwer Academic/Plenum, pp. 27–38.
- ¹⁸ Valdis Bērziņš (1996). Par zemkopību dzelzs laikmetā Rietumkurzemē un par viduslaiku pilsētiņu Pīlesmiestu. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 30.–43. lpp. Sk. arī 9. atsaucē uzskaitītos rakstus.

- ¹⁹ Martin Kuna (2000). Surface artefact studies in the Czech Republic. In: John Bintliff, Martin Kuna, Natalie Venclová (eds.). *The Future of Surface Artefact Survey in Europe*. Sheffield: Sheffield Academic Press, pp. 29–44; Banning. *Archaeological Survey*, pp. 7–8, 20.
- ²⁰ Bērziņš. Par zemkopību dzelzs laikmetā Rietumkurzemē un par viduslaiku pilsētiņu Pilesmiestu, 34.–35. lpp.
- ²¹ *Referātu tēzes zinātniskai sesijai, veltītai 1958. gada arheoloģiskiem izrakumiem un etnogrāfiskai ekspedīcijai Latvijas PSR teritorijā* (1959). Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures un materiālās kultūras institūts, Latvijas PSR Kultūras ministrija; *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu, antropologu un etnogrāfu 1971. gada pētījumu rezultātiem* (1972). Rīga: Zinātne; *Arheologu pētījumi Latvijā 1998. un 1999. gadā* (2000). Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds; krājumi ar līdzīgu nosaukumu, 1959–2014.
- ²² Plaša informācija par dažādiem ar kartogrāfiju saistītiem jautājumiem atrodama izdevumā: *Mūsdienā Latvijas topogrāfiskās kartes* (2001). [Rīga]: Valsts zemes dienests.
- ²³ Mutiska informācija no arheologa J. Apala.
- ²⁴ *Latvijas ģeoloģiskā karte, kvartāra nogulumu karte mērogā 1:200 000*. Latvijas vides, ģeoloģijas un meteoroloģijas centrs.
- ²⁵ <http://kartes.geo.lu.lv/wms.html> (skatīts 08.12.2016.). Pieejams tikai LU datortīklā.
- ²⁶ <http://kartes.lgia.gov.lv/karte> (skatīts 08.12.2016.).
- ²⁷ Deborah Olausson (1988). Where have all the settlements gone? Field survey methods for locating bronze and iron age settlements in a cultivated landscape. *Medelanden fran Lunds universitets historiska museum. New series*, 7, pp. 99–112, here p. 109.
- ²⁸ Mats Larsson, Deborah Olausson (1991). Archaeological field survey – methods and problems. In: Lars Larsson, Johan Callmer, Berta Stjernquist (eds.). *The Archaeology of the Cultural Landscape: Field work and research in a south Swedish rural region*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International, pp. 473–480, here p. 476.
- ²⁹ Eksperimentu apraksti, agrāko pētījumu iztirzājums: E. B. Banning, A. L. Hawkins, S. T. Stewart (2006). Detection functions for archaeological survey. *American Antiquity*, 71, pp. 723–742; E. B. Banning, Alicia L. Hawkins, S. T. Stewart (2011). Sweep widths and the detection of artifacts in archaeological survey. *Journal of Archaeological Science*, 38, pp. 3447–3458.
- ³⁰ Larsson, Olausson. Archaeological field survey – methods and problems, p. 479.
- ³¹ Francis P. McManamon (1984). Discovering sites unseen. In: Michael B. Schiffer (ed.). *Advances in Archaeological Method and Theory*, Vol. 7. New York: Academic Press, pp. 223–292; Julie K. Stein (1986). Coring archaeological sites. *American Antiquity*, 51, pp. 505–527.

- ³² Banning. *Archaeological Survey*, pp. 68–69, 82–83.
- ³³ Philip Verhagen, Arno Borsboom (2009). The design of effective and efficient trial trenching strategies for discovering archaeological sites. *Journal of Archaeological Science*, 36, pp. 1807–1815; Philip Verhagen, Eelco Rensink, Machteld Bats, Philippe Crombé (2013). Establishing discovery probabilities of lithic artefacts in Palaeolithic and Mesolithic sites with core sampling. *Journal of Archaeological Science*, 40, pp. 240–247.
- ³⁴ Verhagen, Rensink, Bats, Crombé. Establishing discovery probabilities of lithic artefacts in Palaeolithic and Mesolithic sites with core sampling, pp. 245–246; Bradley Bowden (2016). The right tool for the job: screen size and sample size in site detection. *Journal of Northwest Anthropology*, 50, pp. 103–117.
- ³⁵ Nešaubīgi ar cilvēka darbību saistāmi stiklainie, tumši brūnie vai pelēkie krami, bieži vien nedaudz gaismas caurlaidīgi, ar t.s. gliemežvāka plīsumu – šāds krams dabā Latvijas teritorijā nav sastopams, tas viss ir atvests no tālienes. Bet akmens laikmetā izmantoja arī vietējo oļu kramu – necaurspīdīgu, matētu izejmateriālu, kas visbiežāk ir balts, pelēks vai brūns. Šajā gadījumā tikai raksturīgā forma vai plīsuma vietas pazīmes ļauj atšķirt, vai konkrēto krama gabaliņu apstrādājis cilvēks, vai arī tas plīsis sala iedarbības rezultātā. Jāatzīmē, ka akmens laikmetā rīkus izgatavoja ne tikai no krama, bet arī no kvarca, un apzināšanas darbos var izdoties atrast arī apstrādāta kvarca gabaliņus.
- ³⁶ Par ainavu arheoloģijas attīstības vēsturi un mūsdienās izvirzītajiem izdevumiem sk.: Sjoerd J. Kluiving, Erika Guttmann-Bond (eds.) (2014). *Landscape Archaeology between Art and Science: From a Multi- to an Interdisciplinary Approach*. [Amsterdam]: Amsterdam University Press.

ON ARCHAEOLOGICAL SURVEY

Valdis Bērziņš

Dr. archaeol., senior researcher, Institute of History of Latvia, University of Latvia.

Research interests: Stone Age economy and lifeways, Neolithic pottery, archaeological research methods.

Archaeological survey in Latvia has hitherto been carried out in limited areas. Larger-scale research of this kind offers extensive possibilities for discovering previously unknown sites and obtaining new data on the archaeological heritage. The article briefly examines the practice of survey work in Latvian archaeology hitherto and discusses the methodology relating to survey strategy, preparation for fieldwork and fieldwork itself, including fieldwalking,

inspection of other surface exposures, and subsurface testing. It is emphasised that the further development of archaeological survey in Latvia will be closely linked with the development of landscape archaeology and with comprehensive utilisation of the possibilities offered by GIS. This also demands from the archaeologist some understanding of environmental processes.

Key words: archaeological survey, archaeological sites, fieldwalking, subsurface testing, landscape archaeology.

Summary

The aim of this paper is to provide an overview of the potential and methods of archaeological survey under the environmental conditions pertaining in Latvia. Survey is carried out by professional archaeologists as part of their work; nevertheless, it is an aspect of archaeology in which amateurs and volunteers can also become involved.

In Latvia, archaeological survey has been conducted in limited areas, motivated by research interests, and has also been undertaken as the first stage in rescue work conducted in advance of major construction projects, most notably in the areas flooded with the building of hydro-power stations along the River Daugava. Traditionally, there has been a major focus in Latvian archaeological survey on following up reports of chance finds; in the course of time, with the intensification of survey, more extensive surface artefact collection has been undertaken in areas where no previous finds had been reported.

It is clear that there are still extensive possibilities for discovering previously unknown archaeological sites in Latvia, and the sites known at present, especially the living sites, can be regarded as just the “tip of the iceberg”. For example, up to 1992, only six Mesolithic habitation sites were known in Latvia, supplemented by another 15 in the course of survey work in relatively small areas between 1995 and 2013. The distribution maps of Iron Age sites are dominated by cemeteries, and it is abundantly clear that there are many corresponding living sites still to be found.

Following E. B. Banning, in accordance with the aims of archaeological survey we may distinguish prospection, statistical survey, and surveying for spatial structure. The survey work done in Latvia mainly takes the form of prospection. Intensive and systematic surveys have also been carried out in relatively small contiguous areas by the author and fellow Stone Age researchers. In archaeological survey one repeatedly comes up against the question of what constitutes an archaeologi-

cal site; alternatively, a non-site/siteless model may be adopted. Data from isolated finds may also prove very significant for research.

During the Soviet occupation, access to the detailed maps required for survey was severely restricted; such maps are nowadays available, and digital map servers facilitate GIS-based analysis.

The importance of contacts with local residents is emphasised: permission to conduct research has to be granted by the landowner, in addition to which information about finds and about landscape changes may be obtained.

In order for survey results to be comparable and amenable to statistical analysis, it is desirable to maintain a consistent distance between fieldwalking transects and document the intensity of survey. Data on site discovery (Fig. 1) indicates that good results can also be obtained from systematic inspection of wild boar diggings and especially mole-hills. Linear exposures such as dirt roads, firebreaks, recently dug ditches and quarries, and eroded riverbanks and seacoasts should also be surveyed.

Forested areas may preserve evidence of past human activities of the kind that has largely been destroyed in the agrarian landscape: barrows and stone graves, clearance cairns, charcoal-burning sites, defensive banks and ditches, ruins and foundations of buildings etc. Previously, such features would be discovered from the ground, but it is expected that in the coming years LIDAR will permit the discovery of many new sites in forested areas.

In the author's view, survey documentation should not only include precise find-spots, but also the boundaries of the fieldwalking areas as well as coring and test-pitting locations, even when archaeological evidence has not been recovered (Fig. 2).

When interpreting surface artefact scatters it should be borne in mind that the material may have been moved by natural or humanly induced processes (e.g., Fig. 3).

Subsurface testing methods can include coring with a soil corer, augering, test-pitting, and excavating trial trenches by machine. In view of the labour-intensity of subsurface testing, before starting fieldwork a carefully considered strategy should be elaborated, in accordance with the aims of the survey and environmental conditions. Subsurface probes may be laid out regularly across the survey area or targeted on promising locations, or the two approaches may be combined.

Potsherds and flint flakes represent the most common finds in survey work (Fig. 4), and the fieldworkers have to be familiar with these classes of material.

It is anticipated that the overall amount of archaeological survey work in Latvia will increase, both in the frame of rescue archaeology and because of growing interest among archaeologists in survey as a research method. The further development of archaeological survey in Latvia will inevitably be connected with the development of landscape archaeology, and with comprehensive utilisation of the possibilities offered by GIS.

FIGURE CAPTIONS

- Fig. 1.* The number of sites discovered in the course of survey, classified according to the kind of exposure where the archaeological material was found. Author's data on survey in western Kurzeme in 1995, the northern shore of Lake Babīte in 1996, the Užava valley and Sārņate area in 2000, 2003, and 2011–2013, around Lakes Vilgāle, Zvirgzdu, Kukšu, and Pinku in 2004–2005, and by the River Slocene in 2008–2010.
- Fig. 2.* Example of archaeological survey documentation. Detail of map showing surveyed fields and find-spots in the environs of Rimzātdiems, Pelči Parish, Kuldīga Area. Source of archaeological data: Valdis Bērziņš (1996). *Pārskats par arheoloģiskās apzināšanas darbiem Rietumkurzemē 1995. gadā*, 2. sēj., 12. karte. State Inspection for Heritage Protection, Monuments Documentation Centre. Background map: 1:10 000 scale Soviet army map. Coordinate grid: TM Baltic-93. Prepared using the map server of the Faculty of Geography and Earth Sciences, University of Latvia (kartes.geo.lu.lv).
- Fig. 3.* The impact of cultivation on the distribution of archaeological material on a hillslope. a – archaeological material from a living site on the upper slope of a hill under conditions where the slope has vegetation cover (the material is in the upper soil horizon); b – the situation after changes resulting from prolonged cultivation (erosion prevails near the summit of the hill; here the soil is relatively thin, and the eroded material has been deposited as colluvium at the foot of the slope; the archaeological material together with the upper soil layer has been completely eroded from the upper slope; in the middle of the slope it can be found close to the surface, and at the foot of the slope it is buried under a layer of colluvium). Slope processes after: Karl W. Butzer (1982). *Archaeology as Human Ecology: Method and Theory for a Contextual Approach*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 124, Fig. 8-1.
- Fig. 4.* Total numbers of various kinds of artefacts recovered in the course of survey. Author's data on survey in western Kurzeme in 1995, along the north shore of Lake Babīte in 1996 and in the Užava valley in 2012–2013.

JAUNI BRONZAS UN SENĀKĀ DZELZS LAIKMETA APBEDIŠANAS VIETU DATĒJUMI AR RADIOAKTĪVĀ OGLEKĻA METODI*

Jānis Ciglis

Mg. hist., Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, Arheoloģijas departamenta vadītājs.

Zinātniskās intereses: Latvijas arheoloģija, dzelzs laikmets.

Andrejs Vasks

Dr. habil. hist., LU Latvijas vēstures institūts, vadošais pētnieks.

Zinātniskās intereses: Latvijas aizvēsture, arheoloģija, bronzas laikmets.

Bronzas un senākā dzelzs laikmeta (1800.–500.–1. g. pr.Kr.) apbedīšanas vietas līdz šim tikpat kā nebija datētas ar radioaktīvā oglekļa (^{14}C) metodi. To hronoloģijas noteikšanai tika izmantotas apkārtējo zemju senkapu materiālā vērojamās analogijas, kā arī ārkārtīgi trūcīgā kapu inventāra tipoloģisko studiju atzinumi. Lai apbedīšanas vietu un bērņu paražu izmaiņu hronoloģiju nostādītu uz drošākiem pamatiem, tika atlasīti trīs kokogļu un apbedījumos atrasto 23 dedzināto un viena nedeguša kaula paraugi datēšanai ^{14}C laboratorijās Helsinkos un Poznaņā. Rakstā atspoguļoti laboratorijās iegūtie datēšanas rezultāti un konstatēts, ka dažos gadījumos tie apstiprina agrākos datējumus, bet dažos tos koriģē. Tāpat jaunie datējumi parādīja, ka kapu uzkalniņu būve un mirušo kremācija sākusies agrāk, nekā to uzskatīja līdz šim, – jau 17. un 16. gs. pr.Kr., vispirms Latvijas rietumu daļā, vēlāk arī pie Daugavas un Latvijas ziemeļu daļā.

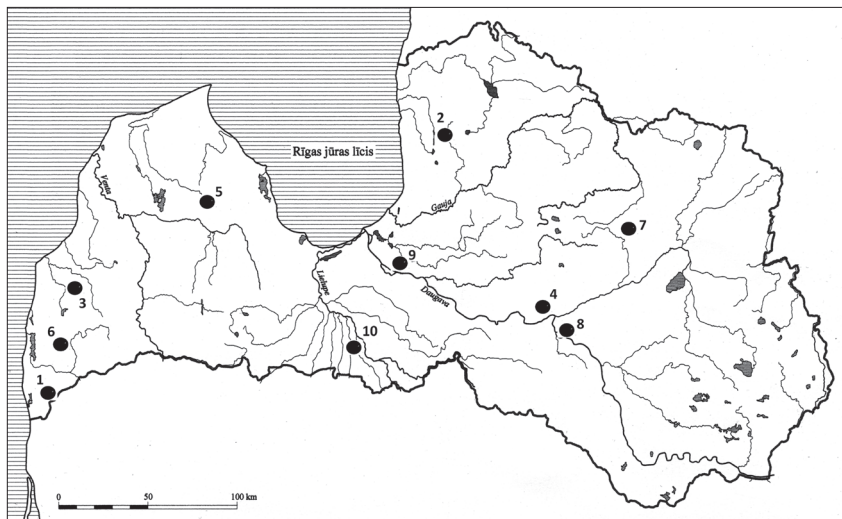
Atslēgas vārdi: radioaktīvā oglekļa analīzes, bronzas un senākais dzelzs laikmets, apbedīšanas vietas, Latvijas teritorija.

* Pētījums veikts Latvijas Zinātnes padomes finansētā projekta 276/2012 ietvaros, ar Valsts kultūrkapitāla fonda finansiālo atbalstu.

IEVADS

No bronzas un senākā dzelzs laikmeta arheoloģiskajiem pieminekļiem ar radioaktīvā oglekļa metodi līdz šim datēti galvenokārt pilskalni un tikai atsevišķos gadījumos uzkalniņu un līdzeno kapulauku apbedījumi. Uzkalniņu kapulauku hronoloģija parasti tika noteikta pēc analogijām ar līdzīgiem objektiem dienvidaustrumu Baltijā, atsevišķos gadījumos izmantojot arī Ziemeļeiropas bronzas laikmeta uzkalniņu līdzības. Hronoloģijas noskaidrošanai izmantota arī senlietu, it īpaši no bronzas darināto, tipoloģija. Diemžēl bronzas priekšmeti apbedījumos ir reti sastopami, turklāt to datējumi tāpat balstās uz analogijām Ziemeļeiropā un dienvidaustrumu Baltijā. Līdzeno kapulauku hronoloģijas noskaidrošana bija vēl problemātiskāka, jo analogijas apkārtējās zemēs tiem nebija, turklāt kapu inventārs šajos apbedījumos parasti izpalika, bet ja izņēmuma gadījumā, kā Doles Ķivutkalna kapulaukā, vispār bija, tad maz noderīgs hronoloģijas noskaidrošanai viena vai divu gadsimtu robežās. Lai apbedīšanas vietu un bērņu paražu izmaiņu hronoloģiju nostādītu uz drošākiem pamatiem, tika izmantota radioaktīvā oglekļa (^{14}C) datēšanas metode.¹

Latvijas Nacionālā vēstures muzeja krājumā no aplūkojamā laikmeta apbedīšanas vietām ir ne mazums kaulu, tāpat arī kokogļu paraugu. Tomēr ne visiem paraugiem ir norādītas atrašanas vietas koordinātas tā, lai apbedījumu varētu lokalizēt izpētītajā objektā pietiekami precīzi. Tāpēc tika atlasīti tādi paraugi, kas atbilda minētajam kritērijam. Pavisam atlasīja trīs kokogļu un 23 dedzināto un vienu nedeguša kaula paraugus, kuru ^{14}C analīzi veica A. Mickeviča Universitātes fonda Radiokarbons laboratorija Poznaņā un Helsinku Universitātes Somijas dabas vēstures muzeja Hronoloģijas laboratorija (1. tabula). Paraugi tika paņemti no Pukuļu kapulauka 5., 9., 11. un 13. uzkalniņa, Buļļumuižas 1., 3. un 4. uzkalniņa, Puntūža 10. uzkalniņa, Reznu kapulauka 6. uzkalniņa, Kalniešu kapulauka I uzkalniņa, Dārznieku kapu uzkalniņa, Bašķu 2. uzkalniņa, Raganukalna un Ziedoņskolas līdzeno kapulauka un Lazdiņu akmeņu krāvuma kapulauka, tātad no 10 apbedīšanas vietām (1. att.). No minētajiem 23 kaulu paraugiem astoņi tika paņemti no trim apbedījumiem Ziedoņskolas līdzeno kapulaukā un no viena apbedījuma Bašķu kapu uzkalniņā, respektīvi,

1. att. Rakstā minēto ar ^{14}C metodi datēto kapulauku izvietojums:
 1 – Bašķi; 2 – Buļļumuiža; 3 – Dārznieki; 4 – Kalnieši; 5 – Lazdiņi; 6 – Pukuļi;
 7 – Puntūzis; 8 – Raganukalns; 9 – Reznas; 10 – Ziedoņskola

pa diviem paraugiem no katra apbedījuma. Tas tika darīts tādēļ, lai pārlicinātos par datējumu precizitāti, jo ideālā gadījumā viena apbedījuma divām analizēm vajadzētu uzrādīt vienādus vai vismaz ļoti līdzīgus rezultātus. Izņemot divas radioaktīvā oglekļa analīzes Pukuļu kapulaukā, par pārējiem ^{14}C datējumu līdz šim nebija.

ANALIZĒTO PARAUGU KONTEKSTS UN DATĒJUMI

Pukuļu uzkalniņu kapulauks atrodas Bārtas pagastā Vārtājas senlejas labajā krastā starp bij. Pukuļu un Stiebru mājām. Kapulaukā pavisam bija 14 uzkalniņi, no kuriem pirmo un ceturto 1962. un 1963. gadā izpētīja P. Stepiņš, bet pārējos (sestais uzkalniņš jau pirms izrakumiem bija pilnībā izpostīts ar grantskarjeru) 1979.–1981. gadā izpētīja A. Vasks.² Uzkalniņi bija izvietoti kompaktā grupā 50 × 100 m lielā laukumā morēnas paugurā ap 500 m uz rietumiem no Vārtājas upes.

5. uzkalniņa diametrs bija 12 m, augstums 1 m. Zem 0,3–0,6 m biežā zemes uzbēruma, kurā atklājās divu ugunskaņu kalcinēto

kaulu ligzdas un vairākās vietās izklīdēti kalcinēti kauli, sekoja uzkalniņa akmeņu kodols. Tas bija krauts no dažāda lieluma (caurmērā 0,1–0,3 m) laukakmeņiem, liekot tos vienā – divās kārtās uzkalniņa malās un četrās – piecās kārtās uzkalniņa centrālajā daļā. Akmeņu krāvuma centrālajā daļā atklājās 3 m garš un līdz 1 m plats ziemeļu–dienvidu virzienā orientēts bezakmeņu laukums, kas uzskatāms par centrālā apbedījuma vietu. Te acīmredzot bija apbedīts nekremēts mirušais, kura skeleta kauli, tāpat kā citos uzkalniņos, bija pilnībā iznīkuši. Apkārt centrālajam apbedījumam atklājās vēl trīs akmeņu krāvumā izveidoti krāterveida padziļinājumi 3 m diametrā, kuru apakšā pamatzemes līmenī bija atstāts ap 1 m diametrā liels bezakmeņu laukums. Arī šajos padziļinājumos visticamāk bija guldīti nesadedzināti mirušie. Pēc visu akmeņu noņemšanas uz pamatzemes vietām spēcīgāk, vietām vājāk atklājās līdz 2 cm bieza deguma kārtiņa, kas liecināja par uzkalniņa vietas izdedzināšanu. 1981. gadā toreizējā PSRS Zinātņu akadēmijas Arheoloģijas institūta Ļeņingradas nodaļas laboratorijā tika analizēts no deguma slāņa ņemts ogļu paraugs (1. tabulā paraugs Nr. 3a). Tā absolūtais vecums, skaitot no mūsu dienām, bija 4000 ± 50 radioaktīvā oglekļa gadi. Izmantojot Oksfordas Universitātes Radioaktīvā oglekļa laboratorijā izstrādāto kalibrācijas programmu OxCal 4.2, parauga datējums bija 2667.–2397. kal. g. pr.Kr. (90,5% varbūtība). Tik sens datējums nevar tikt saistīts ar uzkalniņa teritorijas izdedzināšanu. Iespējams, ka šis datējums norāda uz konkrētās teritorijas apdzīvotību vēlajā neolītā, jo vairāku uzkalniņu uzbērumos kopā atrada 20 māla trauku lauskas, no kurām uz vienas bija vītas aukliņas nospiedums, bet uz vairākām gravētas līnijas. Lai arī līdzīga keramika ir sastopama auklas keramikas un laivascirvju kultūrā, tomēr šīs liecības ir nepietiekamas, lai uzskatītu, ka šeit pastāvējusi minētās kultūras apmetne, kuras kultūrslānis izmantots uzkalniņu uzbērumiem.

2016. gadā Radiokarbons laboratorijā Poznaņā tika datēti vēl trīs paraugi no 5. uzkalniņa. Divi no tiem tika paņemti attiecīgi no pirmā un otrā ugunskaļa kalcinēto kaulu ligzdām (1. tabulā paraugi Nr. 1 un 2), bet trešais no ogļainā deguma slāņa uzkalniņa pamatā (1. tabulā paraugs Nr. 3). Pirmā ugunskaļa kalcinēto kaulu vecums bija 1488.–1395. kal. g. pr.Kr., bet otrā ugunskaļa vecums bija 1195.–1058. kal. g. pr.Kr., savukārt deguma slāņa ogļu vecums

bija 1437.–1310. kal. g. pr.Kr. (68,2% varbūtība). Vērtējot šos datējumus, pārdomas raisa tas, ka pirmais ugunskauss ir aptuveni 300 gadu vecāks par otro, lai gan tie abi bija ierakti uzkalniņa uzbērumā. Savukārt uzkalniņa ogļainās pamatnes vidējais vecums (1373 gadi) ir jaunāks par pirmo ugunskaupu, kas ir pretrunā ar uzkalniņa veidošanas darbu secību – vispirms notika uzkalniņa vietas izdedzināšana un tikai pēc tam visi pārējie būvdarbi un tiem sekojošā apbedīšana. Tāpēc pirmā ugunskaupa datējums šķiet pārāk agrs.

1981. gadā Ļeņingradā tika datēts arī ogļu paraugs no 7. uzkalniņa pamatnes (1. tabulā paraugs Nr. 3b). Tā vecums bija 1752.–1533. kal. g. pr.Kr. (95,4% varbūtība).³

9. uzkalniņa diametrs bija 12 m, augstums 0,7 m. Ziemeļu pusē tas saskārās ar 7. uzkalniņa pamatni. Šim uzkalniņam akmeņu riņķis, resp., vainags neiezīmējās. Zem 0,2–0,3 m biežā uzbēruma, kurā atrada vienu kalcinēta kaula drumstalu, uzkalniņa ziemeļu un rietumu daļā atklājās dažādas akmeņu konstrukcijas, vietām pat diezgan blīvi krāvumi, taču noteiktas apbedījumu vietas identificēt nebija iespējams. Uzkalniņa pamatnes līmenī vairākās vietās atklājās ogļainas zemes plankumi, kas norāda uz veiktajiem ugunsritiem. No turienes paņemtās ogļītes vecums bija 6005.–5785. kal. g. pr.Kr. (95,4% varbūtība; 1. tabulā paraugs Nr. 4). Ir skaidrs, ka arī šis “mezolītiskais” datējums neatspoguļo uzkalniņa būves sākumu. Netika iegūtas arī nekādas liecības par vietas apdzīvotību mezolītā. Iespējams, ka ogļītes radušās kāda sena meža ugunsgrēka rezultātā.

11. uzkalniņš bija vislielākais – tā diametrs 15 m, augstums 1,3 m. Uzkalniņa uzbērumā atklāja divdesmit 16. gs. apbedījumus, kurus ierokot postītas dažas akmeņu konstrukcijas. Jāpiezīmē, ka šo vēsturisko laiku apbedījumu kauli bija saglabājušies ļoti slikti, kas izskaidro bronzas laikmeta skeletapbedījumu kaulu pilnīgo zudumu šajā kapulaukā.

Uzkalniņa izmantošanā bronzas laikmetā izšķiramas divas fāzes – agrākā un vēlākā. Agrākā fāze saistās ar sākotnējo uzkalniņa izveidi. Visā platībā atklātais deguma slānis liecināja par uzkalniņa pamatnes laukuma izdedzināšanas rituālu. Uzkalniņa pamatā izveidoja akmeņu vainagu apmēram 9 m diametrā no vienā rindā un vienā kārtā liktiem akmeņiem. Pirms vainaga izveidošanas šī vieta tikusi izmantota mirušo kremācijai. Uz to norāda

ieplānotā uzkalniņa centrālajā daļā atklātais $2,5 \times 6$ m lielais taisnstūrains ogļainais laukums. Ar garāko asi tas bija orientēts ziemeļu–dienvidu virzienā. Deguma slāņa biezums vietām sasniedza 0,20 m. Pamatzemes grants slānis augstajā temperatūrā vietām bija ieguvis sārtu nokrāsu. Sārta vietas ogļainajā zemē atrada arī daudz degušu kaulu drumstalu.⁴ Virs sārta vietas atklājās 2,6 m garš un 1,4 m plats no laukakmeņiem salikts ovāls, ziemeļu–dienvidu virzienā orientēts šķirsts. Šī eventuālā skeletkapa kauli nebija saglabājušies. Ogļainā taisnstūra ziemeļu galā atklājās pieci, bet 2 m atstatus vēl viens – sestais ugunskauss. Šo kapu vietas iezīmējās kā ieapaļi kalcinētu kaulu laukumi ap 0,5 m diametrā. Kaulu slāņu biezums bija 0,05–0,15 m, un, tā kā starp kaulu drumstalam nebija ogļu palieku, jāpieņem, ka mirušā paliekas rūpīgi izlasītas no sārta vietas.

No uzkalniņa pamatnes līmenī atklātajiem sešiem ugunskaupiem kaulu paraugus datēšanai paņēma no diviem (1. tabulā paraugi Nr. 5 un 7). Pirmā kalcinēto kaulu parauga vecums bija 1443.–1311. kal. g. pr.Kr., bet otrā – 1520.–1449. kal. g. pr.Kr. No uzkalniņa pamatnes paņemtā ogļu parauga (1. tabulā paraugs Nr. 6) vecums bija 1530.–1447. kal. g. pr.Kr. Ievērojot visu trīs datējumu laika intervālu – no 71 līdz 132 gadiem, kā arī to, ka otrais ugunskauss ir tikai nedaudz jaunāks par uzkalniņa pamatnes oglēm, var pieņemt, ka salīdzinoši drīz pēc uzkalniņa vietas izdedzināšanas tur guldīti pirmie kremētie mirušie.

Uzkalniņa izmantošanas vēlākā fāze ir saistīta ar tā paplašināšanu. Visapkārt uzkalniņam izveidoja jaunu vainagkrāvumu, respektīvi, akmeņu riņķi. Tā ārējais diametrs bija 12–13 m. Dienvidaustrumu daļā, kur vainaga krāvums bija ap 3 m plats, tajā bija atstāta ap 0,3 m plata sprauga – simboliska ieejas vieta “mūžības namā”. Vainaga ietvertajā uzkalniņa centrālajā daļā uz agrākā uzbēruma atklāja vairākus akmeņu šķirstus. Viens no tiem atradās nedaudz uz dienvidiem no uzkalniņa centra. Tas bija izveidots kā 1,80 m garš un 1 m plats taisnstūrains, blīvs, rūpīgi veidots akmeņu krāvums, kas ar garāko asi bija orientēts austrumu–rietumu virzienā. Otrs līdzīgs, rūpīgi nokrauts ar akmeņiem divās – trijās kārtās un nedaudz uz ziemeļaustrumiem no uzkalniņa centra novietotais šķirsts bija 2,50 m garš un 0,65–0,90 m plats. Trešajam, uz rietumiem no uzkalniņa centra novietotajam un ziemeļrie-

tumu–dienvidaustrumu virzienā orientētajam šķirstam tāpat bija raksturīgs blīvs akmeņu krāvums. Tā garums bija 1,75 m, platums ap 0,5 m. Akmeņu šķirstos skeletkapu paliekas neatklāja. Vēlākās fāzes laikā uzkalniņa uzbēruma dienvidu malā 0,45 m dziļumā ieraka septīto ugunskapu. Kalcinēto kaulu drumstalas bija izkaisītas 0,20 × 0,30 m lielā platībā 2–3 cm biezā kārtā.

13. uzkalniņa diametrs bija 12 m, augstums 0,6 m. Uzkalniņa uzbūve bija līdzīga pārējiem – uz zemes pamatnes bija izveidotas dažādas akmeņu konstrukcijas, kuras sedza zemes uzbērums. Akmeņu konstrukcijas šinī uzkalniņā bija visai neregulāras, akmeņu vainags neiezīmējās, nekonstatēja arī pamatnes izdedzināšanas pazīmes. Norokot 0,4 m biezo zemes uzbērumu, kvadrātā 7/E atrada vairākas kalcinētu kaulu drumstalas (1. tabulā paraugs Nr. 8). To vecums bija 1497.–1435. kal. g. pr.Kr.

Pukuļu kapulauka 4., 5., 7., 10. un 13. uzkalniņā atklātie ugunskapi bija ierakti zemes uzbērumā, kas sedza uz pamatzemes izveidotās akmeņu konstrukcijas. Tas, ka akmeņu izbūvēs nekādas apbedījumu kaulu pazīmes neatklāja, norāda uz nesadedzinātu mirušo apbedīšanu, kuru skeletu kauli pilnībā iznikuši. Tātad šajā kapulaukā skeletapbedījumi ir agrāki, bet ugunskapi vēlāki. Izņēmums ir 11. uzkalniņš, kur ugunskapi atklājās uz pamatnes. Šajā pašā līmenī atradās arī akmeņu šķirsts ar eventuālu skeletapbedījumu. Tas liecina, ka šajā uzkalniņā mirušo kremācija un inhumācija praktizēta vienā laikā.

Raganukalna lidzenais kapulauks atradās Sakas salā pie Jēkabpils bij. Jērcēnu māju zemē Sakas upītes krastā. Kapulaukā 1927., 1928. un 1929. gadā izrakumus izdarīja V. Ģinters un izpētīja 48 apbedījumus, bet 1961. gadā J. Graudonis izpētīja 12 apbedījumus. Starp izpētītajiem apbedījumiem bija gan skeletkapi, gan ugunskapi. Skeletkapi atklājās 0,4–1,6 m dziļās bedrēs, to orientācija pret debespusēm bija dažāda. Skeletkapos atklāja arī akmeņu konstrukcijas – gan akmeņu šķirstus, gan tikai kapa galvgalī un kājgalī vai tikai galvgalī novietotus akmeņus. Bija arī skeletkapi bez akmeņiem. Ugunskapi kā kalcinētu kaulu drumstalu ligzdas atklājās 0,35–1,0 m dziļās bedrēs. Akmeņu konstrukcijas tiem nebija raksturīgas. Apbedījumos kapu inventāra nebija, kas apgrūtināja kapulauka hronoloģijas noteikšanu. Ugunskapi dažos gadījumos

atklājās virs skeletkapiem, kas liecināja, ka pēdējie visumā ir senāki, kas gan neizslēdz abu apbedīšanas veidu paralēlu pastāvēšanu. E. Šturms apbedījumus attiecināja uz II/III–IV bronzas laikmeta periodu, proti, uz laika posmu no 1500./1300. līdz 950. g. pr.Kr. V. Ģinters kapulauku datēja ar senāko dzelzs laikmetu, t.i., ar 1. g.t. pr.Kr. otro pusi, bet J. Graudonis – ar tā paša gadu tūkstoša pirmo pusi.⁵ Datēšanai ar ¹⁴C metodi tika paņemts paraugs no J. Graudoņa izrakumos atklātās 1. kalcinēto kaulu ligzdas (1. tabulā paraugs Nr. 9). Tā vecums bija 1213.–1115. kal. g. pr.Kr., kas atbilst bronzas laikmeta III periodam un apstiprina E. Šturma viedokli.

Kalniešu uzkalniņu kapulauks atradās Daugavas labajā krastā starp Koknesi un Pļaviņām ap 400 m no upes. Kapulaukā bija trīs uzkalniņi, no kuriem pirmais un trešais attiecināts uz bronzas, bet otrais uz vidējo dzelzs laikmetu. L. Vankina 1948. un 1959. gadā izpētīja daļu no pirmā uzkalniņa, atklājot 21 ugunskaņu un 29 skeletkapsus. Uzkalniņa vieta sākumā tikusi izdedzināta un tikai tad uz 2–3 cm biezā deguma slānīša no sarkanīgām mālainām smiltīm izveidots uzbērums. Senākie bija skeletkapi akmeņu šķirstos vai bez tiem. Spriežot pēc skeletu kaulu paliekām, mirušie guldīti uz muguras izstieptā stāvoklī. Divi bērnu apbedījumi bija guldīti uz sāniem ar ceļos saliektām kājām. Šāda mirušā poza raksturīga vēlā neolīta auklas keramikas kultūrai, tāpēc abi apbedījumi varētu attiekties uz bronzas laikmeta sākumu. Ugunskaņi bija uzbērumā ieraktas ovālas vai apaļas dedzinātu kaulu ligzdas 30–50 cm diametrā un ap 10 cm biezumā. Akmeņu konstrukcijas pie ugunskaņiem nebija raksturīgas. Vienā no skeletkapiem atrada konisku bronzas podziņu ar cilpiņu aizmugurē, kura tiek attiecināta uz 1300.–1100. g. pr.Kr. Ugunskaņos atrada dažas kaula senlietas, starp tām arī osiņadatas augšdaļu. Līdzīgas adatas Austrumvācijā tiek datētas ar III un IV bronzas laikmeta periodu. Pēc šīm analogijām L. Vankina ugunskaņus attiecināja uz 1100.–750. g. pr.Kr.⁶ Datēšanai tika paņemts paraugs (1. tabulā paraugs Nr. 10) no XV ugunskaņa. Tā vecums bija 1125.–1020. kal. g. pr.Kr. (68,2% varbūtība), kas apstiprina L. Vankinas datējumu, to sašaurinot.

Dārznieku senkapu uzkalniņš atrodas Aizputes novada Cīravas pagastā Zīles upītes ziemeļu krastā pie Dārznieku mājām. Kapu uzkalniņa augstums 1,5 m, diametrs 18–20 m. 1935. gadā māju

īpašnieks uzkalniņā izracis 1,6 × 1,4 m lielu bedri. 0,7 m dziļumā viņš atklājis skeletapbedījumu un māla podu ar kalcinētiem kauliem. Zem tā, noceļot kādu akmens plāksni, atradis uz pirmatnējās zemes izveidotu akmeņu šķirstu, kurā bijis māla trauks ar kalcinētiem kauliem. 1936. gadā E. Šturms uzkalniņā veica izrakumus 20 m² platībā. Uzkalniņa zemes uzbērumā konstatēja sešus 18. gs. pēcapbedījumus. 0,8 m dziļumā atklājās blīvs lielu akmeņu sakrāvums, kas sniedzās līdz 1,48 m dziļumam. Zem akmeņiem konstatēja ogļu paliekas. Krāvumā bija saskatāmas arī divu akmeņu šķirstu paliekas, viens no tiem bija pārsegts ar plakanu akmeni. Skeleta paliekas šķirstā nebija saglabājušās.⁷ J. Graudonis uzkalniņu datēja ar 1. g.t. pr.Kr., tātad visai plašā diapazonā.⁸ Datēšanai tika paņemts degušo kaulu paraugs (1. tabulā paraugs Nr. 11) no māju saimnieka atrastās māla urnas uz pamatzemes atklātajā akmeņu šķirstā. Radioaktīvā oglekļa analīze uzrādīja kaulu vecumu – 976.–831. g. pr.Kr. (datējuma varbūtība 95,4%). Tas precizēja J. Graudoņa datējumu, sašaurinot to uz 10.–9. gs. pr.Kr.

Reznu uzkalniņu kapulauks atradās Daugavas labajā krastā Salaspils novadā. Šajā vietā Daugavā ietekošā Jurupīte atdalīja no cietzemes ap 2,5 km garu, 0,4 km platu pussalu, kuras vidusdaļā pacēlās ap 3 m augsts, 500 m garš un 200 m plats paugurs. Senatnē šis garenais paugurs bija sala Daugavā. Kapulaukā reģistrēti astoņi vienā rindā izvietotojušies kapu uzkalniņi. To diametrs bija 20–24 m, augstums 1,6–3 m. Arheoloģiskos izrakumus kapulaukā veica E. Šturms 1933. un 1935. gadā un J. Graudonis 1958. un 1969. gadā. Apbedījumu situācija liecināja, ka 2., 5. un daļēji arī 6. uzkalniņā senākie ir bijuši skeletkapi, par tiem jaunāki bija ugunskaņi, bet visjaunāko – augšējo apbedījumu slāni veidoja akmeņu šķirstu kapi. Kapu inventārs, lai arī trūcīgs, bija vairākos uzkalniņos (bronzas pincešu un bārdas nažu fragmenti, podziņas, plakanspirāle, īleni, dzintara piekariņi, krama bultu gali, akmens cirvji, māla trauku lauskas, pavisam 45 vienības). Raksturīgi bija zirgu zobu atradumi gandrīz visos uzkalniņos. Datēšanai tika paņemts degušo kaulu paraugs no J. Graudoņa pētītā 6. uzkalniņa (1. tabulā paraugs Nr. 12). Uzkalniņa diametrs bija 20 m, augstums 1,9 m. Tā pamatā konstatēja līdz 1,5 cm biezu deguma slāni, kas radies, vietu pirms uzkalniņa izbūves izdedzinot. Virs tā uzkalniņa centrā ap 5 m² lielā

laukumā bija nobērti kalcinēti cilvēku kauli, kuru parauga radioaktīvā oglekļa analīze norādīja laiku 860.–795. kal. g. pr.Kr. (datējuma varbūtība 68,2%). Tieši uz tiem izveidots 2,6 m garš un 1,7 m plats akmeņu šķirsts, kurā skeleta paliekas nekonstatēja un kuru tāpēc J. Graudonis uzskatīja par simbolisku izbūvi.⁹ Pārējie apbedījumi – 22 skeletkapi, 20 ugunskaņi un 10 akmeņu šķirsti – grupējās koncentriski ap centrālo kapu. Degušo kaulu slānī atrada konisku bronzas podziņu ar cilpiņu aizmugurē, kuru, tāpat kā Kalniešu I uzkalniņā atrasto, tipoloģiski datēja ar bronzas laikmeta III periodu. Tomēr, kā rāda ¹⁴C analīze, šādas podziņas bijušas izplatītas arī vēlākā laikā. Tāpēc būtu koriģējams J. Graudona secinājums, ka mirušos 6. uzkalniņā sāka apbedīt 2. g.t. pr.Kr. pēdējā ceturksnī.¹⁰ Tas acīmredzot notika vēlāk – 1. g.t. pr.Kr. pirmajā ceturksnī.

Puntūža uzkalniņu kapulauks atrodas Madonas novada Dzelzavas pagastā. Kapulaukā pavisam reģistrēti 25 uzkalniņi. To diametrs 5,5–12,0 m, augstums 0,4–1,0 m. Uzkalniņus stipri postījusi zemes apstrāde un mantraču rakņāšanās. 1930. gadā kapulaukā izrakumus veica E. Šturms un H. Riekstiņš, izpētot 17 uzkalniņus. Visiem uzkalniņiem bija smilšu uzbērums. Dīvos atklāja akmeņu šķirstus, vienā meandra veida akmeņu salikumu, citā akmeņu bruģējumu, vēl vairāki bija bez akmeņiem. Daļai uzkalniņu konstatēja akmeņu vainagu paliekas. Raksturīgi bija tumši ogļaini plankumi gan smilšu uzbērums, gan uzkalniņu pamatnes līmenī, kas norāda uz uguns rituāliem. Vienīgais kapa inventāra priekšmets bija dzintara dubultpoga 6. uzkalniņā. Kapulaukā dominēja mirušo inhumācija, taču skeletu kauli bija pilnībā iznikuši. Vienīgais kremētais apbedījums tika atklāts 10. uzkalniņā, no kura arī tika paņemts paraugs datēšanai.

H. Riekstiņa pētītā 10. uzkalniņa caurmērs bija 8,5–9,5 m, augstums 0,6 m. Vietām bija saglabājies uzkalniņa virsmas segkrāpums, dziļāk sekoja brūnganu smilšu uzbērums. Apbedījums atklājās 0,5–0,8 m dziļumā kā tumšas zemes plankums, kurā bez sīkām ogļītēm un dažiem akmeņiem bija arī degušo kaulu drumslas.¹¹ Paņemtā parauga (1. tabulā paraugs Nr. 13) radioaktīvā oglekļa analīze norādīja laiku 805.–775. kal. g. pr.Kr. (datējuma varbūtība 68,2%). J. Graudonis kapulauku pēc atrastās dzintara pogas datēja ar 950.–750. g. pr.Kr., ko apstiprina arī ¹⁴C analīze, taču viņš pieļāva tā izmantošanu arī senākajā dzelzs laikmetā.¹²

Ziedoņskolas līdzenais kapulauks atrodas Rundāles novada Rundāles pagastā Ziedoņskolas (agrāk Bornsmindes) muižas parkā. Kapulauku atklāja V. Ģinters 1933. gadā, pētot blakus esošo zemgaļu līdzeno kapulauku. Tika izpētīti uz vēlo bronzas – senāko dzelzs laikmetu attiecināmi nepostīti 13 kapi, no kuriem seši bija skeletkapi, bet septiņi ugunskaņi.¹³ Skeletkapi bija šķirstveidīgos akmeņu iežogos. Ugunskaņi atklājās nelielās bedrītes gan ar, gan bez akmeņu konstrukcijām virs apbedījuma. Izrakumi tika turpināti 1998. un 2000. gadā I. Zagorskas vadībā. 1998. gadā atsegti trīs ugunskaņi un viens skeletkaņš.¹⁴ 2000. gada izrakumos pirmoreiz kapulaukā tika atsegts ugunskaņš akmeņu šķirstā.¹⁵ Kaulu paraugi tika paņemti no E ugunskaņa (V. Ģintera izrakumi 1933. gadā), K ugunskaņa (I. Zagorskas izrakumi 2000. gadā) un 7. skeletkaņa (I. Zagorskas izrakumi 1998. gadā), kuri pārstāv visus raksturīgākos apbedīšanas veidus kapulaukā. Katra apbedījuma kaulu paraugiem tika veiktas divas radioaktīvā oglekļa analīzes.

E ugunskaņa kalcinēto kaulu kaudzīte bija blīvi apkrauta ar vairākās kārtās izkārtotu stabveida, pēc ārējās formas gandrīz četrstūra akmeņu krāvumu. Kapa pirmais datējums (1. tabulā paraugs Nr. 16) 595.–410. g. pr.Kr. (datējuma varbūtība 54,2%), otrais (1. tabulā paraugs Nr. 17) 550.–405. g. pr.Kr. (datējuma varbūtība 76,2%). Kā redzams, šinī gadījumā no viena apbedījuma paņemto divu paraugu datējumi ir ļoti līdzīgi.

7. skeletkaņš tika atsegts dienvidaustrumu–ziemeļrietumu virzienā orientētā akmeņu šķirstā. Tā garums bija 1,75 m, platums 0,55 m. Uz šķautnes liktie dolomīti un granītakmeņi veidoja taisnstūri ar noapaļotiem galiem. Kapa bedre bija pildīta ar gaišām smiltīm. Šķirstā atsegts daļēji saglabājies bērna skelets. Tā pirmais datējums (1. tabulā paraugs Nr. 14) 793.–540. g. pr.Kr. (datējuma varbūtība 95,4%). Otra analīze (1. tabulā paraugs Nr. 15) uzrādīja 800.–550. g. pr.Kr. (datējuma varbūtība 95,4%). Arī šajā gadījumā viena apbedījuma abi paraugi deva gandrīz identisku datējumu, turklāt pirmo datējumu veica Poznaņas, bet otro – Helsinku laboratorija.

K ugunskaņš bija ievietots 1,9 m garā, 0,60 m platā un 0,40 m dziļā akmeņu šķirstā, kas bija orientēts ziemeļrietumu–dienvidaustrumu virzienā. Šķirstu veidoja gar bedres malām vertikāli nolikti dolomīti un granītakmeņi. Bedres dienvidu galā un vidusdaļā tie veidoja kompakto segumu. Kalcinētie kauli bija izkaisīti šķirsta

vidusdaļā 0,80 m garā un 0,20 m platā joslā plānā slānītī. Kapa bedre bija aizbērtā ar gaišākām smiltīm. Blakus šķirstam uz ziemeļaustrumiem no tā tika atsegta ugunskura vieta. Ugunskapa pirmā ¹⁴C analīze (1. tabulā paraugs Nr. 18) uzrādīja 435.–380. g. pr.Kr. (datējuma varbūtība 88,7%), bet otrā (1. tabulā paraugs Nr. 19) – 645.–550. g. pr.Kr. (datējuma varbūtība 43,7%). Abu datējumu atšķirība pārsniedz 200 gadu. To grūti izskaidrot, jo paraugi tika ņemti no vienas kalcinēto kaulu grupas, tātad eventuāli no viena indivīda apbedījuma. Iemesli šādām atšķirībām var būt vairāki, piemēram, t.s. baseina (rezervuāra) efekts, kas var norādīt senāku datējumu nekā patiesībā.¹⁶

V. Ģinters kapulauku datēja ar senāko dzelzs laikmetu pēc otrajā akmeņu šķirstā pie apbedītā skeletkapa gūžas kaula atrastās dzelzs plāksnītes, bet J. Graudonis – ar bronzas laikmeta beigām un senāko dzelzs laikmetu. Iegūtie datējumi apstiprina J. Graudoņa secinājumus. Analīžu rezultātā noskaidrojās, ka skeletkapi Ziedoņskolas kapulaukā ir senāki nekā ugunskapi.

Buļļumuižas uzkalniņu kapulauks atrodas Limbažu novada Limbažu pagastā, ap 300 m uz austrumiem no Dravnieku mājām (agr. Buļļumuiža). 20. gs. 30. gados kapulaukā bija reģistrēti apmēram 30 dažādu izmēru kapu uzkalniņi. 20. gs. 60.–80. gados zemes apstrādes un meliorācijas darbu gaitā daļa uzkalniņu (īpaši mazākie) tika nopostīti. Neraugoties uz to, kapulauks ir viens no retajiem Latvijā, kur tik daudz vēlā bronzas un senākā dzelzs laikmeta uzkalniņu koncentrējas samērā nelielā (ap 20 ha) teritorijā. Kapulaukam ziemeļaustrumos ir ieleja, pa kuru tek tagad uzplūdināta upīte, kas savieno Sārumezeru ar Limbažu Lielezeru.

1929. gadā E. Šturms izpētīja 1. uzkalniņu, 1930. gadā V. Ģinters – 2., 3. uzkalniņu un 4-A uzkalniņa piebūves B, C un D. 1965. gadā J. Graudonis izpētīja pašu 4-A uzkalniņu un 17. uzkalniņu. Uzkalniņu diametrs bija no 2–3 m līdz 30 m, bet augstums 0,2–3 m. Kaulu paraugi tika paņemti no 1. un 3. uzkalniņa un 4. uzkalniņa D piebūves.

1. uzkalniņa caurmērs bija 12,5 × 14,6 m, augstums 1,35 m. Zem velēnas atklājās akmeņu segkrāvums, bet zem tā 1,1–1,2 m dziļumā trīs akmens šķirsti. Centrālais, visrūpīgāk veidotais bija ziemeļu–dienvidu virzienā orientētais otrais šķirsts. Tā garums 2,43 m, platums 0,5–0,6 m. Šķirsta akmeņu augstums ziemeļu galā 0,55–0,60 m, dienvidu galā 0,35–0,42 m. Šķirsta grīda bija izbru-

ģēta ar sīkiem akmentiņiem. Virs grīdas bija 0,2–0,25 m biezs smilšu slānis, kurā atrada trīs māla trauku lauskas un kāda bronzas priekšmeta fragmentus. Smilšu slānī atrasto ogļu vecums (1. tabulā paraugs Nr. 20) 901.–832. kal. g. pr.Kr (68,2% varbūtība). Tā kā ne šajā, ne abos pārējos šķirstos nekādas kaulu pazīmes neatklāja, jādomā, ka mirušie tika apbedīti nesadedzināti.¹⁷

3. uzkalniņš bija 6 × 7 m liels un 0,5 m augsts. Zem akmeņu uzbēruma uz pamatzemes atklāja astoņus akmeņu šķirstus ar kremētiem apbedījumiem. Centrālais, ziemeļu–dienvidu virzienā orientētais otrais šķirsts bija vislielākais – garums 2,4 m, platums 0,6 m, dziļums 0,35 m. Tā grīda bija bruģēta ar plakaniem akmeņiem.¹⁸ Šķirstā atrasto degušo kaulu (1. tabulā paraugs Nr. 21) vecums bija 766.–547. kal. g. pr.Kr. (68,2% varbūtība).

4. uzkalniņa D piebūve kā lielāku akmeņu pusloks pieslēdzās piebūvei C. Tā savukārt pieslēdzās piebūvei B, kas bija piebūvēta galvenajam 4-A uzkalniņam. D piebūvē zem akmeņu seguma viens otram blakus atklājās divi akmeņu šķirsti ar kremētiem apbedījumiem. Ziemeļaustrumu–dienvidrietumu virzienā orientētais pirmais šķirsts bija 2,35 m garš un 0,65 m plats. Tā grīdu klāja blīvs akmeņu bruģis. Šķirstā atrasto degušo kaulu (1. tabulā paraugs Nr. 22) vecums bija 730.–410. kal. g. pr.Kr. (68,2% varbūtība). Tur atrada arī māla trauka malas fragmentu. Otrais šķirsts bija veidots paviršāk, tam nebija arī akmeņu grīdojuma. Šķirstā atrada poda lauskas ar tekstila nospieduma virsmu, kā arī kaula priekšmetu ar izurbtiem caurumiem.¹⁹ Degušo kaulu (1. tabulā paraugs Nr. 23) vecums bija 745.–430. kal. g. pr.Kr. (68,2% varbūtība).

Bašku uzkalniņu kapulauks atrodas Rucavas novada Rucavas pagastā. Senkapu uzkalniņi situēti Sventājas upes ielejā, apmēram 1 m augstā palienes paaugstinājumā. Kapulaukā tika konstatēti trīs senkapu uzkalniņi, no kuriem 1938. gadā P. Stepiņa vadībā izpētīti divi uzkalniņi. Pirmā uzkalniņa diametrs 14 m, augstums 65 cm, otrā uzkalniņa diametrs 14 m, augstums ap 50 cm.²⁰ Tie senatnē arti un daļa akmeņu aizvesti. Pirmais uzkalniņš ar apbedījumiem urnās pēc atrastajām senlietām datēts ar 2.–1. gs. pr. Kristus. Pēc ārējā izskata analogijas J. Graudonis tāpat tika datējis arī pārējos uzkalniņus.²¹

Otrais uzkalniņš stipri noarts, tam daļēji bija saglabāties akmeņu riņķis atsevišķu akmeņu veidā. Uzkalniņā vairākās vietās tika atrasti kalcinēti kauli. Paraugi tika paņemti no 1. (centrālās) kalcinētu kaulu koncentrācijas vietas. Pirmā analīze (1. tabulā paraugs

Nr. 24) uzrādīja 820.–785. g. pr.Kr. (95,4% varbūtība), bet otrā analīze (1. tabulā paraugs Nr. 25) – 795.–550. g. pr.Kr. (95,4% varbūtība). Šajā gadījumā abu paraugu vecākais datējums ir gandrīz identisks. Lielākas atšķirības ir abu paraugu jaunākajā datējumā – vairāk nekā 200 gadu. Taču otrās analīzes datējuma varbūtība 43,1% gadījumā ir 795.–740. g. pr.Kr., kas ir pilnībā pieņemams rezultāts. Iegūtie analīžu rezultāti neapstiprināja J. Graudoņa pieņēmumu par visu uzkalniņu aptuveno vienlaicīgumu. 2. uzkalniņā ugunskaņi bez urnām attiecināmi uz vēlo bronzas laikmetu, bet 1. uzkalniņa apbedījumi urnās – uz senākā dzelzs laikmeta beigu posmu.

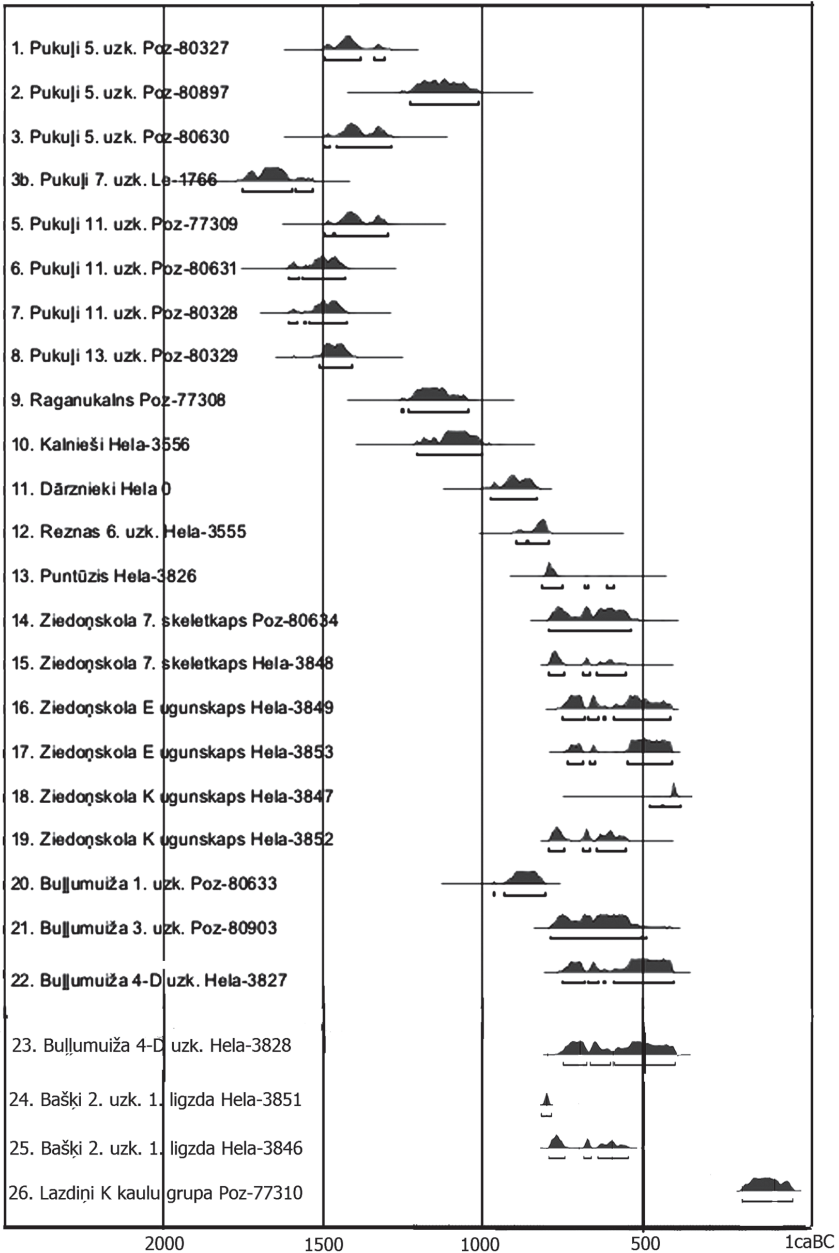
Lazdiņu akmeņu krāvuma kapulauks atrodas Talsu novada Lazdes pagastā. To 1933. un 1934. gadā izpētīja Elvīra Šnore.²² Izpētītā platība sasniedza 650 m². Akmeņu krāvums bija cietis no akmeņu aizvešanas ēku būvei un aršanas, tāpēc tas neizcēlās apkārtņē. Neregulārās formas krāvuma garums austrumu–rietumu virzienā bija 42 m, bet platums ap 10–20 m. Vietām krāvumā varēja saskatīt mazākus, 2,5–4 m garus un 1,5–2 m platus krāvumus, ko veidoja lielāki akmeņi. Kapulaukā konstatēti gan skeletkaņi, gan ugunskaņi. Pēdējie skaitliski dominēja. Jāatzīmē, ka kapulauka dienvidu un dienvidaustrumu daļā bija tikai skeletkaņi, bet rietumu daļā – tikai ugunskaņi, kas vedina domāt par kapulauka daļu hronoloģiskām atšķirībām. Pēc izrakumos iegūtā daudzskaitlīgā senlietu materiāla Ē. Šnore kapulauku datēja ar pēdējiem gadsimtiem pirms Kristus līdz 5. gs. pēc Kristus. A. Vasks vēlākā datējuma robežu sašaurināja līdz agrā dzelzs laikmeta pirmajai pusei.²³ Datējumu precizēšanai tika izvēlēts kalcinētu kaulu paraugs no ugunskaņiem, kā arī kolekcijā esošais vienīgais nedeguša kaula fragments. Kalcinēto kaulu analīzes datējums 201.–46. g. pr.Kr. (94,5% varbūtība) apstiprina kapulauka datējumu pēc senlietu tipoloģiskās metodes. Nedeguša kaula fragments uzrādīja vecumu 1450.–1530. vai 1540.–1635. g. pēc Kristus (abiem 47,7% varbūtība). Tas saistāms ar vēlo viduslaiku pēcapbedījumu kapulaukā.

SECINĀJUMI

Iegūtie datējumi ļauj spriest par jaunu apbedīšanas tradīciju ieviešanās gaitu un izmaiņām gan laikā, gan telpā bronzas un senākajā dzelzs laikmetā. Šie datējumi aptver laiku no 1752.–

1533. kal. g. pr.Kr. līdz 201.–46. g. pr.Kr. (2. att.). Agrāk uzskatīja, ka kapu uzkalniņu būve un mirušo kremācija Latvijas teritorijā sākās bronzas laikmeta III vai pat IV periodā (1300.–1100.–950. g. pr.Kr.).²⁴ Pukuļu kapulauka piemērs rāda, ka tas noticis agrāk – jau II periodā (1500.–1300. g. pr.Kr.). Līdzīgi tas bija arī Skandināvijā, kur uzkalniņi un mirušo kremācija parādījās II un III periodā.²⁵ Šī kapulauka senāko uzkalniņu izveidošana, vadoties no izdedzinātās pamatnes ogļu datējumiem, sākusies 17. un 16. gs. pr.Kr. Kapulauka izmantošana noslēgusies 12. vai 11. gs. pr.Kr. Jau agrāk atzīmēts, ka Pukuļu kapulauka uzkalniņiem Latvijas teritorijā nav tiešu analogiju, bet tādas rodamas Centrālajā un Ziemeļu Eiropā. Tas liecina, ka minēto teritoriju agrā bronzas laikmeta iespaidi sasniedza arī Austrumbaltijas rietumdaļu un tikai vēlāk, sākot ar III periodu, Austrumbaltijā izveidojās lokāls kultūras apgabals ar centru bij. Austrumprūsijā.²⁶ Apliecinājums tam ir Dārznieku kapu uzkalniņš, kurā bez skeletapbedījuma akmeņu šķirstā bija arī divi ugunskaņi māla urnās un kuram analogijas ir Sambijas, vēlākās rietumbaltu uzkalniņu kultūras areālā.

Kapu uzkalniņu parādīšanās laiks pie Daugavas un Daugavas baseinā ar ¹⁴C datējumiem nav noskaidrots atbilstošu paraugu trūkuma dēļ. Reznu kapulauka izveidošanu gan E. Šturms, gan J. Graudonis, balstoties uz atradumu tipoloģiju un apbedījumu stratigrāfiju, datēja ar bronzas laikmeta III periodu, respektīvi, ar 13.–12. gs. pr.Kr. Kalniešu I kapu uzkalniņu līdzīgi datēja arī L. Vankina.²⁷ Reznu 4. uzkalniņā apaļā, ar sarkanajiem māliem izklātā kapa bedrē atklāja uz kreisajiem sāniem saliektā stāvoklī guldītu mirušo.²⁸ Divus uz labajiem sāniem saliektā stāvoklī apbedītus bērņus atklāja arī Kalniešu I uzkalniņā.²⁹ Apbedījumi saliektā pozā ir raksturīgi vēlā neolīta auklas keramikas un laivascirvju kultūrai. Šādu apbedījumu kapu inventāros raksturīgi ir māla trauki ar auklas nospiedumu ornamentu, pulēti laivascirvi un dažī citi artefakti. Tā kā ne Reznu, ne Kalniešu apbedījumos kapa inventāra nebija, tad tos ar minēto kultūru saistīt nevar, tomēr gan J. Graudonis, gan L. Vankina šos apbedījumus saistīja ar kapulauku senākajiem apbedījumiem. Diemžēl šo saliektu apbedījumu skeletu kauli krātuvēs nav saglabājušies, tāpēc atkrīt to datēšana ar ¹⁴C metodi. Kapu uzkalniņu būves un mirušo kremācijas tradīcija pie Daugavas acīmredzot parādījās bronzas laikmeta III periodā, tāpat vēlāk nekā Rietumlatvijā. Vēl

2. att. Bronzas un senākā dzelzs laikmeta apbedīšanas vietu kalibrēto ^{14}C datējumu grafisks attēlojums

vēlāk tā sasniedza Latvijas ziemeļu daļu – Buļļumuižas datējumi norāda IV un V periodu (1100.–950.–750. g. pr.Kr.).

Līdzeno kapulauku ar skeletkapiem un ugunskapiem gan ar, gan bez akmeņu konstrukcijām parādīšanās Zemgalē un pie Daugavas jādātē ar agrā bronzas laikmeta beigām (Raganukalns). Šī tradīcija ir turpinājusies vēlajā bronzas laikmetā un senākajā dzelzs laikmetā. Šāda veida kapulauki ir pazīstami arī Lietuvā³⁰ un bijušajā Austrumprūsijā.³¹ Taču tajos līdzās skeletkapiem šķirstos un ugunskapiem bedrēs ir apbedījumi arī urnās.

LITERATŪRAS SAĪSINĀJUMI

- AE – Arheoloģija un etnogrāfija. Rīga, 1957–...
- APL – Arheologu pētījumi Latvijā ... gadā. Rīga, 2000–...
- LNVM AA – Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas departaments arhīvs
- LVIŽ – Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. Rīga, 1991–...
- RT – Referātu tēzes zinātniskai sesijai, veltītai ... gada arheoloģiskiem izrakumiem un etnogrāfiskai ekspedīcijai Latvijas PSR teritorijā. Rīga, 1959–1971.
- SM – Senatne un Māksla. Rīga, 1936–1940.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Ķivutkalna līdzienajā kapulaukā 2008. un 2013. gadā tika datēti 10 apbedījumi. Sk.: Andrejs Vasks, Gunita Zariņa (2014). Ķivutkalna pilskalns un kapulauks: jauni dati un jaunas problēmas. *LVIŽ*, 3, 5.–36. lpp.
- ² Andrejs Vasks (2000). Bronzas laikmeta kapulauks Pukuļos. No: *AE*, 20. laid., 88.–106. lpp.
- ³ Turpat, 103. lpp.
- ⁴ Sārtu vietas, kur veikta mirušo kremācija, arheoloģiskajos izrakumos atrod ļoti reti. Tādu izpētīja P. Stepiņš kuršu 12.–13. gs. kapulaukā Durbes Dīrēs. Tur atklāja 2 m platu un 5 m garu sārtu vietu, kurā vēl bija saglabājušās pārogļojušās koka pagales; sk.: Pēteris Stepiņš (1967). *Durbes kauja*. Rīga: Zvaigzne, 13. lpp.
- ⁵ Iānis Graudonis (1967). *Latviia v epokhu pozdnei bronzy i rannego zheleza*. Rīga: Zinatne, s. 64–67.
- ⁶ Lūcija Vankina (1962). Kalniešu pirmais kapulauks. No: *Latvijas PSR Vēstures muzeja raksti*, 1. Rīga, 7.–27. lpp.
- ⁷ Eduards Šturms (1944). 1944. gada ziņojums par izrakumiem Cīravas Dārzniekos 1936. g. 12.–15. septembrī. Rokraksts LNVM, AA 177.
- ⁸ Graudonis. *Latviia v epokhu pozdnei bronzy*, s. 61.
- ⁹ Jānis Graudonis (1961). Reznu kapulauks. No: *AE*, 3. laid., 27. lpp.
- ¹⁰ Turpat, 28. lpp.
- ¹¹ Graudonis. *Latviia v epokhu pozdnei bronzy*, s. 50–52.

- ¹² Graudonis. *Latvija v epokhu pozdnei bronzy*, 52. lpp.
- ¹³ Valdemārs Ģinters (1940). Kādas nezināmas kultūras pēdas Lielupes kras-tos. *SM*, 1, 65.–85. lpp. V. Ģintera izrakumu pārskatis Īslīces Ziedoņskolas senkapos. LNVMAA 144.
- ¹⁴ Ilga Zagorska (2000). Pētījumi Lielupes baseinā 1998.–1999. gadā. No: *APL 1998 un 1999*, 47.–54. lpp.
- ¹⁵ Ilga Zagorska (2002). Izrakumi Ziedoņskolas senvietu kompleksā. No: *APL 2000 un 2001*, 56.–63. lpp.
- ¹⁶ Māris Zunde (2011). Par radioaktīvā oglekļa (¹⁴C) datēšanas metodi un tās pielietošanu arheoloģijā. *LVIŽ*, 4, 101.–105. lpp.
- ¹⁷ Graudonis. *Latvija v epokhu pozdnei bronzy*, s. 42.
- ¹⁸ Valdemārs Ģinters (1931). Die Steinkisten hügelgräbe von Buļļu muiža. In: *Congressus Secundus Archaeologorum Balticorum Rigae, 19.–23.VIII. 1930*. Rigae, S. 427–429.
- ¹⁹ Turpat, tabula 8: 2, 6.
- ²⁰ Pēteris Stepiņš (1943). Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Rucavas Bašku kapulaukā 1938. gadā. Rokraksts LNVMAA 175.
- ²¹ Graudonis. *Latvija v epokhu pozdnei bronzy*, s. 61.
- ²² Elvira Šnore (1970). Kamennyi mogil'nik v Lazdini. No: *Studia archaeologica in memoriam Harri Moora*. Tallinn: Valgus, 189.–196. lpp. Elvira Šnore. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Laidzes Lazdiņu kapulaukā. Rokraksts LNVMAA 189, 634. Pirmais pārskats ir ticis nodots Pieminekļu valdei. Tas ir nepilnīgāks, kaut gan tajā ir gan kapulauka izrakumu plāni, apraksts, vairāki fotoattēli un senlietu saraksts. Otrais pārskats, kuru E. Šnore nodeva LNVMAA 20. gs. 90. gadu sākumā, daļēji dublē pirmā pārskata materiālus, bet satur arī visu pirmdokumentāciju, kas detaļās būtiski papildina informāciju par pieminekli.
- ²³ Andrejs Vasks (2003). Akmeņu krāvuma kapulauki Kurzemē. No: *AE*, 21. laid., 145. lpp.
- ²⁴ Eduards Šturms (1936). Pirmās bronzas laikmeta kapenes Latvijā. *SM*, 1, 81. lpp.; Raisa Denisova, Ianis Graudonis, Rita Gravere (1985). *Kivutkalns-kii mogil'nik epokhi bronzy*. Riga: Zinatne, s. 46; Vasks. Bronzas laikmeta kapulauks Pukuļos, 103. lpp.
- ²⁵ Henrik Thrane (2013). Scandinavia. In: Harry Fokkens, Anthony Harding (eds.). *The Oxford Handbook of European Bronze Age*. Oxford: Oxford University Press, pp. 752, 754.
- ²⁶ Vasks. Bronzas laikmeta kapulauks Pukuļos, 103. lpp.
- ²⁷ Vankina. Kalniešu pirmais kapulauks, 22. lpp.
- ²⁸ Jānis Graudonis (1970). Reznu kapulauks. No: *RT* 1969, 21.–22. lpp.
- ²⁹ Vankina. Kalniešu pirmais kapulauks, 14.–15. lpp.
- ³⁰ Eugenijus Jovaiša (2014). *Aisčiai*. II knyga: Raida. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, p. 11–34.
- ³¹ Hanss Urbanek (1941). *Die frühen Flachgräberfelder Ostpreußens*. Königsberg und Berlin, S. 226.

1. tabula

AR ¹⁴C METODI DATĒTO PARAUGU SARAKSTS
UN DATĒŠANAS REZULTĀTI

Nr. p.k.	Objekts	Materiāls	Laboratorijas šifrs	Absolūtais vecums	Kalibrētais vecums pr.Kr./ pēc Kr. (BC/AD) (1 σ , 2 σ)
1	Pukuļu kapulauks 5. uzkalniņš, 1. kalcinēto kaulu ligzda uzbērumā	Kalcinēti kauli	Poz-80327	3145 ± 30	68,2% varbūtība 1488 BC (1,8%) 1485 BC 1451 BC (66,4%) 1395 BC 95,4% varbūtība 1498 BC (84,4%) 1381 BC 1341 BC (11,0%) 1309 BC
2	Pukuļu kapulauks 5. uzkalniņš, 2. kalcinēto kaulu ligzda uzbērumā	Kalcinēti kauli	Poz-80897	2930 ± 30	68,2% varbūtība 1195 BC (34,0%) 1141 BC 1134 BC (30,7%) 1082 BC 1065 BC (3,5%) 1058 BC 95,4% varbūtība 1220 BC (95,4%) 1025 BC
3	Pukuļu kapulauks 5. uzkalniņš, ogles no uzkalniņa pamatnes	Ogles	Poz-80630	3125 ± 35	68,2% varbūtība 1437 BC (47,0%) 1383 BC 1341 BC (21,2%) 1310 BC 95,4% varbūtība 1494 BC (3,1%) 1478 BC 1457 BC (92,3%) 1289 BC
3a	Pukuļu kapulauks 5. uzkalniņš, ogles no uzkalniņa pamatnes	Ogles	LE-1764	4000 ± 50	95,4% varbūtība 2835 BC (1,7%) 2817 BC 2667 BC (90,5%) 2397 BC 2385 BC (3,2%) 2346 BC
3b	Pukuļu kapulauks 7. uzkalniņš, ogles no uzkalniņa pamatnes	Ogles	LE-1766	3370 ± 40	95,4% varbūtība 1752 BC (86,8%) 1589 BC 1587 BC (8,6%) 1533 BC
4	Pukuļu kapulauks 9. uzkalniņš, ogles no uzkalniņa pamatnes	Ogles	Poz-80694	7020 ± 50	68,2% varbūtība 5983 BC (27,0%) 5939 BC 5932 BC (35,0%) 5873 BC 5861 BC (6,2%) 5848 BC 95,4% varbūtība 6005 BC (95,4%) 5785 BC

Nr. p.k.	Objekts	Materiāls	Laboratorijas šifrs	Absolūtais vecums	Kalibrētais vecums pr.Kr./ pēc Kr. (BC/AD) (1 σ , 2 σ)
5	Pukuļu kapulauks 11. uzkalniņš, kalcinēto kaulu ligzda uz pamatzemes kv. 9/Q	Kalcinēti kauli	Poz-77309	3130 ± 35	68,2% varbūtība 1443 BC (50,2%) 1385 BC 1340 BC (18,0%) 1311 BC 95,4% varbūtība 1496 BC (5,3%) 1472 BC 1463 BC (90,1%) 1296 BC
6	Pukuļu kapulauks 11. uzkalniņš, ogles no uzkalniņa pamatnes	Ogles	Poz-80631	3230 ± 35	68,2% varbūtība 1530 BC (68,2%) 1447 BC 95,4% varbūtība 1610 BC (11,2%) 1576 BC 1565 BC (84,2%) 1430 BC
7	Pukuļu kapulauks 11. uzkalniņš, kalcinēto kaulu ligzda kv. 9/P-Q, uz pamatzemes	Kalcinēti kauli	Poz-80328	3225 ± 30	68,2% varbūtība 1520 BC (68,2%) 1449 BC 95,4% varbūtība 1607 BC (6,1%) 1582 BC 1560 BC (1,1%) 1553 BC 1547 BC (88,2%) 1429 BC
8	Pukuļu kapulauks 13. uzkalniņš, 1. kārtā, kalcinēti kauli kv. 7/E	Kalcinēti kauli	Poz-80329	3190 ± 30	68,2% varbūtība 1497 BC (31,9%) 1472 BC 1464 BC (36,3%) 1435 BC 95,4% varbūtība 1514 BC (95,4%) 1412 BC
9	Raganukalns 1. kalcinēto kaulu ligzda	Kalcinēti kauli	Poz-77308	2945 ± 30	68,2% varbūtība 1213 BC (68,2%) 1115 BC 95,4% varbūtība 1258 BC (1,5%) 1247 BC 1233 BC (93,9%) 1049 BC
10	Kalniņu kapulauks I uzkalniņš, kalcinēti kauli no XV kaulu ligzdas	Kalcinēti kauli	Hela-3556	2901 ± 31	68,2% varbūtība 1125 (68,2%) 1020 BC 94,4% varbūtība 1210 (95,4%) 1000 BC Vidējais vecums 1085 BC
11	Dārziņu kapulauks Kalcinēti kauli no māla urnas	Kalcinēti kauli	Hela-0	2758 ± 27	94,4% varbūtība 976 (95,4%) 831 BC

Nr. p.k.	Objekts	Materiāls	Laboratorijas šifrs	Absolūtais vecums	Kalibrētais vecums pr.Kr./ pēc Kr. (BC/AD) (1 σ , 2 σ)
12	Reznu kapulauks 6. uzkalniņš, kalcinēti kauli no lielā kalcinēto kaulu laukuma	Kalcinēti kauli	Hela-3555	2662 ± 31	68,2% varbūtība 835 (68,2%) 800 BC 94,4% varbūtība 895 (11,8%) 865 BC 860 (83,6%) 795 BC Vidējais vecums 820 BC
13	Puntūzis 10. uzkalniņš	Kalcinēti kauli	Hela-3826	2585 ± 29	68,2% varbūtība 805 (68,2%) 775 BC 94,4% varbūtība 820 (91,5%) 750 BC 685 (1,9%) 665 BC 615 (2,0%) 590 BC Vidējais vecums 790 BC
14	Ziedoņskolas kapulauks 7. skeletkaps akmeņu šķirstā	Nededzis kauls	Poz-80634	2515 ± 35	68,2% varbūtība 776 BC (15,3%) 746 BC 686 BC (10,2%) 666 BC 643 BC (42,6%) 553 BC 95,4% varbūtība 793 BC (95,4%) 540 BC
15	Ziedoņskolas kapulauks 7. skeletkaps akmeņu šķirstā	Nededzis kauls	Hela-3848	2538 ± 20	68,2% varbūtība 795 (53,7%) 755 BC 680 (7,6%) 670 BC 610 (6,9%) 595 BC 95,4% varbūtība 800 (56,4%) 745 BC 685 (11,0%) 665 BC 645 (27,9%) 550 BC Vidējais vecums 760 BC
16	Ziedoņskolas kapulauks E uguns kaps	Kalcinēti kauli	Hela-3849	2448 ± 21	68,2% varbūtība 740 (26,8%) 685 BC 665 (8,3%) 645 BC 550 (30,7%) 480 BC 445 (2,5%) 430 BC 95,4% varbūtība 755 (30,0%) 680 BC 670 (10,7%) 635 BC 625 (0,5%) 615 BC 595 (54,2%) 410 BC Vidējais vecums 560 BC

Nr. p.k.	Objekts	Materiāls	Laboratorijas šifrs	Absolūtais vecums	Kalibrētais vecums pr.Kr./pēc Kr. (BC/AD) (1 σ , 2 σ)
17	Ziedoņskolas kapulauks E ugunskauss	Kalcinēti kauli	Hela-3853	2429 \pm 21	68,2% varbūtība 540 (68,2%) 415 BC 95,4% varbūtība 740 (15,3%) 685 BC 665 (3,9%) 645 BC 550 (76,2%) 405 BC Vidējais vecums 500 BC
18	Ziedoņskolas kapulauks K ugunskauss	Kalcinēti kauli	Hela-3847	2350 \pm 21	68,2% varbūtība 410 (68,2%) 390 BC 95,4% varbūtība 480 (6,7%) 440 BC 435 (88,7%) 380 BC Vidējais vecums 405 BC
19	Ziedoņskolas kapulauks K ugunskauss	Kalcinēti kauli	Hela-3852	2527 \pm 21	68,2% varbūtība 790 (34,3%) 750 BC 685 (12,2%) 665 BC 640 (5,3%) 625 BC 615 (16,4%) 590 BC 95,4% varbūtība 795 (37,6%) 740 BC 690 (14,1%) 660 BC 645 (43,7%) 550 BC Vidējais vecums 675 BC
20	Buļļumuižas kapulauks I. uzkalniņš, II šķirsts	Ogļes	Poz-80633	2725 \pm 35	68,2% varbūtība 901 BC (68,2%) 832 BC 95,4% varbūtība 968 BC (0,8%) 963 BC 932 BC (94,6%) 808B
21	Buļļumuižas kapulauks 3. uzkalniņš, II šķirsts	Kalcinēti kauli	Poz-80903	2495 \pm 35	68,2% varbūtība 766 BC (12,9%) 735 BC 689 BC (11,1%) 663 BC 648 BC (44,2%) 547 BC 95,4% varbūtība 790 BC (94,6%) 507 BC 501 BC (0,8%) 490 BC

Nr. p.k.	Objekts	Materiāls	Laboratorijas šifrs	Absolūtais vecums	Kalibrētais vecums pr.Kr./pēc Kr. (BC/AD) (1 σ , 2 σ)
22	Buļļumuižas kapulauks 4. uzkalniņa D nodalījums, I šķirsts	Kalcinēti kauli	Hela-3827	2430 \pm 32	68,2% varbūtība 730 (3,4%) 715 BC 705 (4,2%) 690 BC 545 (60,6%) 410 BC 94,4% varbūtība 755 (19,9%) 680 BC 670 (7,0%) 635 BC 625 (0,5%) 615 BC 595 (67,9%) 400 BC Vidējais vecums 515 BC
23	Buļļumuižas kapulauks 4. uzkalniņa D nodalījums, II šķirsts	Kalcinēti kauli	Hela-3828	2447 \pm 33	68,2% varbūtība 745 (21,0%) 685 BC 665 (6,8%) 645 BC 550 (40,4%) 430 BC 94,4% varbūtība 755 (25,2%) 680 BC 670 (14,8%) 605 BC 596 (55,4%) 405 BC Vidējais vecums 565 BC
24	Bašķu kapulauks 2. uzkalniņš, 1. kaulu ligzda	Kalcinēti kauli	Hela-3851	2617 \pm 20	68,2% varbūtība 810 (68,2%) 795 BC 95,4% varbūtība 820 (95,4%) 785 BC Vidējais vecums 800 BC
25	Bašķu kapulauks 2. uzkalniņš, 1. kaulu ligzda	Kalcinēti kauli	Hela-3846	2531 \pm 21	68,2% varbūtība 795 (38,4%) 750 BC 685 (11,1%) 665 BC 640 (4,1%) 625 BC 615 (14,6%) 590 BC 95,4% varbūtība 795 (43,1%) 740 BC 690 (13,3%) 665 BC 645 (39,0%) 550 BC Vidējais vecums 680 BC
26	Lazdiņu kapulauks Kalcinētu kaulu grupa K	Kalcinēti kauli	Poz-77310	2105 \pm 30	68,2% varbūtība 174 BC (63,7%) 91 BC 69 BC (4,5%) 61 BC 95,4% varbūtība 201 BC (95,4%) 46 BC

Nr. p.k.	Objekts	Materiāls	Laboratorijas šifrs	Absolūtais vecums	Kalibrētais vecums pr.Kr./pēc Kr. (BC/AD) (1 σ , 2 σ)
27	Lazdiņu kapulauks Nededzis stobrkaula fragments	Nededzis kauls	Poz-76987	360 ± 30	68,2% varbūtība 1466 AD (37,4%) 1522 AD 1575 AD (30,8%) 1625 AD 95,4% varbūtība 1450 AD (47,7%) 1530 AD 1540 AD (47,7%) 1635 AD

NEW RADIOCARBON DATINGS OF BRONZE AND EARLIEST IRON AGE BURIAL SITES

Jānis Ciglis

Mg. hist., Head of the Archaeology Department, National History Museum of Latvia.

Research interests: archaeology of Latvia, Iron Age.

Andrejs Vasks

Dr. habil. hist., senior researcher, Institute of Latvian History, University of Latvia.

Research interests: prehistory and archaeology of Latvia, Bronze Age.

Hitherto, there has been virtually no radiocarbon (^{14}C) dating of burial sites from the Bronze and Earliest Iron Age (1800–500–1 BC). The chronology of the burial sites had been assessed on the basis of analogies with material from burial sites in the neighbouring countries as well as typological studies of the extremely impoverished grave inventory. In order to provide a firmer foundation for a chronology of burial sites and changes in mortuary practices, three charcoal samples as well as 23 samples of burned bone and one sample of unburned bone from burials were selected for dating at the ^{14}C laboratories in Helsinki and Poznan. The article presents the results of the datings performed at these laboratories, revealing that in some cases they confirm the previous datings, while in other cases they introduce corrections. The new datings also showed that the erection of barrows and the practice of cremation began earlier than was hitherto thought: already in the 17th and 16th centuries BC, initially in western Latvia, later also along the River Daugava and in northern Latvia.

Key words: radiocarbon dating, Bronze and Earliest Iron Age, burial sites, present-day Latvia.

Summary

Among Bronze and Earliest Iron Age archaeological sites the radiocarbon method has so far been used mainly to date hill-forts and only in certain cases burials in barrow and flat cemeteries. The chronology of barrow cemeteries is generally determined on the basis of analogies with similar sites in the south-eastern Baltic, in particular cases also utilising similarities with the Bronze Age barrows of Northern Europe. Also used for determining the chronology is the typology of artefacts, especially that of bronze objects. Unfortunately, artefacts of bronze rarely occur in graves; moreover, the dating of these artefacts is likewise based on analogies with Northern Europe and the south-eastern Baltic. Establishing the chronology of flat cemeteries has been even more problematic because of the lack of analogies in the surrounding countries and the general absence of grave goods. In those cases where grave goods were present, as at the cemetery of Doles Ķivutkalns, it has proved of little use for chronological determination with a precision of one or two centuries. The radiocarbon (^{14}C) dating method has been applied in order to provide a firmer foundation for the chronology of burial sites and changes in mortuary practices.

The collections of the National History Museum of Latvia include a considerable number of bones and charcoal samples from burial sites of the study period. However, not all the samples have find coordinates permitting the burial to be located with sufficient precision within the site. Accordingly, samples were selected that did meet this criterion. Altogether, three charcoal samples as well as 23 samples of burned bone and one sample of unburned bone were selected, ^{14}C dating being performed at the Radiocarbon Laboratory of the Foundation of Adam Mickiewicz University in Poznań and the Laboratory of Chronology of the Finnish Museum of Natural History, University of Helsinki (Table 1). Samples were taken from barrows 5, 9, 11, and 13 at Pukuļi cemetery, barrows 1, 3, and 4 at Buļļumuiža, barrow 10 at Puntūzis, barrow 6 at Reznas cemetery, barrow I at Kalnieši cemetery, the Dārznieki barrow, barrow 2 at Bašķi, the flat cemeteries of Raganukalns and Ziedoņskola and the Lazdiņi stone grave – a total of 10 burial sites (Fig. 1). Eight of the mentioned 23 bone samples were taken from three burials in the flat cemetery of Ziedoņskola and a burial in the Bašķi barrow, i.e. two samples from each of the burials. This was done in order to check the accuracy of the datings, because two analyses from the same burial should ideally give the same or at least very similar

results. Apart from two radiocarbon dates for the Pukuļi cemetery, there were no previous ^{14}C dates from the sites.

The datings span the period from 1752–1533 cal BC to 201–46 cal BC (Fig. 2). They indicate the course of adoption of new burial practices and spatiotemporal variation during the Bronze and Earliest Iron Age. It was previously considered that the erection of barrows and the practice of cremation began in present-day Latvia in Period III or even period IV of the Bronze Age (1300–1100–950 BC). The example of Pukuļi cemetery shows that this actually occurred earlier – already in Period II (1500–1300 BC). This is similar to Scandinavia, where barrows and cremation burial appear in Periods II and III. Based on the datings of charcoal from the burned bases of the barrows at Pukuļi, the erection of the earliest barrows here began in the 17th and 16th centuries BC. Use of the cemetery came to an end in the 12th or 11th century BC. As noted earlier, the barrows at Pukuļi cemetery have no direct analogies in present-day Latvia, but analogies can be found in Central and Northern Europe. This indicates that Early Bronze Age influences from these areas also reached the western part of the East Baltic, and it was only later, starting from Period III, that a local cultural region developed in the East Baltic, centring on the former East Prussia. Providing support for this idea is the Dārznieki barrow, which contained, in addition to an inhumation in a stone cist, two cremations in clay urns, having analogies in Sambia, within the later area of the Western Baltic Barrow Culture.

The time of appearance of barrows along the River Daugava and in the Daugava basin has not been established by ^{14}C dating due to the absence of appropriate samples. Based on the typology of finds and the stratigraphy of the burials, both E. Šturms and J. Graudonis date the establishment of the Reznas cemetery to Period III of the Bronze Age, i.e. the 13th–12th century BC. L. Vankina gives a similar date for the Kalnieši I barrow. In barrow 4 at Reznas a burial placed in a crouched position on the left side was found in a grave lined with red clay. Two child burials in crouched position on the right side were discovered in the Kalnieši I barrow. Burials in crouched position are characteristic of the Late Neolithic Corded Ware and Boat Axe Culture. Characteristic of the grave inventories of such burials are pottery vessels ornamented with cord impressions, polished boat axes and certain other artefacts. Since these were absent from the burials at Reznas and Kalnieši, they cannot be associated with this culture; nevertheless, both J. Graudonis and L. Vankina identified these burials as the earliest in the cemeteries.

Unfortunately, bones from the skeletons of these crouched burials are not preserved in the collections, so ^{14}C dating is impossible. The tradition of erecting barrows and cremation burial evidently appeared at the Daugava in Period III, i.e. later than in western Latvia. It reached the northern part of Latvia even later: thus, the datings from Buļļumuiža point to Periods IV and V.

The appearance of flat cemeteries with inhumations and cremations, both with and without stone structures, in Zemgale and at the Daugava must be dated to the end of the Early Bronze Age (Raganukalns). This tradition continued in the Late Bronze Age and Earliest Iron Age. Such cemeteries are also known in Lithuania and the former East Prussia. However, in addition to inhumations in cists and cremations in pits, these also have burials in urns. Two burials in urns from Naudvaris cemetery in Lithuania have been ^{14}C -dated. The dates are 970–830 and 405–380 BC. In addition to the burials in urns, one inhumation and four cremations in pits have been excavated. Because of the small number of dates and the diverse forms of burial, it is currently impossible to identify chronological relationships within the area of distribution of these cemeteries; however, it is confirmed that this form of cemetery existed alongside barrow cemeteries during a period of almost a thousand years.

DAŽI KULTŪRAS DZĪVES ASPEKTI VĀCU OKUPĀCIJAS PERIODĀ 1941.–1945. GADĀ: SPORTS*

Edvīns Evarts

Dr. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, pētnieks.
Zinātniskās intereses: ikdienas dzīve Latvijā Otrā pasaules kara laikā.

Nacistiskās Vācijas okupācijas periodā Latvijā okupācijas vara stingri kontrolēja gan ekonomiskās, gan kultūras dzīves norises. Viens no aspektiem, kuru okupācijas vara ne tikai neaizliedza, bet pat zināmā mērā atbalstīja, bija sports. Sākumā tā galvenā funkcija bija izklaidējoša, bet jau 1941. gada beigās okupācijas vara, paredzot ilgstošāku karadarbību Austrumu frontē, sāka organizēt sporta biedrības, kam būtu jāveido sporta dzīve. Jaunatnes iesaistīšana sporta dzīvē bija vairāk nacionālsociālisma ideoloģijas noteikta. Latvijā tikai no 20. gs. 30. gadu otrās puses sporta dzīvi pakāpeniski sāka organizēt valstiski, piešķirot tai finansējumu. No 1941. gada jūlija sporta dzīve atsākās tikai tur, kur bija pietiekami daudz entuziastu, kas to spētu noorganizēt, neskatoties uz visām kara laika grūtībām.

Atslēgas vārdi: Otrais pasaules karš, Latvija, kultūras dzīve, sports.

Otrais pasaules karš radikāli mainīja Latvijas iedzīvotāju ikdienu – mainījās visas dzīves jomas, ieskaitot kultūras dzīvi. Kultūras dzīve Otrā pasaules kara laikā ir bijusi pētnieku uzmanības lokā kopš pagājušā gadsimta 90. gadu beigām. Par atsevišķiem tās aspektiem ir rakstījuši vairāki pētnieki, piemēram, Jānis Kalnačs par tēlotājmākslas dzīvi nacistiskās Vācijas okupācijas periodā,¹ savukārt Arnolds Klotiņš par mūzikas dzīvi šajā periodā.² Tomēr daudzi kultūras dzīves aspekti joprojām nav līdz galam izpētīti. Viens no tādiem ir sporta dzīve nacistiskās Vācijas okupācijas periodā.

* LETONIKA Raksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas Letonika ietvaros un balstīts uz Letonikas 6. kongresā (2015) nolasīto ziņojumu.

Par sporta dzīves notikumiem Latvijā Otrā pasaules kara laikā mēs varam uzzināt no Viļa Čikas un Gunāra Gubiņa darba “Latvijas sporta vēsture 1918–1944”.³ Šis pētījums dod vispārēju priekšstatu par sporta dzīves norisēm, tomēr specifikas dēļ neļauj ielūkoties dziļāk sporta dzīves aizkulisēs Otrā pasaules kara laikā. Pieminama ir autoru kolektīva sarakstītā Latvijas sporta vēsture, kas gan ir apkopojošas dabas darbs.⁴ Atsevišķi autori ir pievērsušies kādam konkrētam sporta veidam, kā to ir darījis Ainis Ulmanis, pētot Latvijas futbola un hokeja vēsturi pamatā 20. gadsimta ietvaros.⁵ Tieši pēdējos gados pētnieki ir pievērsuši lielu uzmanību sporta dzīves notikumiem, piemēram, sporta statistiķis un vieglatlēts Andris Staģis⁶ un vēsturniece Ilze Jākabsone.⁷

Sports ir svarīga ikdienas dzīves sastāvdaļa, kas ir maz pētīta tēma Latvijas historiogrāfijā. Tāpēc, pētot ikdienas dzīves norises Latvijas teritorijā Otrā pasaules kara laikā, būtiska ir arī šī aspekta pētniecība. Raksta mērķis ir izprast sporta dzīves īpatnības Otrā pasaules kara laikā un sporta nozīmi sabiedriskajā dzīvē.

Pirms Otrā pasaules kara nacistiskajā Vācijā sports bija pakļauts rasu ideoloģijai un kalpoja kā politiska demonstrācija. Sporta dzīvei bija veltīta liela uzmanība, sevišķi 1936. gada Olimpiskajām spēlēm Berlīnē. Tomēr pēc kara sākšanās sports zaudēja savu īpašo nozīmi. Gan pirms, gan kara laikā sports nacistiskajā Vācijā bija cieši saistīts ar militarismu un to pasludināja par “fizisko, psiholoģisko un garīgo veselību saglabājošu faktoru kara laikā, [...] kā obligātu nosacījumu jaunatnes audzināšanā, veidojot aizstāvēšanās spēku un gribu”.⁸ Vēlākais, no 1943. gada marta, pēc lieliem dzīvā spēka zaudējumiem frontēs, sporta dzīve Vācijā bija faktiski apstājusies. Sporta sacensības lielākoties notika netālu no frontes līnijas un bija domātas karavīru izklaidei.

Latvijā 1941. gada vasarā sports vācu okupantu skatījumā uz vispārējo notikumu fona bija mazsvarīgs faktors, kam okupācijas sākumā bija atvēlēta vien brīvā laika kavēkļa loma, līdz ar to notikumiem sporta dzīvē nacistu funkcionāri veltījuši minimālu uzmanību. Izņēmums ir vien tajos gadījumos, kad sporta dzīvi okupācijas vara centās izmantot jaunatnes organizēšanas un propagandas nolūkos. Propagandistiskā “audzināšana” bija paredzēta galvenokārt jaunatnes organizācijās. Vēlākais, no 1943. gada

sporta biedrībās varēja iestāties tikai tie jaunieši, kas bija kādas jaunatnes organizācijas biedri.⁹ Kopumā sporta dzīvē līdz 1944. gada maijam bija iekļāvušies ap pieciem tūkstošiem jauniešu.

Sporta dzīve neieguva nacistu lielāku ievēribu arī turpmākajos okupācijas gados, jo mainīgā situācija kara gaitā neļāva tai pilnvērtīgi attīstīties. Tas ir viens no iemesliem, kāpēc Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvā nav saglabājušies daudz materiālu par šo kultūras dzīves jomu. Turklāt daudzus dokumentus vācieši kara beigās iznīcināja vai arī tie pazuda. Šie ir galvenie iemesli, kāpēc ievērojama loma sporta dzīves pētniecībā ir okupācijas laika periodikai. Kara laika publikācijas ļauj rekonstruēt sporta dzīves norises ja ne pilnībā, tad vismaz visus svarīgākos notikumus, ko labāk palīdz izprast retās publicētās laikabiedru atmiņas, kas vismaz daļēji skar arī sporta notikumus.¹⁰ Atsevišķu sportistu atmiņas glabājas arī Latvijas Sporta muzejā un Okupācijas muzejā.

Neatkarīgās Latvijas laikā lielākajai daļai aktīvo sportistu šī nodarbe bija tikai hobijs, un tādā statusā sports palika arī kara laikā. Sporta dzīve ievērojamas pārmaiņas sāka piedzīvot jau 1939. gadā. Šī gada beigās Latvijā bija 167 Latvijas sporta biedrības.¹¹ Aptuveni 25–30 sporta biedrības likvidējās līdz ar Latvijas vāciešu aizceļošanu.¹² Padomju okupācijas periodā sporta dzīve tika pielāgota Padomju Savienības standartiem. Turklāt izmaiņas politikā un starptautiskajā arēnā neļāva šim dzīves aspektam pievērst pietiekami lielu uzmanību, kā rezultātā sporta dzīve turpināja būtiski sašaurināties. Tam iemesls bija arī 1941. gada 14. jūnija izsūtīšanas, kas skāra arī sportistus.

Situācija neuzlabojās arī pēc nacistiskās Vācijas iebrukuma. Taisni otrādi – sporta dzīve 1941. gada otrajā pusē piedzīvoja vēl vienu būtisku zaudējumu, jo tika represēti un fiziski iznīcināti ebreju tautības sportisti. Faktiski sporta dzīve 1941. gada vidū tikpat kā apstājās, jo vietējie iedzīvotāji, saprotams, pirmām kārtām domāja par savu drošību un izdzīvošanu. Cilvēkus vispirms interesēja nodrošināt ģimeni ar produktiem, kuru brīvajā tirgū kļuva arvien mazāk, līdz 1941. gada septembrī tika ieviestas pārtikas kartītes. Sākot ar septembri, Latvijas teritorijā tika ieviesta vācu Civilpārvalde, kura sāka organizēt Latvijas iedzīvotāju civilo dzīvi.

Jaunās okupācijas varas uzmanības centrā bija nodrošināt vācu karaspēka jeb vērmahta un Vācijas apgādi, un vietējo iedzīvotāju

vajadzības tai bija vien sekundāras. Vietējie iedzīvotāji pirmām kārtām tika uztverti kā cilvēku resurss, kas jāizmanto Vācijas kara mērķu sasniegšanā. Vēl 1941. gada septembrī vācu iestādes bija nodarbinātas ar pārvaldes sistēmas veidošanu, un sporta dzīve praksē sākās “no apakšas” zināmā mērā pašdarbības rezultātā. Izveidojās “Latviešu sporta organizācija”, kuras galvenais mērķis bija atjaunot sporta dzīvi, organizējot sacīkstes un treniņus. Līdz gada beigām šī organizācija bija sarīkojusi simts dažādas sacīkstes.¹³

Šādu darbošanos vācu iestādes, ja arī īpaši neatbalstīja, tad vismaz neaizliedza, saskatot tajā iespēju nodarbināt iedzīvotājus brīvajā laikā. Jau no 1941. gada augusta ar vācu ierēdņu atļauju¹⁴ tika sarīkotas vairākas lokālas sacīkstes, vispirms jau futbola spēles starp vācu karavīriem un vietējiem iedzīvotājiem. Vietējo iedzīvotāju komandas pamatā rekrutējās no bijušo sporta organizāciju dalībniekiem un studentiem. Vācu karavīriem sacensības nozīmēja vien patīkamas pārmaiņas kara laikā, savukārt vietējiem iedzīvotājiem tā bija vēl viena iespēja tuvāk iepazīt jaunās varas pārstāvjus. Izklaides nolūkos tika organizētas sacensības arī citos sporta veidos, kā airēšanas sacensības Daugavā, boksa turnīri u.c., kas pie-
saistīja plašāku publiku.

SPORTA DARBA ORGANIZĀCIJA

Karadabībai ieilgstot, okupācijas vara sāka interesēties arī par sporta jomas sakārtošanu. Militarizācijas apstākļos nacistiskā Vācija sportu uzskatīja par nākamo karavīru treniņa metodi.¹⁵ Okupētajos austrumu apgabalos sportu vācu ierēdņi uzlūkoja par vienu no veidiem, ar kuru sev vēlamā virzienā ietekmēt jaunatni. Lai popularizētu sportu un veselīgu dzīvesveidu, 1941. gada 19. oktobrī atsāka iznākt arī avīze “Sporta Pasaule”, kurai papīra trūkuma apstākļos tika izdalīta pat īpaša kvota.¹⁶ Novembrī augstākie vācu ierēdņi vienojās, ka Latvijas teritorijā netiks veidota aptveroša profesionālā sporta asociācija.¹⁷

Sporta dzīves organizēšana 1941. gada decembrī tika uzticēta Latvijas ģenerālapgabala Zemes pašpārvaldes Iekšlietu ģenerāldirekcijai, tika izveidota Fiziskās kultūras un sporta pārvalde, kas darbu uzsāka 1942. gada janvārī. Par pārvaldes priekšnieku tika iecelts

notārs Roberts Plūme, kurš pirms kara bija sporta biedrības “Universitātes Sports” vadītājs. R. Plūme¹⁸ 20. gados bija aktīvs sportists, kurš, tāpat kā lielākā daļa Latvijas sportistu, nodarbojās ar vairākiem sporta veidiem, piemēram, 1921. gadā bija kļuvis par vidējā svara meistarū boksā un 1926. gadā guvis uzvaru velobraukšanā.

Starptaru periodā līdz 30. gadu otrajai pusei sports nebija valstiski atbalstīta joma un tikai retajam sportistam izdevās sameklēt finansējumu sava sapņa piepildījumam – dalībai Olimpiskajās spēlēs. Faktiski jebkura dalība sporta dzīvē bija atkarīga galvenokārt no sportista ienākumu līmeņa, jo nodarboties profesionāli ar sportu liedza, piemēram, 1934. gadā apstiprinātie Latvijas Sporta organizāciju apvienības vispārējie noteikumi. Vēl 30. gados sportam bija tautas izklaidētāja loma, un nodarbošanās ar to vairāk bija sabiedrības turīgākās daļas dzīvesveids.

Fiziskās kultūras un sporta pārvaldi 1942. gada 14. martā pārdēvēja par Fiziskās kultūras un sporta apvienību.¹⁹ Apvienības uzdevumos ietilpa veidot sporta biedrības, apzināt aktīvos sportistus un organizēt Latvijas ģenerālapgabala teritorijā normu izpildes pārbaudes, lai varētu rīkot Latvijas mēroga sporta sacensības. Norādījums, ka pilsētās jāveido sporta biedrības, tika publicēts gan centrālajā avīzē “Tēvija”, gan vietējos laikrakstos.

Sporta dzīve praksē atjaunoties bija sākusi jau 1941. gada augusta beigās, kad uz vietām esošie entuziasti pakāpeniski, ar vācu varas iestāžu akceptu, sāka atjaunot pirmskara laika sporta biedrības. Pirmā atjaunojās Tukuma Sporta biedrība 1941. gada 19. augustā,²⁰ pēc tam Jēkabpils Sporta biedrība un sporta biedrība Jelgavā (Jelgavā sākumā bija “Tēvijas Sargs”, vēlāk – “Jelgavas Sporta biedrība”).²¹ Biedrības darbību atsāka vēl brīvajās telpās, jo daļu telpu bija aizņēmis vērmahts. Diemžēl bija arī nepatīkami gadījumi, kas nav savienojami ar sportiskumu. Piemēram, Tukumā vingrotavu ierīkoja sinagogas ēkā.²²

Pirmās sporta biedrības noorganizēja lielākajās pilsētās. Viena no pirmajām oficiāli darbību Rīgā bija sākusi biedrība “Daugavieši” (agrāk “Jaunatnes kristīgā apvienība”), kuras rindās bija ap tūkstoš dalībnieku.²³ Pakāpeniski atjaunoja arī pārējās sporta biedrības, kā “Universitātes Sports”, “Marss”, “1. Rīgas atlētu klubs”, “Rīgas Sporta klubs”, “Stars”, “Jelgavas vingrošanas un sporta bied-

rība”, Liepājas “Olimpija” u.c. Vispirms atjaunojās pirms kara pastāvējušās biedrības, kas lielākoties saglabāja iepriekšējo nosaukumu. Dažas biedrības tomēr pieņēma jaunus nosaukumus, kā tas bija “Daugaviešu” gadījumā, bet “Latvijas Arodorganizāciju Sports” pārdēvējās par “Ausekli”. Savukārt “Rīgas Sporta klubs” līdz 1940. gadam bija “Armijas sporta klubs” (ASK).

Biedrību vadību pārņēma bijušie priekšnieki. Līdz 1942. gada nogalei Latvijas teritorijā bija jau 72 biedrības ar aptuveni 10 000 biedru,²⁴ bet līdz 1944. gadam bija izveidojušās 74 biedrības ar 7000 aktīviem sportistiem un apmēram 10 000 pasīviem biedriem.²⁵ Ārpus pilsētām, pagastos, kur sportistu un interesentu skaits bija neliels, organizēja t.s. sporta kopas. To bija 130. Sporta biedrības lielākoties veidojās uz brīvas iniciatīvas pamata. Piemēram, Valmierā sporta biedrību veidoja soļotājs Jānis Daliņš, Dun-gadā – daudzpusīgs sportists un farmaceits Imants Sinka.²⁶

Sporta biedrībām, sākot ar 1942. gada aprīli, nācās pārreģistrēt statūtus, ievērojot okupācijas varas prasības. Statūtu apstiprināšana ieilga, tā sākās vien 1942. gada vidū, bet Rīgas 21 lielākās sporta biedrības statūti tika apstiprināti tikai 1942. gada oktobrī.²⁷ 1942. gada pavasarī tika pieņemts arī lēmums, ka visiem sportistiem jāiesaistās kādā sporta biedrībā, lai varētu piedalīties sacensībās. Iestājoties sporta biedrībā, bija nepieciešams iemaksāt biedra naudu, kas aktīviem biedriem bija 2 reihsmarkas, bet pārējiem 3 reihsmarkas gadā. Tā bija neliela summa, ko varēja atļauties tikpat kā visi, jo vidējā alga strādājošiem bija 100–150 reihsmarkas mēnesī.

Realitātē daudzas sporta biedrības izrādījās mazas un neefektīvas, kas liedza tām sekmīgi piedalīties sacensībās. Tāpēc 1942. gada 23. decembrī sportam veltītā kongresā pieņēma lēmumu, ka sporta biedrībās jābūt vismaz 75 biedriem, no kuriem vismaz 25 jābūt aktīviem sportistiem. Lai saglabātu savu statusu, biedrībai bija jāspēj vismaz reizi gadā sarīkot reģiona mēroga sacīkstes.²⁸

Sporta biedrību organizētajās lielākajās sacensībās gandrīz vienmēr piedalījās arī okupācijas varas pārstāvji, kuri šos pasākumus uzskatīja par labu vietu nacistiskajai propagandai. Sporta pasākumi vienmēr sākās ar uzrunām, kas slavināja nacistisko Vāciju. Gan vāciešu, gan vietējo runasvīru teiktās runas regulāri atreferēja avīzes. Tā kā 1942. gadā notika 1200 sacensības 27 sporta veidos,²⁹ tas bija

vērā ņemams propagandas veids. Tomēr tas bija arī sporta dzīves zināms panākums, jo šie daudzie pasākumi bija sarīkoti, neskatoties uz civiliedzīvotājiem noteiktajiem pārvietošanās ierobežojumiem.

Paralēli un neatkarīgi no sporta biedrībām sporta sacensības rīkoja arī organizācija "Atpūta un dzīvotprieks", kas pakļāvās Arod-biedrību centrālajai savienībai³⁰ un bija pilnībā atkarīga no vācu ierēdņiem. Sporta pasākumus organizēja savienības sporta biedrība "Auseklis". "Atpūtas un dzīvotprieka" interešu lokā sports gan neieņēma centrālu lomu.

SPORTISTI UN RISINĀMĀS PROBLĒMAS

1941. gada vasarā, apzinot Latvijas teritorijā palikušos sportistus, trenerus, organizatorus, nācās secināt, ka daudzi no viņiem padomju okupācijas periodā ir apcietināti un izsūtīti uz Sibīriju. Reti bija gadījumi, kad ziņu avīzē, ka kāds, visticamāk, ir aizvests, varēja atsaukt, kā tas bija Latvijas slavenākā soļotāja Jāņa Daliņa gadījumā 1941. gada jūlijā. Palikušie sportisti 1941. gada vasarā un rudenī labprāt iesaistījās sporta aktivitātēs. Sports baudīja lielu sabiedrības piekrišanu kā viens no veidiem, lai nedomātu par kara laika problēmām.

Tāpēc nav pārsteigums, ka, neskatoties uz kara laika grūtībām, entuziastu skaits, kas bija gatavi iesaistīties sporta biedrībās, bija pietiekami liels un sasniedza 10 000 cilvēku.³¹ Šis skaits tomēr nav pilnībā drošs, jo daudzi sportisti bija iesaistīti vairākos sporta veidos un pastāvēja reāla iespēja, ka sportistus ieskaitīja vairākas reizes. No biedrībās esošajiem tikai aptuveni puse bija aktīvi sportisti. Pārējie piedalījās tikai atsevišķos pasākumos, lielākoties komandu spēlēs, kā futbols un basketbols, kas no komandu spēlēm jau pirmskara laikā baudīja vislielāko piekrišanu sabiedrībā. Piemēram, futbolā bija iesaistīts apmēram tūkstotis spēlētāju, no kuriem puse dzīvoja Rīgā. Atsevišķi sporta apskatos tika uzsvērts, ka biedrībās ir tūkstotis sieviešu.

Tā kā daudzi Latvijas iedzīvotāji iesaistījās dažādās militārās struktūrās, iespējas nodarboties ar sportu bija apgrūtinātas (par to sk. tālāk), jau 1942. gada pavasarī Fiziskās kultūras un sporta apvienība pieņēma lēmumu aktīvāk sporta notikumos iesaistīt skolē-

nus. Mēģinājumi praksē beidzās neveiksmīgi, jo skolēniem par pienākumu bija uzlikts iesaistīties vasaras darbos laukos kā izpalīgiem. Turklāt mācību iestādes šo ideju neatbalstīja, uzskatot, ka galvenais tomēr ir mācību sasniegumi. Pretrunas daļēji atrisināja 1942. gada decembrī, vienojoties, ka skolu sporta nodarbības notiks sporta biedrību telpās, aizliedzot skolām ietekmēt skolēnu vēlmi iesaistīties sporta biedrībās.³² Uzsvars uz jauniešu piedalīšanos sporta dzīvē tika likts sevišķi pēc tam, kad 1943. gadā lielu daļu vīriešu mobilizēja. Rezultātā līdz 1944. gada vidum sporta biedrībās bija iesaistīti vairāk nekā 5000 jauniešu.³³

Jau 1943. gada pavasarī sportistu mobilizācija bija smags pārbaudījums arī sporta dzīves organizatoriem. Piemēram, 1943. gadā desmitciņā no 1942. gada panākumiem bagātākajiem vieglatlētjiem piedalījās tikai viens – Udo Šponbergs (bieži presē arī Sponbergs). Cits piemērs – 1944. gada martā boksa sacīkstēs smagsvarā Albīns Meilis kļuva par uzvarētāju tikai tāpēc, ka bija palicis vienīgais savā svara grupā.³⁴ Līdzīga situācija bija visos sporta veidos, kad sacensībās vairs neredzēja iepriekšējā gada uzvarētājus. 1943. gada martā tika iesaukts arī sporta dzīves vadītājs R. Plūme, kuram gan bija jāturpina sporta dzīves organizēšanas un popularizēšanas darbs.

Mobilizācija bija iemesls pastiprināti popularizēt sportu sievietes vidū. Raksturīgs piemērs ir 1944. gadā organizētās meistar-sacīkstes vingrošanā Smiltenē, kurā bez sievietēm piedalījās tikai divi sportisti – vīrieši, jo visi pārējie bija jau mobilizēti.³⁵ Tomēr šajā jomā ievērojamu panākumu nebija.

Tā kā no 1942. gada piedalīties sacīkstēs drīkstēja tikai reģistrēti sportisti, bet tie bija lielākoties mobilizēti, sporta biedrības, lai savāktu pilnu grupu, bieži neredzēja citas iespējas, kā uz sacīkstēm sūtīt neregistrētus sportistus. Šāda veida pārkāpumus gan sodīja ar naudas sodu, tomēr tā bija plaša prakse.³⁶ Sevišķi šajā ziņā izcēlās Jelgavas sporta biedrība, kura šādi rikojās samērā regulāri.³⁷

Okupācijas vara 1943. gadā mēģināja aktivizēt sporta dzīvi, sūtot 32 vadošus sporta biedrību vadītājus divu nedēļu kursus Vācijā. Viņiem bija jāiepazīst Vācijas sporta dzīve un jāmacās organizēt sporta pasākumus, kas praksē nozīmēja vien to, ka viņiem bija pastiprināti jāapgūst nacionālsociālisma ideoloģijas pamati. Grupu vadīja Ventspils sporta biedrības “Spars” vadītājs Nikolajs Fricsons.

Jau Vācijā tai pievienojās arī R. Plūme un J. Daliņš. Šādi kursi gan nekādu praktisku labumu nedeva, jo sporta dzīves nosacījumi Latvijā nebija mainījušies.

Arī pirms Otrā pasaules kara sporta dzīve bija saistīta ar dažādām grūtībām, bet kara laikā daudzas problēmas izrādījās tikpat kā neatrisināmas. Šeit minēsim tikai dažas, kas visvairāk iespaidoja sporta dzīvi, – pārvietošanās ierobežojumi, telpu un inventāra trūkums.

Pirmā nopietnā problēma bija vācu okupācijas varas ieviestie pārvietošanās ierobežojumi, kas bieži būtiski kavēja sportistu ierašanos sacensību vietā, sevišķi, ja tā atradās vairāku desmitu kilometru attālumā. Vienīgais reāli funkcionējošais transporta veids bija dzelzceļš, kura izmantošanai bija nepieciešama speciāla novada komisāra atļauja, kurā bija norādīts gan datums, gan ceļamērķis. Civiliedzīvotāju pārvadāšanu veica arī tās retās autobusu līnijas, kas bija atsākušas darbu 1941. gada beigās, taču autobusu satiksme bija nepastāvīga un atkarīga gan no rezerves daļu, sevišķi riepu, pieejamības, gan no izdalītās degvielas apjoma un citiem faktoriem. 1942. gada sākumā autobusi nekursēja arī milzīgā aukstuma dēļ, jo attiecīgu smērvielu tikpat kā nebija. Pat relatīvi vismierīgākajā 1943. gadā bieži bija gadījumi, kad nevis daži, bet pat desmiti sportistu nenokļuva sacensību vietās. Piemēram, 1943. gada vingrošanas meistarsacīkstēs, kurās bija pieteikti 155 sportisti, vairāki desmiti nevarēja ierasties trūkstošo transportlīdzekļu dēļ.³⁸ Tādēļ nav pārsteidzoši, ka sporta biedrības 1943. gadā mudināja lielāku uzmanību veltīt tādiem sporta veidiem, kas nebūtu komandas sports (futbols, basketbols, volejbols). Rezultātā sporta biedrības vairāk pievērsās vieglatlētikai, vasaras laikā ūdenssportam, ko varēja organizēt ezeros, utt.³⁹

Nākamā lielākā problēma bija telpu trūkums, jo daudzas sporta zāles un vingrotavas vācu karaspēks bija rekvizējis savām vajadzībām, līdzīgi kā tas bija noticis arī ar skolu ēkām, slimnīcu korpusiem utt. Sporta laukumi bieži bija pārvērsti par zirgu staļļiem, noliktavām (LSB un ASK Rīgā, Daugavpils sporta stadions u.c.) un kazarmām (Sporta nams, Vingrošanas telpas Rīgā, Vingrotāju ielā Nr. 1). Tādēļ treniņi siltākā laikā pēc iespējas notika ārpus telpām. Savukārt ziemā treniņiem izmantoja tās sporta zāles, kas nebija rekvizētas un kuras parasti bija mazākas. Mazās zāles nebija pie-

mērotas futbolam, basketbolam un volejbolam, lai kvalitatīvi sagatavotos spēlēm. Tomēr arī šīs iespējas 1943. gada otrajā pusē strauji saruka, jo vērmahts sakarā ar frontes līnijas pārvietošanos pieprasīja arvien jaunas un jaunas telpas, līdz 1944. gada sākumā treniņu iespējas telpās, sevišķi provincē, bija samazinājušās līdz minimumam.⁴⁰ Turklāt jau 1941./1942. gada ziemā iezīmējās vēl viena problēma – telpu apkure. Tā bija smaga problēma gandrīz visās lielākajās Latvijas pilsētās, jo esošos malkas krājumus bija izmantojis vērmahts. Jau civiliedzīvotājiem ļoti trūka malkas dzīvokļu apkurei, bet malkas sporta zāļu apkurei nebija tikpat kā nemaz. Situācija nemainījās arī turpmākajos gados, jo malkas sagādi apgrūtināja gan transportēšanas iespējas, gan darbaspēka trūkums. Telpās faktiski vienīgais komandu sporta veids, ko 1942./1943. gada ziemā rosīgi spēlēja, bija basketbols, kas sevišķi bija iecienīts Rīgā un Liepājā.

Tajos veiksmīgajos gadījumos, kad vērmahts nebija rekvizējis telpas, sporta biedrībām nācās risināt ar inventāra trūkumu saistītās problēmas. 1941. gada vasarā daudz kas no inventāra izrādījās pazudis, un to aizvietot ar jauniem sporta rīkiem biedrībām bija ārkārtīgi sarežģīti un bieži pat neiespējami. Tādēļ avīzēs tika regulāri publicēti uzaicinājumi iedzīvotājiem nodot viņu rīcībā esošos sporta rīkus biedrībām. Tādi gadījumi patiešām arī bija, tomēr to nebija daudz, un tas nekādi nespēja atrisināt situāciju.

Kara laika realitāte bija tāda, ka visu, kas kaut kādā veidā varēja noderēt armijai, okupācijas vara konfiscēja, kā tas bija, piemēram, gadījumā ar slēpēm. Vācijas sporta dzīves vadītājs 1942. gada janvārī⁴¹ aicināja iedzīvotājus nodot visas slēpes vērmahta rīcībā. Šo uzaicinājumu attiecināja arī uz Latviju, un sporta biedrībām faktiski spiestā kārtā bija jāziedo slēpes vācu armijai. Rezultātā slēpošanas sacīkstes no 1942. gada janvāra vairs nebija paredzētas.

Faktiski visu kara laiku sportistiem bija jāmēģina iztikt ar uz vietas esošo inventāru vai arī jāseko avīžu slejās atrodamajām pamācībām, kā izveidot sporta rīkus no dažādiem materiāliem. Piemēram, vingrošanas “āzi” ieteica veidot no aptēsta koka bluķa, piesitot tam četras kājas un polsterējumam izmantojot paštaisītu salmu pinumu. Lodi, kas bija paredzēta mešanai tālumā, ieteica aizvietot ar piemērotiem akmeņiem. Sporta bumbas vajadzēja

gatavot no cūku pūšļiem, rokas bumbas vietā ieteica lietot maisiņu ar zāģu skaidām utt. Tikpat kā visu sporta inventāru vajadzēja prast izgatavot pašiem.

Padomi tika doti, no mūsdienu viedokļa, pat ļoti apšaubāmos gadījumos. Piemēram, ieteikums hokejam nepieciešamās kaučuka ripas vietā izmantot ripas no ozola, bērza vai vislabāk no oša vēl bija saprotams, bet citādāk bija ar slidām. Slidu trūkumu vispirms mēģināja atrisināt, vēršoties pie bijušajiem sportistiem, bet, kad tas izrādījās neefektīvs priekšlikums, avīzēs piedāvāja tās izgatavot pašiem “vaļas brižos”, metāla daļu vietā izmantojot zāģa vai izkopts gabalus.⁴² Hokejists Haralds Norītis atceras: “Inventārs galvenokārt bija tas, kas bija saglabājies no pirmskara laikiem. Nūjas [tika gatavotas] ar draugu, kuri bija galdnieki, palīdzību. Parasti no divām daļām saliktas un lūza diezgan ātri. Slidas, protams, bija visiem no pirmskara laikiem. Par jaunu inventāru nebija ko sapņot. U.S. otrai komandai krekli, kaut kā [tika sameklēti] ar Roberta Plūmes gādību, kuram bija labi sakari ar rūpniekiem.”⁴³

Visu kara laiku daudzi sporta veidi nīkuļoja, jo trūka daudzu lietu. Šķiet, visgrūtāk klājās smagatlētikai, jo, neskatoties uz jaunu sportistu piesaisti, sakarā ar mobilizāciju tie arvien bija jāmeklē no jauna. Turklāt šie sporta veidi prasīja no atlētiem regulārus treniņus un sabalansētu pārtiku, kas kara laikā bija nepiepildāms sapnis.

Atsevišķos gadījumos pie inventāra mēģināja tikt ne visai leģālā veidā, kā to darīja Valmieras sporta biedrības vadītājs J. Daliņš: “Gaujmalā ganījās prāvs ganāmpulks, un aizgaldā kvieca sivēni. Liekas, daļa no šīs “dzīvās naudas” aizgāja Valmieras sporta biedrības vajadzībām. Protams, Daliņš par to nevienam nestāstīja, bet vienmēr no Rīgas braucieniem pārveda jaunus sporta rīkus, piederumus, apavus un tērpus, kādi kara gados par okupācijas markām nekur nebija nopērkami.”⁴⁴

Sporta dzīves vadītāji jau 1942. gadā lielāku uzsvāru lika uz tiem sporta veidiem, kas neprasīja īpašus rīkus, kā, piemēram, meža skrējieniem, peldēšanu utt.⁴⁵ Tika ieteikts rīkot meža skrējienus ar šķēršļiem, izmantojot apkārtējās vides dabiskos šķēršļus, tos tikai pielāgojot sacensībām. Šādus meža skrējienus Latvijā praktizēja jau 30. gadu beigās kā karavīru treniņa sastāvdaļu.

SACENSĪBAS UN REKORDI

Lokāla rakstura sacensības dažādos sporta veidos notika jau 1941. gada augustā. Piemēram, peldēšanā pirmās sacensības notika 30.–31. augustā Ķīšežera peldētavā. Neskatoties uz vēso laiku, tika laboti seši rekordi, no tiem trijus laboja jaunās paaudzes peldētājs Ziedonis Cūkainis attiecīgi 100 m, 200 m un 400 m distrancē.⁴⁶

1941. gada nogalē notika vairāk vai mazāk spontāni organizētas sacensības, Latvijas mēroga sacīkstes netika rīkotas, jo vēl trūka atbilstošu vadošu sporta struktūru. Vienas no plašāk apmeklētajām sacensībām 1941. gada otrajā pusē no 5. septembra līdz 9. novembrim bija futbolā. Pirmajā lielākajā futbola turnīrā piedalījās deviņas komandas, no kurām trīs komplektējās no vācu karavīriem. Turnīra izšķirošās spēles norisa slapja sniega un lietus apstākļos, kā rezultātā ASK laukums Rīgā pārvērtās dubļos. Uzvarētāji bija “Bekona Eksports”, pārspējot ar 6:1 vācu karavīru vienību. Otrajā vietā kopvērtējumā ierindojās “Spars”, kam sekoja “Vācu karavīru 1. vienība”, “Daugavieši” un “VEF”.⁴⁷

Futbols bija viena no populārākajām spēlēm arī nākamajos gados. 1942. gada pavasara zibesturnīrā piedalījās jau 14 latviešu un sešas vācu komandas. Spraiģā cīņā uzvarēja “Daugavieši”, kas bija vienīgā komanda, kurai bija profesionāls treneris Kārlis Upenieks.⁴⁸ Tā paša gada nogalē Latvijas meistarsacīkstēs “Daugavieši” palika pēdējie, iespējams, tāpēc, ka vairākus futbolistus vācu okupācijas vara bija apcietinājusi. Šoreiz panākumus guva “Rīgas Sporta klubs”, kas oktobrī atjaunoja veco nosaukumu “ASK”, atstājot aiz sevis Liepājas “Olimpiju” un “Rīgas futbola klubu”. Uzvaru “ASK” guva arī 1943. gadā. Iespējams, svarīgākais notikums 1942. gadā bija 3. augustā norisusi Rīgas izlases spēle pret Tallinas izlasi, ko nozīmības ziņā pielīdzināja valstu sacīkstēm, jo lietot valstu nosaukumus bija aizliegts. Rīdzinieki guva pārliecinošu uzvaru ar 4:0. 1943. gadā ievērojamākā spēle ir notikusi oktobrī, kad rīdzinieki ar 3:1 uzvarēja spēcīgo Kēnigsbergas izlasi. Spēli vēroja ap 15 tūkstošiem skatītāju.

Kara laiks prasīja arī upurus aiz frontes. 1942. gada 3. maijā VEF stadionā Rīgā, pārvietojot munīciju, tā eksplodēja un gāja bojā trīs VEF futbolisti.

Vēl īsi par basketbolu. 1941. gada 10. septembrī sākās basketbola turnīrs, kurā vienība "Pieci" bija labākā. Sevišķi basketbolā lielas problēmas raisīja telpu trūkums, kas ļāva sarīkot pirmās basketbola sacīkstes vien 1942. gada janvāra sākumā. Basketbols lielu piekrišanu Latvijā baudīja visu kara laiku, tomēr lielākais sportistu skaits bija Rīgā un Liepājā. Turklāt Liepājā bija veselas septiņas sieviešu basketbola komandas. Treniņu iespējas, savstarpēja konkurence bija iemesls tam, ka 1944. gadā Liepājas basketbolistes spēja kļūt par Latvijas basketbola meistarvienību.⁴⁹

Ziemas sporta veidos 1941./1942. gada mijā sacīkšu skaits bija krietni mazāks nekā pirmskara laikā. Trūka jau minētās slēpes, slidas un cita inventāra, kā arī no 1942. gada janvāra lielā sala dēļ tikpat kā apstājās civilā satiksme. Tomēr tā izvērtās par vienīgo sezonu, kurā ziemas sporta veidos tika sarīkotas vairākas sacensības. No ievērojamākām jāmin 1942. gada janvārī sākušās Latvijas meistersacīkstes hokejā, kurās piedalījās četras komandas. Februārī notika Rīgas meistersacīkstes, kurās piedalījās jau piecas hokeja komandas. 7.–8. februārī norisa t.s. "Atbrīvoto latviešu pirmie ziemas sporta svētki", kuros savu varēšanu rādīja arī ātrslidotāji, daiļslidotāji u.c.⁵⁰

Nākamās sezonas ziemas sporta veidiem izrādījās maz piemērotas, jo sniega sega visur neizveidojās. 1942./1943. gada ziemā silts laiks pieturējās līdz pat 1943. gada janvāra beigām. Turklāt islaicīgos aukstuma viļņus nomainīja siltākas nedēļas, kas neļāva organizēt atbilstošas sacensības. Hokejā, piemēram, meistersacīkstes šī iemesla dēļ tā arī netika pabeigtas. Kvalitatīvas slēpošanas sacensības nebija iespējamās ne vien slēpju, bet arī zābaku trūkuma dēļ. Slidošana vispār bija atstāta novārtā. Piemēram, Liepājā nebija ne slidotāju, ne sacensību.⁵¹ Līdzīga situācija bija arī 1943./1944. gada ziemā,⁵² kad sezona bija vēl nelabvēlīgāka ziemas sporta veidiem, jo daudzos sporta veidos neizdevās noorganizēt nevienu sacensību. Piemēram, Latgalē bija tikai viena slēpošanas sacensība ar 26 dalībniekiem. Tikai atsevišķās disciplīnās, kā ātrslidošana, bija izdevies noorganizēt vairākas, precīzāk – divas sacīkstes.

Jau 1942. gadā nācās risināt sacensību organizēšanas vietas problēmas. Tikai dažās mazpilsētās sporta biedrībām bija iespēja organizēt sacensības sporta laukumos, tomēr bieži tās tika rīkotas pilsētas centrā.⁵³ Vieglāk klājās tiem sporta veidiem, kam nevajadzēja speciāli ierīkottus laukumus, piemēram, peldēšanai.

1942. gada 31. augustā – 1. septembrī Ķīšezerā notika Latvijas meistarsacīkstes peldēšanā. Lai gan sacensības nebija plaši apmeklētas ražas novākšanas darbu dēļ, tajās tika fiksēti vairāki rekordi, ko uzstādīja Ēriks Kazaks, Tatjana Plūme un citi. Nākamajās Latvijas meistarsacīkstēs 1943. gada 21.–22. augustā Balasta dambja peldētavā bija pieteikušies ap 80 peldētāju, turklāt 25 bija no provinces. Sportisti spēja labot desmit jaunus Latvijas rekordus, piemēram, Tāivaldis Ozolcelms (2), T. Plūme (3) utt.⁵⁴

1943. gadā notika salīdzinoši daudzas sporta sacensības. Sevišķi vasarā daudzviet Latvijas teritorijā norisa dažādas sporta spēles. Vienas no nozīmīgākajām bija Zemgales novada sporta dienas Jelgavā, kas spēja pulcēt vairāk nekā 6000 skatītāju,⁵⁵ kas uz vispārējā fona bija ievērojams skaitlis, jo par lielu skatītāju pulku tika uzskatīts jau 2000 skatītāju. Sacīkstes bija noorganizētas vieglatlētikā, futbolā, peldēšanā un airēšanā.

1943. gadā savu piecpadsmitgadi atzīmēja viena no ievērojamākām sporta biedrībām – “Universitātes Sports”.⁵⁶ Airēšanā, hokejā, slēpošanā, basketbolā un citos sporta veidos “Universitātes Sports” bija izcilākā sporta apvienība. Tieši pateicoties šai biedrībai, 1938. gadā universitātē kā obligātu mācību priekšmetu ieviesa vingrošanu.

1942.–1943. gadā pēc brīvprātības principa bija noorganizētas Latvijas meistarsacīkstes aptuveni 20 sporta veidos.⁵⁷ Kara laikā, neskatoties uz visām minētajām grūtībām, latviešu sportistiem tomēr izdevās uzstādīt arī vairākus Latvijas rekordus. Piemēram, 1942. gadā tika laboti 14, bet 1943. gadā – pieci Latvijas rekordi vieglatlētikā.⁵⁸ 1943. gadā tika laboti kopumā 20 Latvijas rekordi.⁵⁹ Labs piemērs ir Udo Šponberga 1942. gada sniegums 110 m barjerskrējienā – 16,3 sekundes, kas tobrīd bija Latvijas oficiālais rekords.⁶⁰ Viens no izcilākajiem sasniegumiem bija Jāņa Stendzenieka gūtais pasaules līmeņa rezultāts šķēpmešanā 1943. gada 15. maijā. “Daugaviešu” organizētajās sacensībās viņa raidītais šķēps aizlidoja 70,80 metrus, kas bija augstākais sniegums Eiropas un pasaules mērogā līdz 1943. gada augusta vidum.

Rekordu problemātika tomēr saistīta ar faktu, ka Otrajam pasaules karam beidzoties, “vācu laika” rekordi netika atzīti. Jāatzīst, ka bieži arī pašu sacensību organizācija neatbilda rekordu reģistrācijas noteikumiem.

NOBEIGUMS UN SECINĀJUMI

1944. gada pavasaris jau skaidri iezīmēja jauno situāciju frontē, kura neapturami tuvojās Latvijai. Sporta dzīve pamira, un arī sportistiem nācās visu uzmanību veltīt prozaiskākām lietām, kā pārtikas sagādei. Bieži sportisti devās treniņos ārpus pilsētas, un nevienu nespēja pārsteigt fakts, ka atgriežoties viņiem līdzī bija “balasts” jeb laukos sameklēti un “sarunāti” produkti.⁶¹ Situācijā, ka pārtika jāgādā pašu spēkiem, atradās lielākā daļa Latvijas iedzīvotāju, jo noteiktās pārtikas normas netika uzskatītas par pietiekamām nevienā sabiedrības grupā.

Tomēr vēl 1944. gada jūlijā sporta dzīves vadītāji mēģināja saglabāt kādu ikdienas dzīves šķitumu. Notika pat sporta spēļu plānošanas darbs. Šos plānus pārtrauca 1944. gada 7. augustā sporta dzīves vadītāja R. Plūmes teiktā uzruna sporta dzīves vadītājiem. Tajā viņš pieminēja 1935. gadā Ženēvā notikušās Eiropas meistar-sacīkstes basketbolā, kurās Latvija ieguva pirmo vietu. R. Plūme norādīja, ka viens no basketbolistiem jau ir kritis frontē (Visvaldis Meldēris) un sakarā ar frontes tuvošanos tiek atceltas visas sacensības, jo sarīkot tās vairs nav iespējams sakarā ar sportistu iesaukšanu militārajā dienestā.⁶² Tas faktiski nozīmēja arī centrāli organizētās sporta dzīves apstāšanos.

Karadarbības rezultātā sporta dzīve 1941. gada vasaras vidū apstājās un atjaunoties sāka vien jūlija beigās. Attieksme pret sportu nacistiskajai Vācijai bija mēreni pozitīva, jo sports Vācijā tika uzskatīts par vienu no veidiem, kā sagatavot karavīrus. Latvijas teritorijā sports atjaunojās faktiski uz vietējās iniciatīvas pamata, ko atbalstīja arī vācieši, saskatot sporta sacensībās iespēju zināmā mērā izklaidēt vācu karavīrus.

Jau pirmās plašākās sporta sacensības piesaistīja okupācijas ierēdņu uzmanību ar to, ka šajos pasākumos bija iespējams propagandēt nacistiskās Vācijas ideoloģiju. Lai arī sporta dzīve tika atjaunota, tomēr sporta biedrības saņēma minimālu atbalstu telpu un sporta rīku veidā. Latvijas sabiedrība kara laikā ar interesi sekoja līdzī sporta dzīves notikumiem, iesaistoties dažādos pasākumos, sevišķi 1943. gadā sacīkstes bija plaši apmeklētas. Sākot ar 1943. gadu, daudzi sportisti tika iesaukti armijā, kas veicināja pa-

stiprinātu tiekšanos iesaistīt sporta dzīvē jauniešus un sievietes, kam sakarā ar kara grūtībām bija tikai nosacīti panākumi.

Sporta dzīves organizēšana no okupācijas varas puses atsākās vien 1941. gada beigās un tika pabeigta 1942. gada oktobrī. Visaktīvākais sporta dzīves periods vācu okupācijas laikā bija no 1942. gada vasaras līdz 1943. gada beigām, kad pakāpeniski daudzu grūtību rezultātā sporta dzīve arvien vairāk un vairāk sašaurinājās, līdz 1944. gada vasarā tā apstājās pavisam. Neskatoties uz visām grūtībām, sportisti spēja parādīt izturību un pacietību, uzstādot pat vairākus Latvijas rekordus, kas gan politisku iemeslu dēļ pēckara pasaulē netika atzīti.

ATSAUCES

- ¹ Jānis Kalnačs (2005). *Tēlotāja mākslas dzīve nacistiskās Vācijas okupētajā Latvijā: 1941–1945*. Rīga: Neputns.
- ² Arnolds Klotiņš (red.) (2011). *Mūzika okupācijā: Latvijas mūzikas dzīve un jaunrade, 1940–1945*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts.
- ³ Vilis Čika, Gunārs Gubiņš (1970). *Latvijas sporta vēsture 1918–1944*. Vašingtona: Amerikas Latviešu apvienības fiziskās kultūras un sporta birojs.
- ⁴ Ēriks Kehris, Anna Ķīse, Ilgvars Forands (1994). *Latvijas sporta vēsture*. Rīga: [Latvijas izglītības fonds].
- ⁵ Ainis Ulmanis (2010). *Patiesībā bija tā: futbols Latvijā, 1907–2009*. Jūrmala: Lielupes izdevniecība; Ainis Ulmanis (1998). *Melnās ripas bruņinieki: Latvijas hokeja vēsture*. Rīga: Latvijas Hokeja federācija.
- ⁶ Andris Staģis (2016). *Latvijas vieglatlētikas vēsture 1897–1944*. Rīga: Jumava.
- ⁷ Ilze Jākobsone (sast.) (2015). *Peldējums gadsimta garumā: Peldēšanas sports Latvijā*. Rīga: Latvijas Peldēšanas federācija.
- ⁸ Hans Joachim Teichler (1991). *Internationale Sportpolitik im Dritten Reich*. Schorndorf: Karl Hofmann Verlag, S. 269.
- ⁹ Lagebericht. Betr.: Jugendarbeit im Generalbezirk Lettland. 15.02.1943. *Bundesarchiv zu Berlin* (turpmāk: BA-B), R-91-Mitau f., 7. l.
- ¹⁰ Jānis Freimanis (1995). *Ar naidu sirdī*. Rīga: Pētergailis; Juris Zīvers (2011). *Kā mēs pārdzīvojām "visinteresantāko" laikmetu vēsturē: Otrais pasaules karš un manas paaudzes likteņgaitas*. Rīga: Vesta LK; Gunārs Gubiņš (papildraksts) (1986). *Jānis Daliņš: sportists, patriots, Tēvzemes balvas laureāts*. Melnburna: Jāņa Daliņa piemiņas fonds; u.c.
- ¹¹ Latvijas sporta savienības un tanīs ietilpstošās biedrības. *Fiziskā Kultūra un Sports*, 01.11.1939. Minot sporta biedrības, pieskaitītas tika arī aptuveni 214 medību sporta biedrības.
- ¹² Arī vācu sporta biedrības likvidējas. *Jaunākas Ziņas*, 11.10.1939.

- ¹³ Noslēdzies pirmais posms mūsu sporta atjaunošanā. *Tēvija*, 31.12.1941.
- ¹⁴ Gebietskommissar Mitau an den Herrn Generalkommissar, 14.11.1941. *BA-B*, R-91-Mitau f., 6. l.
- ¹⁵ Laslo Kun (1982). *Vseobshchaia istoriia fizicheskoj kultury i sporta*. Moskva: Raduga, s. 366–367.
- ¹⁶ G. Saiva. Sporta pasaules kalējs. *Sports*, 12.03.2009.
- ¹⁷ Persönlicher Referent an den Herrn Reichskommissar 20.11.1941. *BA-B*, R-92. f., 198. l.
- ¹⁸ Roberts Plūme (1897–1956) – viņa vislielākie panākumi bija tieši sporta dzīves organizēšanā un vadīšanā. Latvijas Basketbola savienības priekšsēdis (1925–1935), Latvijas Ziemas sporta savienības dibinātājs un valdes loceklis (1922–1939), priekšsēdis (1930–1939), Latvijas Olimpiskās komitejas un Latvijas Sporta organizāciju priekšsēdis (1933–1934), Starptautiskās studentu konfederācijas prezidents (1936–1940) utt.
- ¹⁹ Rikojums par Latviešu fiziskās kultūras un sporta apvienību un latviešu tautas sporta darbību. *Rikojumu Vēstnesis*, 17.03.1942.
- ²⁰ Konstatēt precīzu biedrības atjaunošanas datumu ir sarežģīti, jo biedrības bieži darbību atsāka, sanākot kopā vairākiem bijušajiem biedriem, to īpaši neatzīmējot. Šajā gadījumā biedrība minēta presē pirmo reizi.
- ²¹ Iecelti vadītāji provinces sporta biedrībām. *Tēvija*, 29.08.1941.
- ²² Turpat.
- ²³ Dibinās jaunas latviešu sporta biedrības. *Sporta Pasaule*, 22.12.1941.
- ²⁴ Latviešu sporta gads. *Daugavas Vanagi*, 08.01.1943.
- ²⁵ Apbalvojumu mūsu sportistiem. *Sporta Pasaule*, 03.01.1944.
- ²⁶ Sporta rosme. *Sporta Pasaule*, 27.03.1944.
- ²⁷ Apstiprināti sporta biedrību statūti. *Tēvija*, 08.10.1942.
- ²⁸ Jauni norādījumi sporta dzīvē. *Ventas Balss*, 23.12.1942.
- ²⁹ Latviešu sporta gads. *Daugavas Vanagi*, 08.01.1943.
- ³⁰ “Atpūta un dzīvesprieks” viena darbības gada pārskats. *Jēkabpils Vēstnesis*, 16.07.1942.
- ³¹ Latviešu sporta gads. *Daugavas Vanagi*, 08.01.1943.
- ³² Jauni norādījumi sporta dzīvei. *Ventas Balss*, 23.12.1942.
- ³³ Latvju sporta ceļš. Sporta vadītāja Roberta Plūmes uzruna sporta darbinieku 3. sanāsmē. *Sporta Pasaule*, 24.04.1944.
- ³⁴ Boksā šogad atkal tikai septiņi meistari. *Sporta Pasaule*, 27.03.1944.
- ³⁵ Sporta dzīve Smiltenē. *Smiltenietis*, 28.01.1944.
- ³⁶ Turpat.
- ³⁷ Kas īsti notiek ar Jelgavas sportu? *Sporta Pasaule*, 17.07.1944.
- ³⁸ Lilisone un Sponbergs – Latvijas meistari vingrošanā. *Sporta Pasaule*, 07.02.1944.
- ³⁹ Sporta vadītājs R. Plūme Talsos. *Talsu Vārds*, 17.06.1943.
- ⁴⁰ Lilisone un Sponbergs – Latvijas meistari vingrošanā. *Sporta Pasaule*, 07.02.1944.
- ⁴¹ Jaunavas – sportistes. *Talsu Vārds*, 15.01.1942.

- ⁴² Kā pārvarēt sporta rīku sagādes grūtības? *Daugavas Vēstnesis*, 21.01.1943.
- ⁴³ Autora sarakste ar Haraldu Norīti 2016. gada nogalē.
- ⁴⁴ Gubiņš. *Jānis Daliņš: sportists, patriots, Tēvzemes balvas laureāts*, 77. lpp.
- ⁴⁵ Sporta dzīve. *Jēkabpils Vēstnesis*, 28.05.1942.
- ⁴⁶ Jākobsone. *Peldējums gadsimta garumā*, 22. lpp.
- ⁴⁷ Bekona Eksporta futbolistu uzvara turnīrā. *Tēvija*, 10.11.1941.
- ⁴⁸ Ulmanis. *Patiesībā bija tā*, 189. lpp.
- ⁴⁹ Kā Liepājas SB kļuva par Latvijas meistarvienību. *Kurzemes Vārds*, 25.06.1944.
- ⁵⁰ Atbrīvoto latviešu pirmie ziemas sporta svētki. *Sporta Pasaule*, 09.02.1942.
- ⁵¹ Ko Liepājas sportisti dara šīnī ziemā? *Kurzemes Vārds*, 24.01.1943.
- ⁵² Jaunākais sporta dzīvē. *Daugavas Vēstnesis*, 29.03.1944.
- ⁵³ Futbola sezonu ievadot. *Jēkabpils Vēstnesis*, 28.05.1942.
- ⁵⁴ Jākobsone. *Peldējums gadsimta garumā*, 52. lpp.
- ⁵⁵ 6000 skatītāju Zemgales sporta diena Jelgavā. *Sporta Pasaule*, 26.07.1943.
- ⁵⁶ Universitātes Sporta 15 gadi. *Kurzemes Vārds*, 12.03.1943.
- ⁵⁷ Kehris, Ķīse, Forands. *Latvijas sporta vēsture*, 70. lpp.
- ⁵⁸ Staģis. *Latvijas vieglatlētikas vēsture 1897–1944*, 200. lpp.
- ⁵⁹ Pelnīti apbalvojumi mūsu izcilākajiem sporta darbiniekiem un Latvijas rekordistiem. *Sporta Pasaule*, 22.11.1943.
- ⁶⁰ 50 gadi sporta laukumā. *Sporta Pasaule*, 31.01.1944.
- ⁶¹ Kas pašreiz notiek Liepājā. *Sporta Pasaule*, 06.03.1944.
- ⁶² Mums jāseko labākajiem piemēriem un jāiet to dižo vīru pēdās, kuri visu sevi atdevuši cīņai par tēvzemes brīvību. *Sporta Pasaule*, 07.08.1944.

SOME ASPECTS OF CULTURAL LIFE DURING THE OCCUPATION BY NAZI GERMANY: SPORTS

Edvīns Evarts

Dr. hist., researcher, Institute of History of Latvia, University of Latvia.
Scientific interests: everyday life in Latvia during the Second World War.

During the period of occupation by Nazi Germany in Latvia, authorities strictly controlled economic and cultural developments. One of the spheres that was supported to some extent by authorities was sports. In 1941, the main function of sports was entertainment, but at the end of this year the occupation power started to organise sports associations, in order to build the sports life. Youth involvement in sports life, however, was an ideology of National Socialism.

It was only starting with the second half of the 1930s that the Latvian sporting life was gradually organised on the national level, based on funding.

Therefore, even at the beginning of July 1941, the sports life was resumed only in places where there were enough enthusiasts who could organise it, notwithstanding the difficulties.

Key words: the Second World War, Latvia, cultural life, sports.

Summary

As a result of the outbreak of the Russo–German war, the sporting activities in Latvia were interrupted and were not resumed for at least a month. The first officially registered sporting events were organised by the end of July 1941. The Nazi occupying authorities had a moderately positive attitude towards sporting in general, as a way to train and prepare the future conscripts. Still, throughout the former territory of the Republic of Latvia, amateur sporting was restored only thanks to the support provided by the local Latvian authorities. German civilian and military authorities viewed local sporting as free entertainment for the troops.

The very first sports competition was viewed by Nazi officials as an opportunity for spreading their propaganda. Along with experiencing no noticeable obstacles to organisation of their activities, teams and associations representing different kinds of sports received next-to-no material support or rights to use former training facilities. Due to rationing, no sports goods were available in stores. Starting from early 1943, many amateur and professional athletes were forcibly conscripted to the German armed forces. An attempt to replace them with junior and women's teams was unsuccessful.

The restoration of sports life on a national scale was a long process that took more than a year and was completed only by October 1942. The period from the summer of 1942 till October 1943 was the time of the most active sporting life in the Nazi-occupied Latvia. Since the end of 1943, there was a breakdown of sporting activities and by the summer of 1944 all of that was over. Despite the difficulties many athletes were able to show excellent results and some even broke the national records. Sadly, their achievements never received proper honours.

VĒSTURES AVOTI PAR NACIONĀLKOMUNISMU LATVIJĀ – KRITISKS SKATĪJUMS*

Daina Bleiere

Dr. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta vadošā pētniece, Rīgas Stradiņa universitātes Politikas zinātnes katedras asociētā profesore. Pētnieciskās intereses: Latvijas 20. gadsimta vēsture, padomju režīma ietekme uz Latvijas sabiedrību.

Latviešu nacionālkomunisma pētniecībā ir izveidojušies trīs diskursi. Pamatā ir nacionālkomunistu pretinieku radītais “nacionālisma” diskurss, kurš lielā mērā ir kalpojis par pamatu otrajam – atmiņu diskursam, jo tā veidotājiem “nacionālisma” diskursa argumenti kalpo par izejas punktu neatkarīgi no tā, vai viņi šos argumentus akceptē vai apstrīd. Savukārt trešais – akadēmiskās pētniecības diskurss tiek būvēts uz “nacionālisma” un atmiņu diskursu bāzes, nereti nekritiski akceptējot daudzās nostādnes. Lai panāktu būtisku izrāvienu problēmas pētniecībā, vispirms ir nepieciešams dekonstruēt “nacionālisma” diskursu, kritiski pārvērtēt kā arhīva avotus, tā arī atmiņas, paplašināt izmantojamo arhīva avotu loku.

Atslēgas vārdi: nacionālkomunisms, vēstures avoti, atmiņu politika, diskurss.

IEVADS

Pēc 1991. gada nacionālkomunisma tematika ir piesaistījusi lielu ne tikai Latvijas, bet arī ārzemju pētnieku uzmanību.¹ Visi autori, kas raksta par šo tematu, balstās uz noteiktu primāro avotu korpusu. Pirmkārt, tie ir arhīvu materiāli – no tiem visbiežāk izmantotie ir: Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas (LKP CK) biroja lēmumi un biroja apspriežu stenogrammas, Padomju Savienības Komunistiskās partijas (PSKP) CK pārbaudes brigādes ziņojums, uz kuru balstījās Jāņa Kalnbērziņa ziņojums 1959. gada 7.–8. jūlija ārkārtas plēnumā, šā plēnuma stenogramma,

* Raksts izstrādāts projekta “Latvijas vēsture: Kultūrvēsturiskā vide un sociālpolitiskās norises Baltijas jūras reģiona kontekstā (VPP Letonika)” ietvaros.

PSKP Centrālās komitejas Prezidija stenogrammas, kas ir publicētas, kā arī vairāki citi materiāli. Pārsvārā šie dokumenti atrodas Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva (LNA LVA) PA-101. fondā, bet 7.–8. jūlija stenogramma un daži citi materiāli ir publicēti.² Būtiska nozīme problēmas izpētē ir arī Maskavas arhīviem, turklāt vairāki būtiski materiāli ir publicēti Krievijas arhīvu izdotajos krājumos.³

Visbiežāk izmantoto un citēto dokumentu autori bija nacionālkomunistu pretinieki. PSKP CK brigādes ziņojumā, LKP CK biroja 1959. gada 20. un 21. jūnija sēžu un 1959. gada 7.–8. jūlija plēnuma materiālos, kā arī vēlāka laika dokumentos, kas ir saistīti ar atsevišķu cilvēku atlaišanu no darba vai pazemināšanu amatā, ir skaidri saskatāms nodoms – parādīt Eduardu Berklavu un citus apsūdzētos kā cilvēkus, kas apzināti vai neapzināti ir īstenojuši nacionālistisku politiku, kā arī citādāk atkāpušies no Padomju Savienības Komunistiskās partijas politiskajām nostādnēm. Vairums apsūdzību bija izteikti tendenciozas, fakti tika sagrozīti vai pat izdomāti. Apsūdzību autoru (Arvīda Pelšes un viņa domubiedru Rīgā, kā arī, iespējams, dažu PSKP CK aparāta darbinieku) mērķis sākotnēji bija panākt Maskavas un personīgi Ņikitas Hruščova iekļaušanos, bet pēc tam, kad 1959. gada 13. jūnijā pirms Ņ. Hruščova aizbraukšanas no Rīgas bija izdevies izraisīt viņa dusmas un uzbrukumus E. Berklavam, iedarbināt mehānismu, kas deva iespēju izrēķināties ar politiskajiem pretiniekiem, ko arī izdevās sekmīgi sasniegt.

Aplūkojot visu dokumentu masīvu, kurā tiek izvirzītas tās vai citas apsūdzības nacionālkomunistiem, visai skaidri redzams – šie avoti veido noteiktu naratīvu, kura mērķis bija parādīt, ka vairāki vadoši republikas darbinieki īsteno “nacionālistiskas novirzes” savā darbībā, tādēļ to nosacīti var nosaukt par “nacionālisma” diskursu. Jau no paša sākuma tas bija dominējošs, no varas pozīcijām veidots diskurss. Tā pamatelementi bija formulēti PSKP CK pārbaužu brigādes ziņojuma tekstā, kurš bija parakstīts un nodots Ņ. Hruščovam 8. jūnijā⁴ un ar kuru viņš bija iepazinies tikai 12. jūnijā, acīmredzot pēc tikšanās ar Latvijas PSR vadību un pirms aizbraukšanas no Rīgas. Jau pieminētajā LKP CK biroja sēdē 20. jūnijā, kurā piedalījās PSKP CK sekretārs Nuritdins Muhitdinovs,

bet Maskavas brigādes ziņojuma saturu atreferēja PSKP CK Partijas organizatoriskā darba nodaļas instruktors Konstantīns Ļebedevs,⁵ Eduards Berklavs, Vilis Krūmiņš, Vilis Lācis, Nikolajs Bisenieks u.c. mēģināja atspēkot vai vismaz mīkstināt izvirzītās apsūdzības, taču nekādi racionāli argumenti netika ņemti vērā, un faktu atbilstība īstenībai ne Maskavas emisārus, ne arī vietējos apsūdzētājus neinteresēja.⁶ LKP CK biroja sēdē 20.–21. jūnijā visas norādes uz kļūdainu informāciju tika atmestas ar argumentu, ka atsevišķas kļūdas nav būtiskas, svarīgi, ka PSKP CK brigādes ziņojums un K. Ļebedeva referāts pareizi parāda tendences. Vēlāk – 4. jūlija LKP CK biroja sēdē un plēnumā 7.–8. jūlijā faktiski viss jau bija izlemts, un Arvīda Pelšes⁷ atbalstītāju Roberta Ķīša,⁸ Ādolda Miglinika,⁹ Antona Ozolina¹⁰ u.c. runās apsūdzības tika apaudzētas ar jauniem “faktiem”, paplašinot arī kritizējamo loku. Tas turpinājās arī pēc jūlija plēnuma, kad “nacionālisma” diskurss tika lietots, lai atbīdītu no varas vēl plašāku funkcionāru loku un pat mēģinātu panākt viņu izsūtīšanu no republikas, kā arī citu sankciju piemērošanu.

Otrs būtisks un pētnieku plaši izmantots avots ir notikumu daļībnieku – Eduarda Berklava,¹¹ Viļa Krūmiņa,¹² Voldemāra Kalpiņa,¹³ Indriķa Pinkša,¹⁴ Arnolda Zandmaņa¹⁵ u.c. atmiņas, kas ir publicētas gan memuāru, gan interviju formā.¹⁶ Gandrīz visu atmiņu autori ir nacionālkomunistu vajāšanu upuri. Šķiet, ka ir publicēta tikai viena intervija ar pretējās nometnes pārstāvi – PSKP CK sekretāru un PSKP CK Prezidija locekli 1957.–1961. gadā N. Muhitdinovu.¹⁷

Atmiņas ir ļoti būtisks avots, analizējot jautājumus, kurus ir grūtāk izprast ar oficiālo dokumentu palīdzību, – attiecības starp iesaistītajām personām, viņu motivāciju un uzskatus. Jāatceras gan, ka pirmās atmiņu publikācijas un intervijas ar notikumu līdzdalībniekiem parādījās 1988. gadā, tātad gandrīz 30 gadus pēc šiem notikumiem. Pilnīgi iespējams, ka notikumu līdzdalībnieki bija 1959. gada jūlija plēnumu un citus notikumus pārrunājuši savā starpā vai arī atstāstījuši vēl kādiem cilvēkiem, ka viņi bija rakstījuši dienasgrāmatas vai arī kaut kā citādāk fiksējuši notikumus (piemēram, Latvijas Nacionālajā bibliotēkā glabājas Pāvela Pizāna¹⁸ pieraksti, kas veikti 1959. gada 20.–21. jūnija LKP CK biroja sēdes

un 7.–8. jūlijā CK plēnuma laikā¹⁹), tomēr jāņem vērā, ka daudzas detaļas bija izgaisušas no atmiņas, turklāt arī notikumu interpretācija laika gaitā varēja mainīties. Vienīgais, kurš 1959. gadā uzsāktu cīņu aktīvi bija turpinājis visu laiku līdz pat 80. gadu otrajai pusei, bija E. Berklavs. Viņa 60. gadu beigās sastādītā 17 latviešu komunistu vēstule ārzemju kompartijām²⁰ savā ziņā bija šīs cīņas turpinājums, bet tās teksts liecina, ka, salīdzinot ar 1959. gadu, E. Berklava uzskatos bija notikusi ievērojama evolūcija.

Atmiņām kā avotam par nacionālkomunistu darbību piemīt dažas īpatnības, kas ir jāņem vērā, tās aplūkojot un izmantojot. Jāatzīmē, ka atmiņu autoru loks ir neliels, daudz šaurāks nekā to cilvēku skaits, kas tieši tika sodīti pat 1959. gada jūlija plēnumā, nemaz nerunājot par turpmāko vajāšanu upuriem. Plēnuma lēmumā tika nosauktas astoņas potenciāli sodāmās personas. Lēmums paredzēja: E. Berklavu svītrot no LKP CK biroja un CK locekļu sastāva un “uzskatīt, ka nav iespējams viņu atstāt Latvijas PSR Ministru Padomes priekšsēdētāja amatā”;²¹ Indriķi Pinksi svītrot no LKP CK biroja locekļu kandidātu sastāva;²² izteikt brīdinājumu CK biroja locekļa kandidātam, “Cīņas” redaktoram P. Pizānam, “vērst Latvijas KP CK sekretāra, biroja locekļa b. N[ikolaja] Bisenieka²³ uzmanību uz viņa pieļautajām nopietnajām kļūdām un neveiksmēm darbā”;²⁴ bet protokolāri tika uzdots LKP CK birojam “izskatīt jautājumu, vai iespējams atstāt darbā biedrus I. Pinksi, P[aulu] Dzērvi,²⁵ P[āvelu] Čerkovski,²⁶ E[dgaru] Mūkinu²⁷ un V. Kalpiņu sakarā ar viņu pieļautajām nacionālistiskajām izpausmēm”.²⁸ Vēlāk tieši par nacionālisma izpausmēm sodīto skaits bija daudz lielāks. No šiem cilvēkiem savas liecības ir atstājuši E. Berklavs, V. Kalpiņš, I. Pinksis. Daudzas intervijas un atmiņu publikācijas ir Vilim Krūmiņam, kurš tika atbrīvots no amata 1960. gada februārī.

Lielākā daļa notikumu līdzdalībnieku nav atstājuši nekādas liecības par savu skatījumu uz 50. gadu nogales un 60. gadu sākuma norisēm ne dienasgrāmatu, ne arī atmiņu publikāciju un interviju formā. Protams, daudzi no viņiem līdz 1988. gadam, kad parādījās iespēja publiski izteikties, jau bija aizgājuši mūžībā. Tomēr būtisks faktors bija tas, ka vēl dzīvo nacionālkomunistu politiskie uzskati 1988.–1990. gadā bieži vien nesamierināmi atšķīrās. Tā P. Čerkovskis bija pieslējies Interfrontes atbalstītāju nometnei, savukārt

E. Berklavs bija kļuvis par radikālu nacionālistu. Tā kā 1988.–1990. gadā liela daļa interviju un atmiņu publikāciju bija saistīta ar iekšējo cīņu Latvijas Komunistiskajā partijā – starp liberālajiem komunistiem (LKP neatkarību atbalstošajiem) un konservatīvajiem (kas iestājās par LKP palikšanu Padomju Savienības Komunistiskās partijas sastāvā), nav pārsteigums, ka “Karogā” intervētie cilvēki atbalstīja liberālo komunistu nostāju, bet uz intervijām netika aicināti ne viņu pretinieki, ne arī E. Berklavs, kurš tika uzskatīts par pārāk radikālu. A. Zandmanis intervijā “Karogam” 1989. gadā diezgan samiernieciski novērtēja pastāvošās uzskatu atšķirības: “Biedrs Berklavs ir zaudējis savas agrākās principiālās pozīcijas. Taču es pilnīgi pieļauju, ka šīs izmaiņas Berklava rīcībā un domāšanā radušās viņa ilgstošās, nepamatotās vajāšanas rezultātā.”²⁹ Taču Atmodas apstākļos E. Berklavam bija pietiekami plašas iespējas izteikties citos preses izdevumos. Kopumā visplašākās atmiņas ir atstājušas trīs 50. gadu otrās puses redzamas politiskas figūras – E. Berklavs, V. Kalpiņš un V. Krūmiņš.

Atmiņu publikāciju kopums arī veido noteiktu diskursu, taču, atšķirībā no “nacionālisma” diskursa, tajā pastāv divi apakšdiskursi, kurus definē to veidotāju politiskā nostāja. Pirmajā galvenais uzsvars tiek likts uz centieniem pierādīt, ka 1959. gada jūnija un jūlija notikumi bija konservatīvo, staļiniski noskaņoto LKP funkcionāru uzbrukums “pareizajiem” latviešu komunistiem. Šis motīvs ļoti skaidri izteikts jau minētajās J. Lapsas intervijās, kā arī V. Kalpiņa un V. Krūmiņa publikācijās. Tā Vilis Krūmiņš konfliktu 1959. gadā raksturoja kā cīņu starp Ņ. Hruščova kursa piekritējiem un viņa pretiniekiem, sevi nešaubīgi pieskaitot pirmajiem.³⁰ Arī vēlākajos gados viņš būtībā šo pozīciju nemainīja.³¹ Citi varbūt tik skaidri neuzsvēra savu prohruščovisko nostāju, tomēr nenoliedza ticību komunisma ideāliem. V. Kalpiņš dzīves pēdējos gados ļoti sāpīgi pārdzīvoja savu agrāko ideālu noniecināšanu. 1993. gadā dienasgrāmatā viņš par savu darbību 50. gados rakstīja: “Aizstāvējām latviešu nācijas tiesības uz pilnvērtīgu dzīvi, nevis lai atbrīvotos no padomju varas, bet lai saglabātu to, gan izveidojot tai jaunu, cilvēciskāku seju.”³²

Otra apakšdiskursa galvenais veidotājs ir E. Berklavs. Viņš konsekventi visās intervijās, kas ir publicētas kopš 1988. gada, savu darbību pasniedza kā vērstu uz latviešu tautas nacionālo interešu

aizsardzību un kā būtībā antikomunistisku darbību, pamatojot, ka jau 40. gadu beigās bija vīlies komjaunatnes un partijas darbā un vēlējās tikt no tā projām.³³

Sava veida paradokss ir tas, ka atmiņu diskursa atskaites punkts tā vai citādi ir apsūdzības, kas pret nacionāļkomunistiem tika izvirzītas 1959. gadā un vēlāk no “nacionālisma” diskursa veidotāju puses. Tas skaidri redzams gan V. Krūmiņa un V. Kalpiņa, gan arī E. Berklava atmiņās.

Vēsturnieki savās publikācijās labprāt ir izmantojuši atmiņas kā vērtīgu pirmavotu. Piemēram, amerikāņu vēsturnieks Viljams Prigs (*William D. Priggs*) savā grāmatā plaši izmanto intervijas, kuras E. Berklavs autoram bija devis neilgi pirms savas nāves.³⁴ Latviešu nacionāļkomunisma pētnieki lielā mērā cenšas ar atmiņu palīdzību aizpildīt tos baltos plankumus, par kuriem nav pietiekamu dokumentāro avotu. Piemēram, mums šobrīd pieejamie oficiālie dokumenti nedod pārlicinošu izskaidrojumu tam, kādēļ par LKP CK pirmo sekretāru J. Kalnbērziņa vietā tika izvēlēts tieši Arvīds Pelše, turklāt viņa kandidatūra tika ierosināta PSKP CK Prezidija sēdē jau 1959. gada 22. jūnijā.³⁵ Literatūrā plaši izplatīties ir uzskats, ka A. Pelšes izvirzīšanās notikusi, pateicoties PSKP CK sekretāra un Politbiroja locekļa Mihaila Suslova atbalstam. Tā V. Prigs uzskata, ka A. Pelše veicis nomenklatūras “tīrīšanas” ar M. Suslova atbalstu un pretēji Ņ. Hruščova vēlmēm.³⁶ Maikls Loders (*Michael Loader*) savā doktora disertācijā lielā mērā piekrīt V. Priga viedoklim, ka M. Suslovs ir bijis A. Pelšes “aizmugure” Maskavā, tomēr viņš pamatoti norāda, ka šis viedoklis balstās tikai un vienīgi uz divām V. Krūmiņa atmiņu lappusēm.³⁷ V. Krūmiņš ir arī pirmais avots plaši izplatītajam uzskatam, kas klejo kā pa akadēmisku pētījumu, tā arī populāru darbu lappusēm, ka šo atbalstu ir noteicis apstākļi, ka M. Suslova sieva un A. Pelšes otrā sieva esot bijušas māsas vai saistītas ar kādām citām radniecības saitēm. Faktu pārbaude liecina, ka abu sievas noteikti nebija māsas. A. Pelšes otrā sieva Lidija Loginova bija Alekseja meita, bet Suslova sieva Jeļizaveta Kotiļeva bija Aleksandra meita. Turklāt viss, kas ir rakstīts memoāros par M. Suslovu, liek domāt, ka radniecības saitēm viņa apsvērumos noteikti nebija noteicošās lomas. Drīzāk viņu varēja ietekmēt politisko uzskatu sakritība.

Akadēmiskais diskurss tiek veidots galvenokārt uz “nacionālisma” un atmiņu diskursa bāzes. Pētnieku darbos (arī manās publikācijās) E. Berklavam un citiem izvirzītās apsūdzības nereti tiek uztvertas kā īstenību adekvāti atainojošas. Par sava veida stereotipu ir kļuvis apgalvojums, ka nacionālkomunisti mēģināja “aizkavēt jaunu smagās rūpniecības uzņēmumu celtniecību, kā arī esošo paplašināšanu”³⁸ un ka “daudz tika panākts latviešu valodas statusa nostiprināšanā [...], tika samazināts migrantu pieplūdums Latvijā. Zināmi panākumi tika gūti arī daudzu iestāžu un organizāciju nostiprināšanā ar latviešu tautības darbiniekiem.”³⁹ Nevar apgalvot, ka šie izteikumi ir neadekvāti, problēma ir apstākļi, ka tie nebalstās detalizētos pētījumos par to, kas tika darīts latviešu valodas statusa nostiprināšanā, vai patiešām tika samazināts migrantu pieplūdums, vai reāli pieauga latviešu īpatsvars atbildīgos amatos, vai patiešām E. Berklava, P. Dzēves un citu nacionālkomunistu darbības mērķis bija kavēt jaunu smagās rūpniecības uzņēmumu celtniecību?

Atsevišķi pētījumi, kuru galvenais mērķis nav bijis tieši nacionālkomunistu darbības izziņāšana, bet kuri tā vai citādi ir skāruši atsevišķus viņu darbības aspektus,⁴⁰ liecina, ka reālā situācija 50. gadu otrajā pusē bija sarežģītāka, nekā tas šķiet šodien, daudzi lēmumi bija situatīvi, turklāt dažādu funkcionāru izpratne par pareizo politiku, kā arī viņu praktiskās darbības joma un politiskās intereses atšķīrās. LKP CK plēnumā 1959. gada 7.–8. jūlijā kritizētās nacionālisma izpausmes E. Berklava un citu funkcionāru darbībā savā ziņā apkopoja visu to, ko viņu pretinieki uzskatīja par atkāpšanos no pareizā kursa, bet pētnieku pienākums būtu sākt pētījumus ar apsūdzību pamatotības pārbaudi, kā arī dekonstruēt “nacionālisma” diskursu, izpētīt atsevišķu tā elementu izcelsmi un pielietojumu konkrētu politisku mērķu sasniegšanai.

NACIONĀLKOMUNISTU PRETINIEKU DISKURSA (“NACIONĀLISMA” DISKURSA) GALVENIE ELEMENTI

Maskavas brigādes ziņojumā un līdz ar to 7.–8. jūlija plēnumā par galveno “ļaudari” izvirzīja Eduardu Berklavu. Jautājums, kāpēc tieši E. Berklavs kļuva par galveno apsūdzēto, noteikti ir

tālākas izpētīšanas vērts. Lai gan ir pieņemts uzskatīt, ka iemesls bija viņa darbībā, Jeļena Zubkova ir izteikusi viedokli, ka patiesais iemesls bija A. Pelšes un citu nelabvēļu bažas, ka E. Berklavs varētu kļūt par nākamo LKP pirmo sekretāru.⁴¹ J. Zubkovas viedoklis acīmredzot balstās uz PSKP CK Prezidija 1959. gada 1. jūlija sēdē V. Krūmiņa teikto, ka E. Berklavs Latvijā ir ticis par tādu uzskatīts. Lai gan LKP CK pirmo sekretāru izvēles modelis šķietami šādu iespēju izslēdz, jo visā Padomju Latvijas pastāvēšanas laikā līdz pat 1988. gadam šajā amatā tika iecelti tikai Krievijas latvieši, tomēr pilnīgi iespējams, ka šis modelis izveidojās tikai 1959. gada notikumu rezultātā un 50. gadu otrajā pusē iespēja, ka izvēle varētu krist tieši uz relatīvi jauno un ārkārtīgi enerģisko E. Berklavu, nešķita nereāla.

Maskavas brigādes ziņojumā bija nosaukti arī citi “līdzvainīgie” – galvenie trīs bija V. Krūmiņš, Rīgas pilsētas partijas komitejas pirmais sekretārs Aleksandrs Straujums,⁴² Latvijas Arodbiedrību padomes priekšsēdētājs I. Pinksis, otrajā plānā tika pieminēti kultūras ministrs V. Kalpiņš un viņa vietnieks P. Čerkovskis.⁴³ Taču E. Berklava nosodījums caurvija visu dokumentu, un piecas no sešām galvenajām apsūdzībām nacionālismā tika sasaistītas ar viņa darbību, un tās bija: 1) kadru izvērzišana pēc nacionālās pazīmes; 2) prasība, lai cittautieši apkalpojošajā sfērā un vadošos amatos apgūtu latviešu valodu; 3) cittautiešu pierakstīšanās ierobežošana Rīgā; 4) iestāšanās pret smagās rūpniecības attīstīšanu republikā; 5) atšķirības no Vissavienības likuma izglītības likumā. Pēdējā, sestā apsūdzība bija saistīta ar “buržuāziskā nacionālisma” ietekmes pieaugumu skolu jaunatnes, studentu un inteliģences vidū. Tā nebija tieši sasaistāma ar E. Berklava darbību, šeit vairāk izpaudās neapmierinātība ar ideoloģisko darbu republikā un liberālajām tendencēm, kas izpaudās literātu, mākslinieku, žurnālistu un plašākās inteliģences aprindās.

Viena no apsūdzībām bija par pastiprinātu latviešu izvērzišanu vadošos amatos. Statistikas dati liecina, ka patiešām 1959. gada sākumā bija noticis jūtams latviešu īpatsvara pieaugums partijas un pārvaldes, kā arī it sevišķi saimnieciskajā aparātā (sk. 1. tabulu). Tādēļ pirmajā acu uzmetienā pārmetumi par apzinātu kadru “latviskošanu” šķiet pamatoti. Tomēr statistikas datu analīze liek

domāt, ka šeit varēja būt runa drīzāk par noturīgu tendenci, kas bija saistīta ar paaudžu maiņu. Kaut cik vērā ņemams latviešu izcelsmes vadošo kadru īpatsvars pastāvēja tikai partijas un padomju aparātā (un arī tur bieži vien tīri formāls, jo vadošos amatos nereti bija Krievijas latvieši, kas slikti vai nemaz neprata latviešu valodu). Valsts drošības komitejā (VDK), milicijā, Latvijas PSR prokuratūrā, rūpnīcu direktoru un galveno inženieru amatos, Tautas saimniecības padomes (TSP) vadībā latvieši bija mazākumā, un mūsu rīcībā esošie statistikas dati neļauj runāt par kaut cik stabilu pieauguma tendenci.

1. tabula

LATVIEŠU ĪPATSVARŠ VADOŠO DARBINIEKU VIDŪ
(ATTIECĪGĀ GADA 1. JANVĀRĪ, %)⁴⁴

Amats	1950	1955	1957	1958	1959	1962***	1963	1966
Pilsētu un rajonu izpildkomiteju priekšsēdētāji	86,8	73,6	67,8	–****	76,7	73,0	72,2	
Lauku ciema padomju priekšsēdētāji	77,8	74,4	73,8	–	77,7	–	–	81,4
LKP pilsētu un rajonu komiteju pirmie sekretāri	57,8	69,4	69,6	–	80,4	58,3	57,5	57,6
LKP pilsētu un rajonu komiteju otrie sekretāri	31,6	40,3	53,6	–	67,9	50,0	54,1	48,5
LKP pilsētu un rajonu komiteju sekretāri	55,3	54,2	51,8	–	64,3	72,4	65,8	66,7

Amats	1950	1955	1957	1958	1959	1962***	1963	1966
LKP pilsētu un rajonu komiteju instruktori	38,0	42,9	51,2	–	56,0	–	–	60,6
LPSR VDK (KGB) vadība	–	–	30,8	–	38,5	–	–	
LPSR VDK (KGB) pilsētu un rajonu pilnvarotie	–	–	34,9	31,1	31,1**	–	–	
Pilsētu un rajonu milicijas nodaļu priekšnieki	–	–	–	43,6	45,5**	–	–	
Republikas prokuratūras vadība un nodaļu vadītāji	–	–	37,5	–	37,5	–	–	
Pilsētu, starprajonu un rajonu prokurori	58,6	43,5	51,4	51,4	54,5	61,3	–	
Lielāko rūpnīcu direktori*	–	–	–	22,3	24,9**	–	–	27,6
Rūpnīcu galvenie inženieri	26,1	19,7	14,6	–	28,3	–	–	29,5
Latvijas PSR TSP atbildīgie darbinieki	–	–	–	39,1	43,6	–	–	
Latvijas PSR TSP pārvalžu priekšnieki un viņu vietnieki	–	–	–	46,9	64,7	–	–	

Amats	1950	1955	1957	1958	1959	1962***	1963	1966
Republikas pārvalžu, komiteju un republikas resoru priekšnieki un viņu vietnieki	–	–	64,9	–	66,7	–	–	

* 1958. gadā – 314, 1959. gadā – 325.

** 20. martā.

*** 25. maijā.

**** LKP vadošo darbinieku statistiskajos apsekojumos etniskā piederība ne vienmēr tika norādīta. Savukārt pārējās vadošo darbinieku kategorijās šādi apsekojumi ir fragmentāri, tādēļ nav pieejami dati par visiem tabulā atspoguļotajiem gadiem.

Tas liek domāt, ka apsūdzības kadru latviskošanā ne tik daudz atspoguļoja reālo politiku, cik daudzu ierēdņu – nelatviešu nemieru un neapmierinātību ar partijas aparāta štatu samazināšanu, kā arī pastāvīgajām pārvaldes aparāta reorganizācijām 50. gados. To rezultātā ne mazums nomenklatūras darbinieku zaudēja darbu. Atlaistajiem bija vieglāk vainot savā atlaišanā “buržuāziskos nacionālistus”, kas it kā atbrīvojušies no viņiem tautības vai arī valodas nezināšanas dēļ, nevis savu nekompetenci. Neapmierinātību veicināja arī mēģinājumi (neveiksmīgi) atteikties no Staļina laikā ieviestā nomenklatūras neaizskaramības principa, kad sliktus darbiniekus nevis izmeta no sistēmas, bet gan nosūtīja citā nomenklatūras amatā. Arī attiecībā uz latviešu valodas zināšanām kā kritēriju, lai ieņemtu vadošus amatus, situācija nebija gluži tāda, kā to aprakstīja apsūdzību autori. Nenoliedzami, latviešu valodas zināšanas bija vēlamas, taču tās nezināšana nebija šķērslis, lai par TSP priekšsēdētāju kļūtu Georgijs Gaile,⁴⁵ bet N. Bisenieks ieņemtu CK sekretāra amatu (un vēlāk zaudētu savu amatu par it kā nacionālistiskām novirzēm), un to var teikt arī par daudziem citiem darbiniekiem. Turklāt atlaišana no darba latviešu valodas nezināšanas dēļ nevarēja notikt pat tīri teorētiski, jo divu gadu moratorijs uz nacionālkomunistu atmaskošanas brīdi bija tik tikko iztecējis vai arī vēl nebija beidzies, turklāt Maskavas neapmierinātības dēļ termiņi bija pārcelti. Vienīgie argumenti, kas minēti J. Kalnbērziņa

referātā 7.–8. jūlija plēnumā, – E. Berklavs esot draudējis, ka tas notiks.

Jautājumu par pierakstīšanās ierobežojumiem Rīgā ļoti pamatīgi savā doktora disertācijā ir izpētījis Ēriks Leburiss (*Eric Le Bourhis*).⁴⁶ E. Berklavs atmiņās pierakstīšanās ierobežojumus pasniedz kā savu (tolaik Rīgas pilsētas partijas komitejas pirmā sekretāra) personīgo iniciatīvu, kas tika īstenota sadarbībā ar pilsētas milicijas priekšnieku Mečislavu Macuļeviču⁴⁷ pēc principa – pierakstīt tikai tos, kurus nevar nepierakstīt, nepārkāpjot attiecīgās vissavienības direktīvas.⁴⁸ Acīmredzot tas atbilst patiesībai, jo arhīva materiāli liecina, ka M. Macuļevičs ir personīgi atskaitījies E. Berklavam par pasu režīma ievērošanu.⁴⁹ Rezultātā patiešām bija izdevies panākt, ka 1957. gadā no Rīgas izrakstīja par 10 500 cilvēkiem vairāk nekā pierakstīja.⁵⁰

Īstermiņā – 1957. un 1958. gadā ar drastiskiem administratīviem pasākumiem izdevās ierobežot iedzīvotāju skaita pieaugumu Rīgā. Var apšaubīt, vai tas būtu izdevies ilgākā laika posmā. Padomju ekonomikas iekšējai loģikai atbilda ekstensīva rūpniecības attīstība, un, pat ja E. Berklavs nebūtu zaudējis varu, agri vai vēlū nāktos saskarties ar darbaroku trūkumu un atļaut imigrantu pieplūdumu. Cerības intensificēt ražošanu, kas bija E. Berklavam, P. Dzērvem un citiem, bija utopiskas, lai gan, protams, viņi to nevarēja zināt, un viņu skatījums uz padomju ekonomikas attīstības perspektīvām bija optimistisks, kas tolaik vispār bija raksturīgi padomju ekonomistu domāšanai. Turklāt pierakstīšanās ierobežojumi bija neveiksmīga politika, jo aizkaitināja divas ietekmīgas grupas – armiju un lielo uzņēmumu vadību. Sūdzību rezultātā LKP CK, Ministru padome, prokuratūra iebilda pret vairākiem pilsētas varas iestāžu lēmumiem, un tos nācās koriģēt. Nevar noliegt, ka pierakstīšanās ierobežošanas politika tika saistīta personīgi ar E. Berklavu, kam būtībā piekrita arī viņš pats. 20.–21. jūnija LKP CK biroja sēdē, ļoti nikni atvairot visas pārējās apsūdzības, E. Berklavs bija gatavs atzīt savu atbildību divos apsūdzības punktos – par administratīvu spiedienu pierakstīšanās jautājumā un latviešu valodas apmācībā. Viņš neatzina šo politiku par nepareizu principā, bet tikai to, ka metodes varēja būt citādākas.⁵¹ Visos citos jautājumos, piemēram, par kadru “latviskošanu”, E. Berklavs nesaskatīja savu īpašo atbildību.

E. Berklavs noraidīja arī apsūdzības, ka viņš it kā esot iestājies par tautas patēriņa preču ražošanas prioritāti pār smago rūpniecību, un par “nacionālo norobežošanu” ekonomikā. Viņa iebildumi pret mašīnbūves rūpniecības paplašināšanu ir balstījušies uz PSKP 21. kongresa direktīvām, kurās runa ir par aparātu būves, elektrotehnikas un radiotehniskās rūpniecības prioritāru attīstību.⁵² Sikāk jautājums par to, vai vispār varam runāt par nacionālkomunistu ekonomisko programmu, ir aplūkots citā rakstā,⁵³ tomēr šeit jānorāda, ka apsūdzību galvenais uzsvars bija uz diviem punktiem: 1) it kā nacionālkomunisti esot vēlējušies palielināt t.s. B grupas preču (plaša patēriņa preču) ražošanu uz A grupas (smagās rūpniecības) rēķina un 2) ka viņi ir iestājušies par republikas tautsaimniecības norobežošanu (respektīvi, autarķiju) no PSRS ekonomiskās telpas.

Par Ņ. Hruščovu īpaši saniknojušo Latvijas izglītības likuma normu, kas paredzēja 1.–8. klašu skolēnus bez maksas apgādāt ar mācību grāmatām (no 1962./1963. mācību gada), E. Berklavs LKP CK biroja sēdē 1959. gada 20. jūnijā mēģināja paskaidrot, ka šis punkts bija pārņemts no Krievijas PFSR likuma projekta un uz Latvijas likuma pieņemšanas brīdi, kas bija pirms Krievijas, republikas vadība nezināja, ka šo punktu nevajag iekļaut.⁵⁴

Tādējādi no pieciem apsūdzības punktiem faktiski tikai vienā – par pierakstīšanās ierobežošanu – var saskatīt zināmu republikas pilnvaru pārkāpšanu un administratīvu spiedienu. Šis jautājums un latviešu valodas apgūšana arī ir vienīgie, kuros skaidri izpaudās E. Berklava iniciatīva. Pārējos trīs punktus tas, cik lielā mērā tie bija tieši viņa darbības rezultāts, kā viņš ir traktējis šos jautājumus, būtu vēl visai pamatīgi jāizpēta.

Lai pasniegtu minētos jautājumus kā nacionālisma izpausmes, A. Pelšem un viņa domubiedriem nācās sagrozīt faktus, pastiprināt tos ar nepamatotiem secinājumiem utt. Piemēram, E. Berklavam tika pārmests, un viņš centās atspēkot visai absurdo apsūdzību, ka bērnunamos un bērnudārzos netiekot ieaudzināta tautu draudzība, jo pastāvot atsevišķas latviešu un krievu grupiņas. E. Berklavs pamatoti argumentēja, ka šāda prakse pastāv visās nacionālajās republikās, turklāt Rīgā esot 55 grupas (bērnudārzos) latviešu bērniem un nelatviešu 251, kas atbilda latviešu un nelatviešu bērnu proporcijai bērnudārzos.⁵⁵

Jāatzīmē tomēr, ka J. Kalnbērziņa ziņojumā LKP CK plēnumā 1959. gada 7. jūlijā dažas faktu neatbilstības realitātei tika mēģināts pielabot, dažos gadījumos izteikumi tika nedaudz mīkstināti vai nogludināti. Tas ir redzams, piemēram, salīdzinot K. Ļebedeva referātu biroja sēdē 20. jūnijā un J. Kalnbērziņa ziņojumu plēnumā 7. jūlijā. Tā K. Ļebedevs teica, ka “nelatviešu darbinieku skaits partijas rajonu komiteju sekretāru, izpildkomiteju priekšsēdētāju vidū, [...] salīdzinot ar 1954. gadu, samazinājies par 70%”.⁵⁶ J. Kalnbērziņš šo jautājumu apgāja, nosaucot skaitļus, kas liecināja, ka latvieši šajos amatos ir vairākumā.⁵⁷ Statistikas dati rāda, ka, patiešām, nelatviešu īpatsvars šajos amatos bija samazinājies, taču vidēji ne vairāk par 10–15% (sk. 1. tabulu).

Vēl viens piemērs – PSKP CK brigādes ziņojumā un K. Ļebedeva referātā tika apgalvots, ka “pagājušajā gadā tika likvidēta krievu plūsma Rīgas Medicīnas institūta ārstniecības nodaļā un tika sašaurinātas krievu grupas P. Stučkas vārdā nosauktajā Latvijas Valsts universitātē, Politehniskajā institūtā un dažās citās augstākajās mācību iestādēs. Šāda prakse ir novedusi pie tā, ka pašlaik ir **pilnīgi** [izcēlums mans. – D. B.] liegta iekļūšana Rīgas pils. augstskolās jauniešiem no citām Savienības republikām.”⁵⁸ Savukārt J. Kalnbērziņa referātā bija precizēts, ka likvidēta krievu plūsma Medicīnas institūta **vakara nodaļā** un “jauniešiem no citiem apgabaliem un republikām pašlaik **gandrīz pilnīgi** ir slēgts ceļš uz Rīgas augstskolām”.⁵⁹ J. Kalnbērziņa referātā arī netika minēti tādi kuriozi “fakti” no K. Ļebedeva referāta kā apgalvojums, ka 1958. gada oktobrī Liepājas pilsētas partijas komitejas plēnumā esot teikts, ka “pie mums pa ielām staigā gimalajiešu lāči [...] Ar ko citu tautību pārstāvji ir nopelnījuši šo apvainojumu – nav saprotams.”⁶⁰ Te jāpaskaidro, ka Liepājas pilsētas partijas komitejas plēnumā acīmredzot kāds bija atsaucies uz tolaik populāro joku par paviršajiem tulkojumiem no krievu valodas presē, kā arī publiski pieejamajā vizuālajā informācijā. Himalaju lācis (krieviski *gimalaiskii medved*) kādā izdevumā pārtulkots kā “gimalajiešu lācis”. Ar to, ka pa Liepājas ielām staigā “gimalajiešu lāči”, bija domāta nevis kāda nacionalitāte, bet gan kroplīgā latviešu valodā noformēta vizuālā informācija – izkārtnes, sludinājumi u.c., taču acīmredzot Maskavas brigādes informatoru latviešu valodas zināšanas ļoti bieži nebija labas.

Tomēr atsevišķu negludumu izrediģēšana nemainīja kopējo apsūdzību toni un saturu. Acīmredzams ir apsūdzību autoru mērķis – pierādīt, ka runa ir par nopietnām nacionālistiskām novirzēm, un panākt “vainīgo” atcelšanu no amata un sodīšanu. 1959. gada 7.–8. jūlija LKP CK plēnums un tā rezolūcija “nacionālisma” diskursu padarīja par oficiālu. Tagad faktus vairs nevajadzēja pierādīt, jaunas apsūdzības varēja izvirzīt uz jau šķietami pārbaudītu “faktu” bāzes, kas arī tika darīts.

“Nacionālisma” diskurss laika gaitā papildinājās ar jauniem kritikas objektiem un tiem inkriminētām apsūdzībām. 1959.–1962. gadā notika klusa, taču visai vērienīga kadru tīrīšana Latvijā. 1959. gada jūlija plēnumā izvirzītās apsūdzības tagad tika attiecinātas uz plašāku cilvēku loku, piemeklējot no jau pastāvošā apsūdzību komplekta, lai izrēķinātos politisku vai personīgu motīvu dēļ. Dažos gadījumos izvirzīja arī jaunas apsūdzības, piemēram, vairākiem funkcionāriem – par LKP CK otrā sekretāra Filipa Kašņikova izbalsošanas organizēšanu 1958. gadā LKP 15. kongresā. Mēģinājumi atspēkot apsūdzības nereti noveda pie vēl lielāka mēroga vajāšanām.

Raksturīgs šajā ziņā ir Antona Lūriņa gadījums. 1958. gadā A. Lūriņu iecēla par LKP CK Lauksaimniecības nodaļas vadītāju. 1960. gada 1. martā viņu atbrīvoja no šā amata. A. Lūriņš mēģināja apstrīdēt šo lēmumu PSKP CK, jo uzskatīja, ka lēmums par atcelšanu ir vajāšana par viņa kritiskajiem izteikumiem LKP 15. kongresā. Turklāt viņš uzsvēra, ka ir atcelts no amata, nenorādot iemeslu. Patiešām, LKP CK sekretāra Augusta Vosa parakstīta izziņa par atcelšanas iemesliem ir sastādīta tikai 14. martā, acīmredzot pēc Maskavas pieprasījuma. Atcelšana no amata tajā motivēta ar to, ka A. Lūriņam neesot lauksaimniecības izglītības.⁶¹ A. Lūriņa sūdzība noveda pie nopietnāku apsūdzību izvirzīšanas. 1960. gada 29. jūlijā tika pieņemts LKP CK biroja lēmums, kurā tika apgalvots, ka A. Lūriņš sagroza faktus un maldina PSKP CK. Patiesībā viņam esot bijuši daudzi nodarījumi un trūkumi. Bauskas rajona komunisti kritizējot viņu par nepareizu darba stilu laikā, kad viņš bija rajona partijas komitejas pirmais sekretārs (1955.–1958. g.); viņš esot mēģinājis pierunāt Dagdas rajona partijas komitejas pirmo sekretāru Loginu Titovu⁶² uzstāties 15. kongresā pret

F. Kašņikovu; esot apmelojis atsevišķus atbildīgus darbiniekus, un visbeidzot viņš esot “Berklava buržuāziski nacionālistiskās grupas domubiedrs”, kas izpaudies tādējādi, ka viņš esot pieprasījis Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūtam sagatavot un iesniegt CK informāciju par to, ka septiņgadē (1959.–1965. g.) radies darbaspēka deficīts, un rezultātā esot faktiski iekavēti Pļaviņu HES un vairāku citu rūpniecības objektu projektēšanas un celtniecības darbi.⁶³

Lēmuma projekta sagatavošanā tika izskatītas arī vairākas citas apsūdzības, kas netika iekļautas galīgajā lēmumā par biogrāfijas faktu slēpšanu, sākot no tā, ka A. Lūriņa tēvs kopā ar bijušā tieslietu ministra Jura Pabērza⁶⁴ brāli⁶⁵ un vēl vienu personu esot nopirkuši Ambeļu muižu. Tēvs ieguvis 19 ha zemes (no tiem 12 ha aramzemes) un izmantojis algotu darbaspēku. Pēc tēva nāves saimniecību mantojis brālis Valerians, kurš arī izmantojis algotu darbaspēku, saimniecība 1947. gadā esot bijusi iekļauta kulaku saimniecību sarakstā, bet nezināmu apstākļu dēļ apriņķa izpildkomiteja to neesot apstiprinājusi. Šajā laikā saimniecībā esot bijuši 13,7 ha zemes, trīs zirgi un trīs govīs.⁶⁶ Izskaidrojums varēja būt tas, ka Valerians kara sākumā bija evakuējies uz PSRS aizmuguri, karojis Sarkanās armijas rindās. Tāpat A. Lūriņš esot noslēpis, ka divi viņa brālēni dzīvo ārzemēs. Tika sameklēti vēl citi šķietami kompromitējoši fakti. Rezultātā A. Lūriņš par “vaļširdības trūkumu” (*neiskrennost'*) pret partiju un partijas darbinieku apmelošanu (nav skaidrs, kā tā izpaudās) saņēma stingro partijas rājienu ar ierakstu dokumentos, tika izslēgts no CK sastāva un nosūtīts darbā par ZA A. Kirhenšteina Mikrobioloģijas institūta eksperimentālās bioķīmisko preparātu rūpnīcas direktoru.

Kopumā A. Lūriņa vajāšana parāda metodes, kuras tika visai plaši lietotas kā partijas orgānos, tā arī vispār padomju administratīvajā praksē, kad vainas neatzišana un cīnīšanās par savām tiesībām tika traktēta kā sava veida nodevība pret partiju un padomju sistēmu. Turklāt šajā gadījumā, tāpat kā daudzos citos, galvenā metode bija savākt pēc iespējas vairāk šķietami apsūdzošu faktu. Kā parādīja LKP CK veiktā izmeklēšana A. Lūriņa lietā, vairums apsūdzību izrādījās izdomājumi vai pārspilējumi, bet faktu masa pati par sevi radīja iespaidu, ka viņš kaut kādā ziņā ir vainīgs.

“Nacionālisma” diskurss atspoguļoja to, ko Maskava uzskatīja par nepieņemamu nacionālo republiku politikā un kas izpaudās ne vien Latvijā, bet arī citās republikās. Tādējādi ne tikai Latvijas, bet arī citu republiku vadībai tika nospraustas to kompetences un liberālisma robežas.

ATMIŅU DISKURSS

Divi autori, kuru ieguldījums šā diskursa veidošanā ir vislielākais, ir Vilis Krūmiņš un Eduards Berklavs, jo viņi ir visvairāk rakstījuši un runājuši par 1959. gadu un viņu teiktais ir uzņemts ar interesi un ticību, kā tas mēdz būt ar informāciju no pirmavotiem. Konfrontācija ar arhīvu materiāliem tomēr ļauj paskatīties uz atmiņu diskursu no cita skatu punkta, kā arī parādīt, ka tas apzināti vai neapzināti tika veidots kā polemika ar “nacionālisma” diskursu.

V. Krūmiņa atmiņu stāstījumos īpaša vieta ir divām personībām – Ņ. Hruščovam un A. Pelšem. Jau kopš pirmajām intervijām un rakstiem 1988. gadā viņš sevi pozicionē kā Ņ. Hruščova līnijas aizstāvi, un kopumā viņa raksti un intervijas rada iespaidu, ka viņa skatījumā PSKP CK pirmais sekretārs ir augsti vērtējis V. Krūmiņu. Šajā ziņā visai raksturīgs ir PSKP CK Prezidija 1959. gada 1. jūlija sēdes atstāsts viņa atmiņās. Prezidija sēdē apsprieda divus jautājumus – N. Muhitdinova informāciju par braucienu uz Latviju un informāciju par Azerbaidžānas partijas organizācijas pārbaudes rezultātiem.⁶⁷ No Latvijas augstākajām amatpersonām sēdē piedalījās LKP CK pirmais sekretārs J. Kalnbērziņš, Augstākās padomes Prezidija priekšsēdētājs Kārlis Ozoliņš, Ministru padomes priekšsēdētājs Vilis Lācis un Vilis Krūmiņš. Jāatzīmē, ka lielākā daļa sēdes tika veltīta Azerbaidžānai.

1988. gadā Vilis Krūmiņš apgalvoja, ka sēdē pirmais no Latvijas pārstāvjiem runājis J. Kalnbērziņš, “pārmetot republikas “jaunajiem” kadriem viņu “svārstības”, V. Lācis apliecināja uzticību ļeņinisma ideāliem, K. Ozoliņš klusēja.⁶⁸ Pēc tam vārdu deva man. Nezinu, kā tas iznāca, kā neiznāca, bet liku galdā visu, ko īstenībā domāju. [...] Pastāstīju par savu tautu, par tās kultūru un valodu un cieņu pret to, par krievu valodu, kas latviešiem kopš seniem

laikiem bijusi tuva. [...] Taču jutu – Hruščovs it kā atplaukst, nomierinās, un, kad biju beidzis, viņš mierīgi paziņoja sēdes pārtraukumu...” Tālāk sēde jau esot noritējusi konstruktīvākā gaisotnē.⁶⁹

Sēdes stenogramma rāda nedaudz citādāku ainu. K. Ozoliņš šajā sēdē runāja, bet pēc V. Krūmiņa. Var piekrist ļoti īsajam J. Kalnbērziņa runas būtības atreferējumam, jo patiešām viņš atzina visas savas kļūdas, kā jau to bija darījis 20. jūnijā LKP CK biroja sēdē, un arī pažēlojās par “jaunajiem”. Attiecībā uz V. Lāci atstāstījums nav visai taisnīgs. Viņš mēģināja izskaidrot republikas politiku un tās motivāciju, vismaz tajos jautājumos, kuros viņu varēja uzskatīt par līdzvainīgu, – par izglītības likuma nesakritībām ar PSRS likumu un par pierakstīšanās ierobežojumiem Rīgā. Savukārt V. Krūmiņa runā ir grūti atrast kaut ko, kas būtu varējis aizkustināt un nomierināt Ņ. Hruščovu. Būtībā, tāpat kā pārējie runātāji (izņemot K. Ozoliņu), viņš centās attaisnot savu darbību, turklāt E. Berklavu raksturoja kā karjeristu, par kuru esot runāts, ka viņš būšot LKP pirmais sekretārs. Kas attiecas uz K. Ozoliņa runu, viņš ne tik daudz glāba savu ādu, cik centās pamatot, ka nacionālisms Latvijā nav tik izplatīts, kā tas tiek apgalvots Maskavas brigādes ziņojumā, un ka visi norādītie trūkumi ir diezgan viegli izlabojami.⁷⁰ Katrā ziņā stenogramma nerada iespaidu, ka tieši V. Krūmiņa uzstāšanās būtu īpaši ietekmējusi Ņ. Hruščova noskaņojumu, drīzāk šādu iespaidu varēja atstāt visai samiernieciskā K. Ozoliņa runa, kura turklāt bija pēdējā pirms Ņ. Hruščova rezumējuma par situāciju Latvijā. Tas bija patiešām visai samierniecisks. Pamatojot ar to, ka Latvijas vadības atcelšanu varētu izmantot PSRS ienaidnieki ārzemēs, Ņ. Hruščovs izteicās, ka organizatoriskus secinājumus nevajadzētu izdarīt un visu republikas vadību atstāt, lai tā labo savas kļūdas. Tomēr ar viņam raksturīgo konsekvences trūkumu norādīja, ka būtu labi J. Kalnbērziņu iecelt par Augstākās padomes Prezīdija priekšsēdētāju, bet par pirmo sekretāru jāpadomā. Viņam iesakot A. Peļši. Kopumā Ņ. Hruščovs uzsvēra, ka “nevajag kropļot cilvēkus un, galvenais, apkaunot sevi, ka Latvijā esam pieļāvuši tādu stāvokli”.⁷¹

V. Krūmiņa ieskatā bija liela atšķirība starp to, kas tika nolemts 1. jūlijā, un to, kas notika LKP CK plēnumā 7.–8. jūlijā un pēc tam. 1988. gada jūlijā V. Krūmiņš rakstīja: “Vairākkārt biju tuvs

aculiecinieks svarīgākajam, pat sarunu partneris Ņikitam Hruščovam un saprotu, ar kādu nepatiku un neticību viņš uzņēma visu, kas aizsākās partijas plēnumā republikā un tūdaļ pēc tam.”⁷² Taču grūti iedomāties, ka visspēcīgais PSRS līderis nevarētu nolikt uz pareizām sliedēm republikas vadību, ja patiešām būtu neapmierināts ar tās darbu. V. Krūmiņš faktiski ignorē to, ka Ņ. Hruščova darbības bija zināmas politiskas loģikas izpausme. Pilnīgi iespējams, ka viņš 7.–8. jūlija plēnuma personālos lēmumus un J. Kalnbērziņa un V. Lāča atkāpšanos, motivējot ar gadiem un veselības stāvokli, uztvēra kā visai mērenas kadru pārmaiņas, kas ietilpa republikas vadības pašattīrīšanas procesā. A. Pelšes dedzību, vēloties galīgi izrēķināties ar E. Berklavu un varbūt pat notiesāt viņu, kā arī izsūtīt no Latvijas virkni nevēlamu funkcionāru, Ņ. Hruščovs acīmredzami neatbalstīja.

Arvīdu Pelši Vilis Krūmiņš konsekventi parāda kā arhetipisku intrigantu un ļaundari, kurš ir pamanījies emocionālo Ņ. Hruščovu ar savām intrigām “apvest ap stūri”. Negatīvā attieksme pret A. Pelši tiek visādi izcelta, un laika gaitā tā ir apaugusi ar dažādām, anekdotiskām un nereti pavisam neticamām detaļām. Piemēram, V. Krūmiņš raksta, ka viņa rokās nonākusi kāda ciema padomes priekšsēdētāja vēstule, kurā viņš stāstot par A. Pelšes pirmās sievas likteni: “Šī sievietē, kas izaudzinājusi trīs bērnus, kuri pēc tam kļuva par revolucionāriem un visi gāja bojā, vecumā bija bez eksistences līdzekļiem.”⁷³ 20.–30. gados Padomju Savienībā dzīvojušo latviešu komunistu vidū atklātība par saviem ģimenes apstākļiem acīmredzot nebija cieņā, un var pieņemt, ka arī A. Pelše nemēdza daudz stāstīt par savu personīgo dzīvi. Tomēr ir grūti noticēt, ka V. Krūmiņš vispār neko nezināja par kolēģa personīgo dzīvi, vismaz to, cik viņam bija bērnu. A. Pelšes pirmā sieva Džemma Bēma (krieviski – *Dzhemma Ianovna Bemm*) tika arestēta Ļeņingradā 1937. gada decembrī un nošauta 1938. gada 22. janvārī. Viņiem bija divi (nevis trīs!) bērni, kurus A. Pelše un viņa otrā sieva Lidija Loginova pēc Džemmas aresta paņēma pie sevis uz Maskavu.⁷⁴

Viens no anekdotiskiem stāstiem par A. Pelši, kurš V. Krūmiņa atmiņās ir sastopams dažādās versijās, tiek pieminēts vairākos darbos par nacionālkomunistiem.

Vienā no pēdējām versijām notikumi izklāstīti šādi: “V. Krūmiņš uz PSKP 20. kongresu devies kā viens no republikas vadītājiem. Ielūgumu viņam atvedis partijas sakarnieks no Maskavas. Tolaik (1956. gada sākumā) jau bija manāma varas šķelšanās perifēriju līmenī. Kā delegāti aicināti tikai katras republikas vadības pārstāvji. [...] J. Kalnbērziņš viņam, t.i., savam vietniekam, pateicis, ka pirms kongresa bijis zvans no Hruščova palīga. Ticis piekodināts, lai delegātu un viesu statusā nebūtu ne Arvīda Pelšes, ne Jāņa Jurgena...”⁷⁵ Šķiet, ka pirmā šā stāsta versija ir parādījusies 1990. gadā: “Dienas desmit pirms kongresa man pienāca speciāls ielūgums uz kongresu. Taču ielūgto vidū nezin kāpēc nebija A. Pelšes, un viņš jutās tik neapmierināts, ka draudēja aiziet no amata. Toties kongresa dalībnieku vidū gandrīz pilnā sastāvā bija “nākamo buržuāzisko nacionālistu” grupa – Berklavs, Pinksis un es.”⁷⁶ Arī 1988. gadā sarunā ar J. Lapsu rodas iespaids, ka V. Krūmiņš ir bijis 20. kongresa delegāts, bet par A. Pelši teikts, ka viņš pret kongresā notikušo Staļina atmakošanu izturējies rezervēti.⁷⁷

Pat pavirša pārbaude izraisa daudzus jautājumus. LKP 14. kongress, kurā ievēlēja PSKP 20. kongresa delegātus, notika 17.–19. janvārī. Ar balsstiesībām tika ievēlēti 12 delegāti, to skaitā E. Berklavs (tajā laikā Rīgas pilsētas partijas komitejas pirmais sekretārs), J. Kalnbērziņš (LKP pirmais sekretārs), Filips Kašņikovs (LKP otrais sekretārs), V. Lācis (Ministru padomes priekšsēdētājs), K. Ozoliņš (Augstākās padomes Prezidija priekšsēdētājs) un A. Pelše (LKP CK sekretārs). Pēc tradīcijas šīs bija republikas augstākās amatpersonas, kam pēc amata bija jābūt kongresa delegātiem. Atlikušie seši delegāti bija Baltijas Kara apgabala pārstāvji un “vienkāršie darbaļaudis”. A. Pelšes neievēlēšana par delegātu būtu skandāls, tas varētu notikt tikai tādā gadījumā, ja viņu gatavotos noņemt no amata. Tā kā viņa pilnvaras kā LKP CK sekretāram 14. kongresā bija tikko no jauna apstiprinātas un mums ir zināms, ka arī turpmāk viņš palika savā amatā, nav skaidrs, kā viņu varēja atturēt no piedalīšanās kongresā. Savukārt, lai gan V. Krūmiņš apgalvo, ka ir bijis 20. kongresā un klausījies Ņ. Hruščova slepeno ziņojumu, tas izskatās problemātiski, jo 14. kongresā V. Krūmiņu LKP otrā sekretāra amatā nomainīja F. Kašņikovs. V. Krūmiņu iecēla Ministru padomes priekšsēdētāja vietnieka amatā, un viņš

vairs nebija J. Kalnbērziņa “vietnieks”. Tomēr pilnīgi iespējams, ka viņš kā bijušais LKP otrais sekretārs bija uzaicināts uz kongresu viesu statusā un kā tāds varēja arī noklausīties slepeno ziņojumu. Jāsaka, ka šādi anekdotiski, bet visai apšaubāmi gadījumi V. Krūmiņa atmiņās ir sastopami lielākā skaitā, un tas liek neuzticēties viņa atmiņām arī svarīgākos jautājumos.

Arī E. Berklava atmiņu konfrontācija ar arhīva materiāliem ir acīmredzami nepieciešama. Jāuzsver gan, ka viņš grāmatā “Zināt un neaizmirst” godīgi atzīst, ka uz savu atmiņu nevar paļauties un lielu daļu grāmatas veido arhīva dokumenti. Būtībā grāmata pārsvarā ir ne tik daudz atmiņas, cik publicistika, un ir redzams, ka autora viedokli visai būtiski ir ietekmējis viss, ko viņš ir lasījis par Padomju Savienības vēsturi un arī par nacionālkomunistiem Latvijā. Pieejamie dokumenti, kas pārsvarā atspoguļoja “nacionālisma” diskursu, kā arī vēsturnieku un publicistu darbi, kas arī balstījās uz oficiālajiem dokumentiem, pilnīgi iespējams, ir ietekmējuši E. Berklava atmiņas.

Taču tur, kur E. Berklavs paļaujas uz savu atmiņu, rodas virkne jautājumu. Viens no tādiem ir F. Kašņikova izbalsošana LKP 15. kongresā 1958. gada janvārī. Jāuzsver, ka šajā jautājumā vēsturnieku darbos ir daudz pretrunu, kas noteikti izriet no pētnieku pārlicēģas uzticēšanās atmiņām. Kā E. Berklavs, tā arī V. Krūmiņš min dažādus skaitļus par balsojumu pret F. Kašņikovu un A. Pelši 15. kongresā LKP CK locekļu vēlēšanās. Tā E. Berklavs apgalvo, ka viņi abi saņēmuši vairāk nekā 150 balsis pret. Tas neatbilst patiesībai, pret F. Kašņikovu nobalsoja 223 delegāti no 653,⁷⁸ bet pret A. Pelši nodotais balsu skaits bija mazāks – 67. Jāņem vērā, ka šajā kongresā vispār diezgan daudz balsoja pret, īpaši pret CK sekretāriem. CK sekretāru vēlēšanas notika CK 1. plēnumā (plēnumu numerācija sākās no jauna pēc katra kongresa) 1958. gada 25. janvārī. Plēnuma stenogramma un E. Berklava paša atmiņas rāda visai pretrunīgu ainu. Acīmredzot diplomātisku apsvērumu dēļ J. Kalnbērziņš tomēr otrā sekretāra postenim izvirzīja F. Kašņikova kandidatūru, savukārt Aizputes rajona partijas komitejas pirmais sekretārs Nikolajs Šalajevs – E. Berklava kandidatūru. Balsošanā abi kandidāti saņēma apmēram vienādu “par” balsu skaitu: F. Kašņikovs – 27, E. Berklavs – 32. Pret balsoja attiecīgi 31 un 12 delegāti.

Jāatzīmē, ka plēnumā piedalījās 88 balsstiesīgie CK locekļi,⁷⁹ un ir redzams, ka E. Berklavu atbalstīja nedaudz vairāk par trešdaļu, lai gan pretinieku viņam bija relatīvi mazāk, bet tieši puse no CK locekļiem atturējās no balsošanas. Savukārt pats E. Berklavs atmiņās raksta, ka par viņu esot nobalsojis CK locekļu vairākums un tādēļ J. Kalnbērziņš pārtraucis sēdi. Tomēr plēnuma stenogramma liecina, ka pēc nepārliciecināmajā balsojuma tika izvirzīta vēl N. Bisenieka kandidatūra, bet pēc J. Kalnbērziņa un V. Lāča priekšlikuma tika nolemts vispirms ievēlēt pārējos CK sekretārus un tad risināt otrā sekretāra jautājumu. Pēc sekretāriem vēl notika arī CK nodaļu vadītāju u.c. amatpersonu vēlēšanas, turklāt pastāvēja domstarpības par dažām kandidatūrām. Tādēļ nevar runāt par sēdes pārtraukšanu. Nav iemesla uzskatīt, ka plēnuma stenogramma būtu vēlāk falsificēta. Tā acīmredzot patiešām atspoguļo reālo spēku samēru Centrālajā komitejā šajā laikā. Tā kā E. Berklavs sapratis, ka Maskava nepieļaus viņa ievēlēšanu par otro sekretāru, viņš pats ieteicis Viļa Krūmiņa kandidatūru kā kompromisa figūru.⁸⁰ Tas, protams, ir fakts, kuru nav iespējams pārbaudīt.

Šie divi piemēri apstiprina to, ko mēs jau zinām, – atmiņas, protams, daudz ko pasaka par cilvēku un viņa skatījumu uz lietām, taču tām nevar uzticēties, kad runa ir par faktiem un detaļām. V. Krūmiņa gadījumā ir skaidri redzams, ka viņš patiešām ienīda A. Pelši. Var izteikt pieņēmumu, ka vismaz daļēji tādēļ, ka ar A. Pelši kā arhetipisko ļaundari varēja aizsegt neērto jautājumu par viņa paša uzvedību nacionālkomunistu sagrauves laikā, pret kuru bija pretenzijas, piemēram, E. Berklavam.

Attiecībā uz E. Berklavu aprakstītā epizode liek jautāt, vai viņš patiešām bija tik populārs republikas partijas nomenklatūrā, kā varētu spriest no viņa atmiņām? Taču fakts, ka E. Berklavs saglabāja savu vietu CK birojā arī pēc tam, kad 1958. gadā tika pārcelts par Ministru padomes priekšsēdētāja vietnieku (vieta CK birojā viņam pienācās kā Rīgas pilsētas partijas komitejas pirmajam sekretāram, bet ne vairs kā Ministru padomes priekšsēdētāja vietniekam, jo tā bija paredzēta tikai pirmajam vietniekam, kas tolaik bija Matīss Plūdons), liecina, ka viņa neformālā autoritāte republikas augstākajā vadībā bija ļoti augsta.

NOBEIGUMS

Aplūkotie piemēri parāda, ka A. Pelšes un viņa domubiedru izveidotais “nacionālisma” diskurss nosaka kā notikumu līdzdalībnieku, tā arī vēsturnieku skatījumu uz šo problēmu. Pētniecības uzdevums ir analizēt nacionālkomunistu reālās darbības un viņu patiesos uzskatus un mērķus, būtībā dekonstruēt “nacionālisma” diskursu un parādīt reālo nacionālkomunistu darbību. Līdzšinējie pētījumi ar nelieliem izņēmumiem balstās uz samērā šauru dokumentu loku, kura autori pārsvarā ir tie, kas sekmīgi uzspieda mums “nacionālisma” diskursu. Arhīva materiālu bagātība nekādā ziņā nav izsmelta, un pastāv lielas iespējas daudz dziļāk un kritiskāk izpētīt procesus, kas 50. gadu otrajā pusē un 60. gadu sākumā notika republikas politikā, ekonomikā, kultūras dzīvē.

Būtisks avots par nacionālkomunistu darbību un sagrāvi ir atmiņas. Taču tas ir avots, kuru ir nepieciešams vērtēt ļoti kritiski un konfrontēt ar arhīva materiāliem. Nenoliedzami, dažādu atmiņu kvalitāte ir atšķirīga, jo cilvēki dažādi atceras vai arī neatceras vienus un tos pašus notikumus, nemaz nerunājot par nevēlēšanos atcerēties sev neizdevīgus faktus vai arī pārspilēt savu lomu. Vēsturnieku darbos par nacionālkomunismu dažādu laikabiedru atmiņas parasti tiek savstarpēji konfrontētas, taču šķiet, ka ir nepieciešama skrupuloza pašu atmiņu pārbaude, ciktāl tas ir iespējams. Jāņem vērā arī tas, ka nacionālkomunistu atmiņu diskursu lielā mērā ir ietekmējis viņu pretinieku uzspiestais “nacionālisma” diskurss.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Sīkāk sk.: Daina Bleiere (2016). Nacionālkomunisms Latvijā (20. gadsimta 50. gadi) – dažas pētniecības problēmas. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 113.–139. lpp.
- ² Latvijas KP Centrālās Komitejas VII, slēgtā plēnuma stenogramma 1959. gada 7. un 8. jūlijā. *Padomju Latvijas Komunisti*, 1989, 2, 78.–91. lpp.; 3, 80.–95. lpp.; 4, 67.–95. lpp.; 5, 79.–95. lpp.; 6, 63.–95. lpp.; PSKP CK brigādes ziņojums. *Padomju Jaunatne*, 01.01.1990. Vairāki dokumenti vai to fragmenti publicēti arī dokumentu krājumos: Latvijas Valsts arhīvs (1999). *Okupācijas varu politika Latvijā 1939–1991: Dokumentu krājums*. Rīga: Nordik; Irēne Šneidere (atb. red.) (2001). *Latvija padomju režīma varā 1945–1986: Dokumentu krājums*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.

- ³ Protokol Nr. 224, zasedanie 22. iunija 1959. g. V kn.: A. A. Fursenko (gl. red.) (2004). *Prezidium TsK KPSS. 1954–1964. Tshernovye protokol'nye zapisi zasedanii. Stenogrammy. Postanovleniia*. T. 1, 2-oe izd., ispr. i dop. Moskva: ROSSPEN, s. 354–355; Stenograficheskaia zapis' zasedaniia Prezidiuma TsK KPSS po "Informatsii N. A. Muhitdinova o poezdke v Latviiu" i "Informatsiia t. Shikina "O rezultatakh proverki raboty v Azerbaidzhanskoi partorganizatsii" 1. iulija 1959. g. Turpat, 356.–387. lpp.; Kadrovaia chistka v Latvii, 8. iunija 1959. g. – 15. dekabria 1960. g. V kn.: O. V. Khlevniuk i dr. (sost.) (2009). *Regional'naia politika N. S. Khrushcheva. TsK KPSS i mestnye partiinye komiteti. 1953–1964 gg.* Moskva: ROSSPEN, s. 223–235.
- ⁴ Ziņojums publicēts: Khlevniuk i dr. *Regional'naia politika N. S. Khrushcheva*, s. 223–232. Latviski PSKP CK brigādes ziņojums publicēts laikrakstā "Padomju Jaunatne" 1990. gada 1. maijā.
- ⁵ Konstantīns Ļebedevs (1918–?), 1952.–1961. gadā PSKP CK Partijas organizatoriskā darba nodaļas instruktors, 1961.–1971. gadā tās pašas nodaļas sektora vadītājs, 1971.–1982. gadā Igaunijas KP CK otrais sekretārs.
- ⁶ 1959. gada 20. un 21. jūnija sēdes stenogrammu sk.: *LNA LVA, PA-101–22–48a, 82.–232. lp.*
- ⁷ Arvīds Pelše (1899–1983), 1941.–1959. gadā LKP CK sekretārs propagandas un aģitācijas jautājumos, LKP CK pirmais sekretārs 1959.–1966. gadā.
- ⁸ Roberts Ķīsis (1896–1981), 1944.–1960. gadā komunālās saimniecības ministrs, pēc tam līdz 1973. gadam LKP CK Partijas komisijas priekšsēdētājs.
- ⁹ Ādolfs Migliniks (1903–1971), 1956.–1961. gadā LKP CK sekretārs.
- ¹⁰ Antons Ozolings (1904–?), 1957.–1962. gadā LPSR Ministru padomes Padomju kontroles komisijas priekšsēdētājs.
- ¹¹ Eduards Berklavs (1914–2004), 1958.–1959. gadā LPSR Ministru padomes priekšsēdētāja vietnieks.
- ¹² Vilis Krūmiņš (1919–2000), 1958.–1960. gadā LKP CK otrais sekretārs.
- ¹³ Voldemārs Kalpiņš (1916–1995), 1958.–1961. gadā kultūras ministrs un vienlaikus ārlietu ministrs.
- ¹⁴ Indriķis Pinksis (1910–1991?), 1958.–1959. gadā Latvijas Republikāniskās Arod biedrību padomes priekšsēdētājs.
- ¹⁵ Arnolds Zandmanis (1905–1991), 1957.–1960. gadā LPSR Ministru padomes vecākais referents un kopš 1958. gada jūlija vienlaikus partijas organizācijas sekretārs. 1960. gada augustā atlaists no darba ar formulējumu "sakarā ar pāriešanu citā darbā". Pats A. Zandmanis uzskatīja, ka atlaišanas iemesls bijis tas, ka Ministru padomes partijas sapulcē nebija viennozīmīgi nosodījis E. Berklavu (sk.: Tas drūmais piecdesmit devītais (intervija ar Arnoldu Zandmani un Ilgu Apini). *Karogs*, 1, 1989, 116.–122. lpp.).
- ¹⁶ Sk., piemēram, rakstnieka Jāņa Lapsas sarunas ar vairākiem 1959. gada notikumu dalībniekiem: Tas drūmais piecdesmit devītais. *Karogs*, 9, 1988, 130.–137. lpp. (intervija ar V. Krūmiņu); Tas drūmais piecdesmit devītais.

- Karogs*, 10, 1988, 125.–127. lpp. (intervija ar I. Pinksi); Pirms drūmā piecdesmit devītā. *Karogs*, 11, 1988, 113.–118. lpp. (intervija ar V. Kalpiņu); Tas drūmais piecdesmit devītais (intervija ar A. Zandmani un I. Apini). *Karogs*, 1, 1989, 116.–122. lpp. Sk. arī citas publikācijas: Eduards Berklavs: "...Neuzskatu par savu pienākumu klusēt!". *Avots*, 12, 1988, 57.–61. lpp.; Volde-mārs Kalpiņš (1988). 1959. gads. Toreiz apsūdzētā liecība. *Ciņa*, 21., 25., 26., 28., 30. aug., 1., 4., 6. sept.; Vilis Krūmiņš (1990). 1959. gads Latvijā. Atmiņas un pārdomas. No: *Latvijas likteņgadi*, IV. Rīga: Avots, 79.–101. lpp.; Eduards Berklavs (1998). *Zināt un neaizmirst*. Rīga: Preses nams; Vilis Krūmiņš ticēja Hruščovam. No: Voldemārs Hermanis (2016). *Zem LKP kupola: Ieskats Latvijas Komunistiskās partijas likločos (1945–1991)*. Rīga: Jumava, 20.–29. lpp.; u.c. Atsevišķi atmiņu fragmenti, piemēram, par tikšanos ar Ņ. Hruščovu 1959. gada 12. jūnijā, ir arī Aleksandra Ņikonova grāmatā: A. A. Nikonov (1995). *Spiral' mnogovekovoï dramy: agrarnaia nauka i politika Rossii (XVIII–XX vv.)*. Moskva.
- ¹⁷ 1959. gads Latvijā: skatiens no malas. Intervija ar Nuritdinu Muhitdinovu. *Padomju Latvijas Komunistis*, 5, 1990, 77.–84. lpp.
- ¹⁸ Pāvels Pizāns (1918–1971), LKP CK laikraksta "Ciņa" redaktors 1951.–1960. gadā, no 1952. gada septembra – LKP CK biroja loceklis, no 1956. gada janvāra – biroja locekļa kandidāts.
- ¹⁹ Pizāns, Pāvels. Rokrakstu personālfonds. *Latvijas Nacionālā bibliotēka*, Alekseja Apīņa reto grāmatu un rokrakstu lasītava, RXO, A 309, Nr. 6.
- ²⁰ E. Berklavs atmiņās raksta, ka vēstules teksts bija gatavs 1969. gadā. Berklavs. *Zināt un neaizmirst*, 195. lpp. Vēstules teksts publicēts šajā grāmatā 197.–205. lpp.
- ²¹ Latvijas KP Centrālās Komitejas VII, slēgtā plēnuma stenogramma 1959. gada 7. un 8. jūlijā. *Padomju Latvijas Komunistis*, 6, 1989, 92. lpp.
- ²² CK plēnuma lēmums automātiski nozīmēja viņa atcelšanu arī no šī amata, kas notika 1959. gada augustā.
- ²³ Nikolajs Bisenieks (1906–1981), 1954.–1960. gadā LKP CK sekretārs.
- ²⁴ Latvijas KP Centrālās Komitejas VII, slēgtā plēnuma stenogramma 1959. gada 7. un 8. jūlijā. *Padomju Latvijas Komunistis*, 6, 1989, 92. lpp.
- ²⁵ Pauls Dzērve (1918–1961), 1953.–1959. gadā LPSR ZA Ekonomikas institūta direktora vietnieks, vēlāk direktors.
- ²⁶ Pāvels Čerkovskis (1916–2001), 1958.–1959. gadā kultūras ministra vietnieks.
- ²⁷ Edgars Mūkins (1915–1984), 1958.–1959. gadā LPSR Ministru padomes Valsts plāna komisijas priekšsēdētāja vietnieks.
- ²⁸ Latvijas KP Centrālās Komitejas VII, slēgtā plēnuma stenogramma 1959. gada 7. un 8. jūlijā. *Padomju Latvijas Komunistis*, 6, 1989, 93. lpp.
- ²⁹ Tas drūmais piecdesmit devītais (intervija ar Arnoldu Zandmani un Ilgu Apini). *Karogs*, 1, 1989, 116. lpp.
- ³⁰ Sk., piemēram: Krūmiņš. 1959. gads Latvijā. Atmiņas un pārdomas, 79.–101. lpp.

- ³¹ Sk.: Vilis Krūmiņš ticēja Hruščovam, 20.–29. lpp.
- ³² Ilgonis Bērsons (2011). Voldemārs Kalpiņš. Protestēšana un kalpošana. No: *Stāja. Voldemāra Kalpiņa laiks*. Rīga: Pils, 367. lpp.
- ³³ Berkļavs. *Zināt un neaizmirst*, 65.–67. lpp. 1988. gada intervijā E. Berkļavs nekonkretizē, kad viņa vilšanās padomju varā bija kļuvusi neatgriezeniska, bet norāda, ka tā bija sākusies jau 1940.–1941. gadā. Sk.: Eduards Berkļavs: “...Neuzskatu par savu pienākumu klusēt!”, 59. lpp.
- ³⁴ William D. Prigge (2015). *Bearlayers: The Rise and Fall of the Latvian National Communists*. New York: Peter Lang.
- ³⁵ Protokols Nr. 224, zasedanie 22 iunija 1959 g., s. 356.
- ³⁶ William Prigge (2004). The Latvian purges of 1959: A revision study. *The Journal of Baltic Studies*, 3 (35), p. 214.
- ³⁷ Michael Loader (2015). *The Thaw in Soviet Latvia National Politics 1953–1959*. A thesis submitted in partial fulfilment of the requirements for the degree Doctor of Philosophy King's College London, Department of History, p. 218. Pieejams: https://kclpure.kcl.ac.uk/portal/files/52106319/2015_Loaders_Michael_1164272_thesis.pdf
- ³⁸ Jānis Riekstiņš (2008). Latviešu nacionālkomunistu cīņa pret Latvijas kolonizāciju un rusifikāciju. No: Valdis Blūzma, Tālav Jundzis, Jānis Riekstiņš, Heinrihs Strods, Džīns Šārps. *Nevardarbīgā pretošanās: Latvijas neatkarības atgūšanas ceļš (1945–1991)*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 173. lpp.
- ³⁹ Turpat, 188. lpp.
- ⁴⁰ Sk.: Eric Le Bourhis (2015). *Avec le plan, contre le modèle: urbanisme et changement urbain à Riga en URSS (1945–1990)*. Thèse de doctorat en histoire. Paris: École des hautes études en sciences sociales; Mārtiņš Mīntaurs (2013). Ieskats Pļaviņu hidroelektrostacijas tapšanas vēsturē. No: *Atmiņu Daugava*. Biedrība “Koknesei”, 50.–106. lpp.
- ⁴¹ “Latviiskoe delo” 1959 g. *Radio Svoboda, Dokumenti proshlogo*. 03.07.2004.
- ⁴² Aleksandrs Straujums (1917), 1958.–1960. gadā Rīgas pilsētas partijas komitejas pirmais sekretārs.
- ⁴³ Sk.: Kadrovaia chistka v Latvii, 8 iunija 1959 g. – 15 dekabريا 1960 g., s. 224–230.
- ⁴⁴ Aprēķināts pēc: LNA LVA, PA-101-30-107, 25., 28., 29, 32., 33., 34., 38., 43., 44., 48., 49., 50., 51., 52., 56., 59., 67. lp.; PA-101-30-114, 1., 41.–48. lp.; PA-101-30-115, 11.–18. lp.; PA-101-30-132, 3., 12., 34., 69., 77., 78., 81.–84., 92., 93. lp.
- ⁴⁵ Georgijs Gaile (1905–1968), 1958.–1965. gadā LPSR Tautas saimniecības padomes priekšsēdētājs.
- ⁴⁶ Le Bourhis. *Avec le plan, contre le modèle: urbanisme et changement urbain à Riga en URSS (1945–1990)*.
- ⁴⁷ Mečislavs Maculevičs (1916–1961), 1955.–1961. gadā Rīgas pilsētas Iekšlietu pārvaldes priekšnieks.
- ⁴⁸ Berkļavs. *Zināt un neaizmirst*, 97. lpp.

- ⁴⁹ Erik Le Buris (2013). Polnomochiia sovetskikh gorodskikh vlastei: Zhilye, kontrol' za migratsiyei i gradostroitel'stvo v Rige (1955–1959 gg.). *Soviet History Discussion Papers*, 2, pp. 1–23. Pieejams: http://www.perspectivia.net/publikationen/shdp/bourhis_polnomochiia
- ⁵⁰ Turpat, 14. lpp.
- ⁵¹ Stenogramma zasedaniia biuro Tsentral'nogo Komiteta KP Latvii ot 20 iunia 1959 goda. *LNA LVA*, PA-101–22–48s, 129.–145. lp.
- ⁵² Turpat, 133. lp.
- ⁵³ Sk.: Bleiere. Nacionālkomunisms Latvijā (20. gadsimta 50. gadi) – dažas pētniecības problēmas, 113.–139. lpp.
- ⁵⁴ *LNA LVA*, PA-101–22–48a, 142. lp.
- ⁵⁵ Turpat, 135.–136. lp.
- ⁵⁶ *LNA LVA*, PA-101–22–48a, 86. lp.
- ⁵⁷ Latvijas KP Centrālās Komitejas VII, slēgtā plēnuma stenogramma 1959. gada 7. un 8. jūlijā. *Padomju Latvijas Komunisti*, 2, 1988, 83. lpp.
- ⁵⁸ *LNA LVA*, PA-101–22–48a, 87. lp.
- ⁵⁹ Latvijas KP Centrālās Komitejas VII, slēgtā plēnuma stenogramma 1959. gada 7. un 8. jūlijā, 84. lpp.
- ⁶⁰ *LNA LVA*, PA-101–22–48a, 86. lp.
- ⁶¹ Antona Lūriņa personas lieta. *LNA LVA*, PA-15500–2–2409, 47. lp.
- ⁶² Logins Titovs (1921–1982), 1960.–1962. gadā Dagdas rajona partijas komitejas pirmais sekretārs. Manā rakstā “Nacionālkomunisms Latvijā (20. gadsimta 50. gadi) – dažas pētniecības problēmas”, kas publicēts “Latvijas Vēstures Institūta Žurnālā” 2016. gada 4. numurā, Titovs kļūdaini nosaukts par Fjodoru.
- ⁶³ Antona Lūriņa personas lieta. *LNA LVA*, PA-15500–2–2409, 49.–51. lp.
- ⁶⁴ Juris Pabērzs (1891–1961) – Latvijas tieslietu ministrs (1927; 1929–1931; 1940) un tautas labklājības ministrs (1934). Pēc Latvijas okupācijas tieslietu ministrs A. Kirhenšteina valdībā 1940. gada 21. jūnijā, pēc tam kopš 1940. gada augusta tieslietu tautas komisārs V. Lāča valdībā. No 1940. gada oktobra LPSR Tieslietu tautas komisariāta pārvaldes priekšnieks. Pēc kara advokāts un juriskonsults.
- ⁶⁵ Sebastians Pabērzs (1889–1942) – lauksaimnieks, valsts darbinieks. Arestēts un deportēts 1941. gada 14. jūnijā, 1942. gada 14. martā izpildīts nāvessods.
- ⁶⁶ Antona Lūriņa personas lieta. *LNA LVA*, PA-15500–2–2409, 57. lp.
- ⁶⁷ Stenograficheskaia zapsi' zasedaniia Prezidiuma TsK KPSS po “Informatsii N. A. Muhitdinova o poezdke v Latviuu” i “Informatsiia t. Shikina “O rezul'tatakh proverki raboty v Azerbaidzhanskoj partorganizatsii” 1 iulia 1959 g., s. 356–387.
- ⁶⁸ Citā atmiņu stāstījumā V. Krūmiņš apgalvo, ka K. Ozoliņš vispār esot atteicies runāt. Sk.: Vilis Krūmiņš (1990). Ilgais ceļš uz demokrātiju. *Padomju Latvijas Komunisti*, 4, 85. lpp.
- ⁶⁹ Tas drūmais piecdesmit devītais. *Karogs*, 9, 1988, 135. lpp.

- ⁷⁰ Stenograficheskaia zapis' zasedaniia Prezidiuma TsK KPSS po "Informatsii N. A. Muhitdinova o poezdke v Latviiu" i "Informatsiia t. Shikina "O rezul'tatakh proverki raboty v Azerbaidzhanskoj partorganizatsii" 1 iulija 1959 g., s. 371–379.
- ⁷¹ Turpat, 382. lpp.
- ⁷² Vilis Krūmiņš. Salna pavasarī... Bet vai tikai? *Dzimtenes Balss*, 14.07.1988.
- ⁷³ Krūmiņš. Ilgais ceļš uz demokrātiju, 81. lpp.
- ⁷⁴ Nikolai Kreier. *Pravda ob Arvide Ianoviče Pel'she. Povest' – khronika*, 4. lpp. – Latvijas Okupācijas muzeja krājumā.
- ⁷⁵ Vilis Krūmiņš ticēja Hruščovam, 22. lpp. Grāmatā zemsvītras piezīmē šī raksta autore bija apšaubījusi iespēju, ka A. Pelše nebija aicināts uz kongresu, taču šis paskaidrojums ir dots bez dziļākas jautājuma izpētes un būtībā ir neprecīzs.
- ⁷⁶ Krūmiņš. Ilgais ceļš uz demokrātiju, 80. lpp.
- ⁷⁷ Tas drūmais piecdesmit devītais. *Karogs*, 9, 1988, 132. lpp.
- ⁷⁸ *LNA LVA*, PA-101–21–1, 16. lp.
- ⁷⁹ *LNA LVA*, PA-101–21–11, 3. lp.
- ⁸⁰ Berklavs. *Zināt un neaizmirst*, 179. lpp.

HISTORY SOURCES ON NATIONAL COMMUNISM IN LATVIA – A CRITICAL VIEW*

Daina Bleiere

Dr. hist., chief researcher, Institute of History of Latvia, Latvian University; Assoc. Professor, Political Science Department, Riga Stradiņš University. Research interests: the Latvian history of the 20th century, impact of the Soviet regime on the society of Latvia.

Three discourses have formed in the research of the Latvian National Communism. The first one is formed by archival documents, which are connected with activities and defeat of the National Communists, as well as with memories of event participants. Authors of the main archival documents were opponents of the National Communists who created a certain discourse with the aim to show the National Communists as nationalists. This discourse was so successful that the accused took it over from the accusers. On its turn, the academic discourse is based on sources and memories, and arguments of the National Communists' opponents related to it pretty often have been

* The article has been worked out within the State Research Programme "History of Latvia: Cultural and Historical Environment and Social Political Processes in the Context of the Baltic Sea Region".

accepted indiscriminately. It is crucial to evaluate critically the sources, as well as to expand the circle of the archival sources to be explored.

Key words: National Communism, history sources, memory policy, discourse.

Summary

After 1991, the subject matter of the National Communism has attracted great attention of researchers not only from Latvia, but also from abroad. All authors writing on this theme ground on certain primary sources. First of all, these are archival materials, out of which the most often used are the following: decisions of the Bureau of the Central Committee of the Latvian Communist Party and transcripts of the Bureau meetings; the report of the Moscow brigade, on which Jānis Kalnbērziņš based his report in the extraordinary plenum of 7–8 July 1959; transcript of this plenum; transcript from the Presidium of the SUCP Central Committee, which is published, and a few more materials. Secondly, these are memories of participants of the events – Eduards Berklavs, Vilis Krūmiņš, Voldemārs Kalpiņš, Pāvils Pizāns, Indriķis Pinksis, and others, that are published in the form of both memoirs and interviews. Undoubtedly, there is a large amount of other sources used to some extent by historians. However, the above mentioned ones form the kernel of the used materials.

Revising the whole block of materials, where some kind of indictments were set forward, it was quite clear that they have formed a certain discourse, the purpose of which was to show that several leading functionaries of the republic realised “nationalistic deflections” in their activities. In addition, already from the very beginning it was a dominating discourse, which was constructed from the power positions, basing on the fact that the creators of that discourse were officials of the SUCP CC apparatus and local functionaries, who enjoyed the support of representatives from Moscow. This discourse reflected both – things that were considered by Moscow ideologists as unacceptable in policies of national republics and dissatisfaction with tendencies expressed not only in Latvia, but also in other republics. Competences and boundaries of liberalism were outlined to administrating bodies not only of Latvia, but also of other republics. Nevertheless, the question “How did accusations reflect the reality?” is legitimate. Unfortunately, these accusations quite often were perceived as an adequate reflection of reality. It cannot be denied that to a certain extent they were based on

real facts. However, the question about adequacy of accusations with regard to reality has not been raised yet.

The first publications of memories and interviews with event participants appeared in 1988, i.e. almost 30 years after those events. The authors of publications and interviews mostly were victims of 1959, and their main purpose was to refute accusations and show their unfoundedness. Willy-nilly their reference point was the “nationalism” discourse created by A. Pelše and his followers and the desire to prove that accusations against them were unfounded from the viewpoint of the SUCP policy of that time.

The “nationalism” discourse created by A. Pelše and those who shared his views define the point of view regarding this problem of both event participants and historians. The research task is to deconstruct this discourse. It is necessary to analyse the real activities of the National Communists and their true beliefs and goals. Previous studies, with a few exceptions, were grounded on a relatively narrow range of documents, the authors of which were mostly the ones, who had successfully imposed the discourse of “nationalism”. The abundance of archival materials is by no means exhausted and there are wide possibilities to study much deeper and more critically the processes that were taking place in the political, economic, and cultural life of the republic in the second half of the 1950s and the beginning of the 1960s.

17TH CENTURY LARGE-SCALE HISTORICAL MAPS OF VIDZEME AS SOURCES FOR ARCHAEOLOGICAL RESEARCH

Alise Šulte

Mg. hist., National History Museum of Latvia, Department of Archaeology, keeper of the ceramics collection.

Research interests: archaeological pottery, Baltic region, Iron Age, historic landscape.

Daniel S. E. Gunnarsson

Mg. archeol., graduate of Uppsala University.

Scientific interests: historic landscape, historic maps, Swedish history, GIS referencing.

The article was created as a result of 2016 project in which the large-scale Swedish land survey maps of Vidzeme were referenced.¹ At the end of the 17th century, professional surveyors mapped what is now largely the territory of Vidzeme. The project as well as this article aims to increase the use of these historic maps in everyday archaeological and historic research. The article focuses on the methods used to adjust the maps and the potential uses of these maps. Various studies from Sweden and Estonia serve as examples both for this project and, hopefully, for further archaeological research.

Key words: Maps, Vidzeme, Swedish time, geographic information systems (GIS), Lantmäteriverket, land survey.

INTRODUCTION

The project aimed at finding all the surviving large-scale 17th century land surveying maps of Vidzeme and making them accessible for further research.² These maps provide the most precise and in-depth overview of the pre-modern Latvia landscape made before the 19th century. Although most large-scale maps are stored in the Latvian State Historic Archives available to all, their condition and other factors have kept archaeologists from using them in their research.

The article outlines the methods used for making large-scale maps compatible with modern day coordinate systems. It also provides an overview of the map contents and information most often displayed on them. Finally, the article provides different examples of how these maps can be used further in both historic and archaeological research. More information on each particular map and their accessibility can be found at the Latvian Association of Archaeologists.

MATERIAL AND METHODS

In 1628, the King of Sweden Gustav II Adolf gave instructions to create large-scale maps over all the farms and villages of Sweden, showing their "... fields, meadows, woods, and land". This was the start of the Swedish National Land Survey – *Lantmäteriverket*. At first, the main reason for mapping was to gain insight into the realms resources. Later this was accompanied by the need to gather information about the newly conquered lands and under King Charles XI to carry out a reduction of nobles' lands.³

In 1681, mapping of the newly acquired territory of Vidzeme was started; the surveying continued until 1710. In total about 3000 maps have been created.⁴ They can be divided into small-scale maps (< 1:10 000) and large-scale maps (> 1:10 000). Small-scale maps depict manor house lands, parish lands, and towns. Large-scale maps depict whole regions.⁵

Originally, the "Swedish Vidzeme" (which presently includes small parts of modern-day Zemgale and Latgale) was comprised of 37 regional maps (Fig. 1). The project "Zviedru laiku Vidzemes reģiona karšu piesaiste mūsdienu karšu sistēmai" (Referencing of Vidzeme region maps from the Swedish times to the modern mapping system) aimed at finding and referencing all of these maps. However, during the project it was possible to locate only 33 regional maps. The rest probably have not been preserved. Most of the maps were held at the Latvian State Historic Archives. These maps were scanned in 300 DPI. Some maps, which reach into Estonia, were publicly available in the digital database of National Archives of Estonia.⁶ The descriptions of maps and other texts from land surveying are located in the National Archives of Sweden, but

Fig. 1. Regions of “Swedish Vidzeme”, from Eduards Dunsdorfs (1974). *Der grosse schwedische Kataster in Livland 1681–1710*. Melbourne: Certamen Literar Constitt

mostly have been published in 1974 in *Der grosse schwedische Kataster in Livland 1681–1710*.⁷

The maps were referenced using a coordinate system; in this case ETRS89 / TM Baltic93 (European Terrestrial Reference System 1989); the software Qgis (QuantumGis) 2.10. Pisa version.

The chosen GIS method was *thin plate spline*, which is best suited for hand-drawn maps. This method allows to adjust irregularly occurring faults that are common for hand-drawn maps. The method skews the map according to the next closest reference points, adjusting the area between them even if the mistakes are not linear. This method does cause small inaccuracy along all the referenced area, but does not result in large systematic errors, as would other methods. As the size and quality of preservation of the maps varies, the number of reference points used in a map varies from 1:48 000 to 1:57 600. Theoretically, the more reference points

are used the more precise the referenced map should be. However, this does not mean that maps with the least number of reference points are the most imprecise; quite often, it is quite the opposite. As maps usually are quite accurate, they do not require much adjustment. The maps that had ripped and were glued back together improperly, for example, of Alūksne, required more reference points.⁸

The reference points chosen had to be both precisely marked on the ancient maps, and known in the modern landscape. The best features which fit both requirements are building sites that have not changed their location. It is visible on the ancient maps that land surveyors used church buildings and manor houses as reference points for their measurements. Therefore, these should be marked quite precisely on the ancient maps.⁹

In modern times, churches are the most reliable reference points. Even if damaged they were usually rebuilt in the same place. Manor houses have sometimes changed their location, but not so often as farms. Over time, the name of the farmstead generally changed and in some cases, the original name was transferred to other farmsteads. Here a great help has been *Der grosse schwedische Kataster in Livland 1681–1710* by E. Dunsdorfs, in which he linked the old farm names to farms that were still present in the 1930s. As was concluded during the referencing work, Dunsdorfs was not always correct in his assessments, but his work was a sound base for further adjustments. After primary adjustments, more points were added depending on the needs and possibilities of each individual map. These usually are both natural and man-made features; such as notable road crossings and river bends. As they usually were not so precisely marked on the ancient maps, they were used only as secondary reference points adjusting an already partially referenced map.

The modern maps used to locate the reference points were the Latvia military maps (Ģenerālštāba kartes) made from 1921–1940 in the scale 1:75 000. These maps are not only very precise and detailed, but also show the landscape before the resettlement of people, extensive land drainage, changes in road networks and other extensive changes of land-use during the Soviet time. In addition to these also ortophoto and infrared ortophoto maps were also used when needed. Both the Latvia military maps and the

orthophoto maps had already been referenced by map services of University of Latvia Faculty of Geography and Earth Sciences¹⁰.

RESULTS

The map rasters¹¹ created during the project were saved as Tiff in 300 DPI quality, scale 1:450 000 (Fig. 2). These rasters can be opened both in Qgis and ArcGis and can be used as any modern referenced map. In projects it is possible not only to adjust for any errors, but also to build upon the existing work.

For those without knowledge of GIS and rasters, image files are provided with combined see-through layers of old and modern maps (provided by SIA “Karšu izdevniecība Jāņa sēta”) (Fig. 3.). These combine the modern and old map in one image. They allow assessing the location of particular sites or features without the need of installing any GIS software. The Latvian Association of Archaeologists stores these files, along with some textual information about each map and the project. They are available upon request to all researchers for further study.

It should at this point be noted that even after referencing, these maps will not be entirely correct. These maps are drawn by hand, and despite the best efforts, some points of reference might be misplaced. In addition, some features which were marked in the old map were in the wrong location – usually lakes at that time far out in forests. They were intentionally left unreferenced (incorrect placement). Referencing of these features would have offset the rest of the map and create larger errors. These features are listed in the previously mentioned textual descriptions.

The maps vary not just by size but also by the preservation quality. They have been constantly refolded, kept in different conditions and sometimes have been restored by people who lacked the skills and material for the restoration. The maps were often ripped and glued back together imprecisely; as a result, the original image is often skewed. Sometimes also the text on the maps is faded out or partially missing. However, the majority of maps referenced within this project have been preserved well.

As per the King's instructions, the focus of land surveyors was the usable land and ownership rights. The land surveyors precisely

Fig. 2. Salaspils 17th century map raster, by Daniel S. E. Gunnarsson, from LVVA, Fund 7404 Inventory: 3, File no: 22

Fig. 3. Segment from a referenced 17th century Ropaži region map, combined with modern day map, by Daniel S. E. Gunnarsson, from LVVA, Fund 7404 Inventory: 3, File no: 21. Made using Ltd. "Karšu izdevniecība Jāņa sēta" data

mapped out lands and sites that were of economic value (fields, pastures, mills, road networks, harbours etc.). However, only occasionally marked were such features as burial sites, road stones and nature features. Landscape features of no economic value or significance were marked only roughly. For example, the surveyors precisely mapped the exact shape of each field, but only approximately marked the shoreline of lakes and bogs not located near the farmed land.

The measurements made are surprisingly precise for the time and the available tools. The most precisely marked areas are densely populated lands and the surrounding area of important roads. Understandably, sole farms surrounded by forests may not be placed as precisely.

DISCUSSION ON MAP APPLICATION IN RESEARCH

The most obvious use of ancient maps in historic research is the study of economic and agricultural history during the 17th

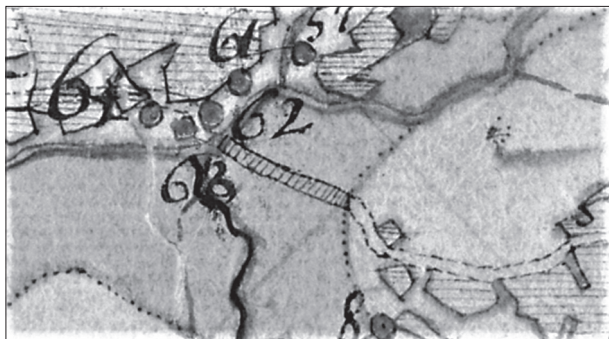

Fig. 4. Log road in Gaujiena, from National Archives of Estonia, EAA.308.2.167

century. The maps show the size and placement of fields and allow seeing the prosperity of manors, villages, etc. Industrial features like water mills can be connected to larger production sites, used not only for processing of grain but also iron. Sparser, but just as informative are the additional sites which have been included in the map after the land surveyor's discretion. These are places of punishment, log roads (Fig. 4), road signs, cemeteries marked as old already in the 17th century and other features.

Less obvious, but just as wide is the usefulness of these maps in the study of prehistoric times. Although the maps were made at the end of 17th century, the landscape depicted in them is slow to change and probably has been the same for several hundreds of years. Studies successfully using early modern maps to interpret a much older landscape have been conducted in other parts of Europe.

The maps largely depict arable land versus areas covered by forests and bogs. When settling new sites, the landscape was usually the primary factor for choosing one place or the other. Stray fields away from larger inhabited areas can indicate an abandoned area (Fig. 5). Even if a previous settlement was destroyed by war or plague the land remained, and it was much more practical for the next people to take up an already cultivated field than to take down a new stretch of forest. For example, it is considered that in Sweden arable land of Iron Age corresponds to the one used during the 17th century, as creating a new field was quite time consuming, and that similar soils were preferably used in both periods.¹² The location of settlements during the 17th century can thus indicate locations of even older settlements.

Fig. 5. Small, stray fields in an uninhabited part of the Salacgrīva forest, from National Archives of Estonia, EAA.308.2.16

Another example is from Bosnia Herzegovina, where 19th-century maps from the Austrian-Hungarian Empire were used, in order to interpret the Roman Iron Age cultural landscape. The natural landscape in this case was interpreted as quite static over long periods up to the modern time. Therefore, old maps were a valuable source of information.¹³

Roads were also created by taking the path of least resistance; as such, they follow the landscape and, once established, can remain unchanged for long periods. Studies of other regions have concluded that certain roads still existing in present day have been in use for several centuries, for example, J. Turchettos article on caravan routes in Turkey.¹⁴ Though this region is admittedly historically quite different from Latvia, it still highlights the longevity of road networks. It takes much work, cooperation, and a clear goal to straighten a winding road; such were only organised by central governments. In the case of Latvia, such centralisation appears quite late. It has been noted that bends in the road that today

Fig. 6. Empty patches in a ploughed field in Bērzaune, from LVVA, Fund 7404 Inventory: 3, File no: 2

seem to have no reason sometimes are going around houses that no longer exist.¹⁵

For example, the road networks depicted on 17th century maps could partially overlap with the land routes that connected the Late Iron Age hillforts and other places of power. Although over time, some places lost their importance and others gained it anew, the large roads connecting distant places usually remain important.¹⁶ This allows assessing, for example, the possible ancient land trade routes and routes used during different war campaigns.¹⁷

Other things deserving attention in the land surveyors maps are those that are not marked. Namely, unused patches of land in the middle of otherwise cultivated fields (Fig. 6). These usually were areas taken up by something else and thus impossible to plough. In the case of the maps of Latvia, this might be particularly important for areas known to contain burials marked by stone settings, or other culturally significant stone constructions.¹⁸ With industrial farming, the impeding stones were often removed, but during the 17th century, it was more common to plough around such impediments.

As these maps are usually the oldest precise depiction of ancient landscape available to us, they are often used as part of archaeological surveys or as part of preliminary research to scientific excavations.¹⁹ The maps together with aerial photos sometimes give indications to possible abandoned settlements or forgotten burial sites and allow estimating which are the best potential excavation sites. It is possible to go even further and correlate the information on the maps (location of roads, cultivated land, water bodies etc.) with stray finds. Mathematically analysing how far a settlement could be from each of the variables, it is possible to estimate where a potential settlement could have been.²⁰

This is particularly useful in cases where in some areas only burials, but no living places, have been found.

SUMMARY

The referenced 17th century maps provide an overview of Vidzeme, only three of the respective regional maps seem not to have preserved. The rest of the area is now possible to work with in GIS and, in a simpler level, in JPG.

These large-scale maps provide researchers with an overview of the ancient landscape, both natural and manmade. It is possible to assess settlement distribution, road networks, and resource availability in particular regions. However, to analyse landscape in very fine detail it is needed to include small-scale maps of manor house and parish lands. It was not possible to reference these maps within a single project, but it provides a great base for further work with them.

The referenced regional map projects include information on all the used reference points with their coordinates in modern days. By linking the small-scale maps with these points, they would already be partly referenced. Further work would be only to make them more precise.

REFERENCES AND NOTES

- ¹ Adjusted to correspond to modern day coordinates.
- ² State Culture Capital Foundation financing; 2015-3-KMA036, "Zviedru laiku Vidzemes reģiona karšu piesaiste mūsdienu karšu sistēmai".
- ³ Gustaf Svedjemo (2008). Historical Maps, Ancient Remains GIS database & other data in Landscape Analysis, p. 2. [Vēsturiskās kartes, antīko pēdu GIS datubāze un citi dati par vides analīzi]. Available at: https://www.academia.edu/1965286/Ancient_remains_database_historical_maps_and_GIS_in_landscape_analysis (accessed 24.01.2014).
- ⁴ Estimation based on the amount maps found in the Latvian State Historic Archives.
- ⁵ Gustaf Svedjemo (2008). Historical Maps, Ancient Remains GIS database & other data in Landscape Analysis, p. 2.
- ⁶ Available at: <http://www.ra.ee/kaardid>.
- ⁷ Eduards Dunsdorfs (1974). *Der grosse schwedische Kataster in Livland 1681–1710*. Melbourne: Certamen Literar Constit.
- ⁸ A report on the precision/offset of each referenced map and the image files themselves are held by the Latvian Association of Archaeologists and

is given out upon request. Contact the association or the authors of this article.

- 9 Methods of referencing ancient maps are widely used in Swedish archaeology, but rarely discussed in writing. The leading Swedish specialist/archaeologist of 17th century map analyses PhD, Fil. lic. Gustaf Svedjemo put together the methods as best appropriate for these maps. The best example is G. Svedjemo's monograph *Landscape Dynamics – Spatial analyses of villages and farms on Gotland AD 200–1700*. Available at http://www.academia.edu/6901595/Landscape_Dynamics_Spatial_analyses_of_villages_and_farms_on_Gotland_AD_200-1700, or Swedish Large-Scale Historical Maps as Sources for Archaeological Research: Examples from Gotland Maps from 1693–1705 by the same author (see reference 20).
- 10 LU ĢZZF WMS. Available at: <http://www.geo.lu.lv/kartes> (accessed 01.11.2016).
- 11 Referenced maps – image files with imbedded coordinates that are recognised by GIS software.
- 12 Dan Carlsson (1986). The Ancient Cultivation of Arable Land. In: L.-K. Koningsson (ed.). *Quaternary Biology and Ecology*. Vol. 24, Uppsala, p. 89.
- 13 Tomasz Dziurdzik (2016). Gračine-Central place in the hinterland of ancient Naronā? Preliminary results of cultural landscape project in Ljubuški Obcina, West Hercegovina. In: *Landscapes in the Past & Forgotten Landscapes*. Institute of Archaeology, Jagiellonian University, Kraków, p. 300.
- 14 Jacopo Turchetto (2012). Beyond the myth of the Cicilian Gates. The ancient road network of central and southern Cappadocia. In: *La Cappadoce Méreidionale – de la préhistoire à la période byzantine Institut Français d'Études Anatoliennes Georges – Dumézil*. Istanbul, p. 181.
- 15 Dan Carlsson (2007). The deserted Fjåle farm in Ala parish. In: *Europeanization at the Base of Society: The Case of the Baltic Rim 1100–1400 AD*. CCC Papers: 9, Visby, pp. 25–37.
- 16 Martti Veldi (2009). Keskused ja kommunikatsioon Kagu-Eestis rauaajal (vara) uusaegsete kaartide taustal. Fig. 3, Magistritöö. Tartu Ülikool.
- 17 Martti Veldi (2014). Roads and hill forts in southern Estonia during the German conquest in Henry's Chronicle of Livonia In: H. Valk (ed.). *Strongholds and Power Centres East of the Baltic Sea in the 11th–13th Centuries*. Tartu: Institute of History and Archaeology.
- 18 Gustaf Svedjemo (2008). Historical Maps, Ancient Remains GIS database & other data in Landscape Analysis, p. 18.
- 19 Martti Veldi, Heiki Valk (2010). Archaeological investigations at Pikasilla Vooremägi hill fort and settlement site. In: *Archaeological Fieldwork in Estonia 2009*. Tallin: Muinsukaitseamet, pp. 85–93.
- 20 Gustaf Svedjemo (2010). Swedish Large-Scale Historical Maps as Sources for Archaeological Research: Examples from Gotland Maps from 1693–1705. In: P. Wallin, H. Martinsson-Wallin (eds.). *The Gotland Papers: Selected Papers from the VII International Conference on Easter Island and the Pacific: Migration, Identity, and Cultural Heritage*. Visby: Gotland University Press, pp. 475–489.

17. GADSIMTA VIDZEMES LIELA IZMĒRA KARTES KĀ AVOTS ARHEOLOĢISKAJIEM PĒTĪJUMIEM

Alise Šulte

Mg. hist., Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, Arheoloģijas departaments, keramikas kolekcijas glabātāja.

Zinātniskās intereses: arheoloģiskā keramika, Baltijas reģions, dzelzs laikmets, vēsturiskā vide.

Daniels S. E. Gunnarsons

Mg. archeol., Upsalas Universitātes absolvents.

Zinātniskās intereses: vēsturiskā vide, senās kartes, Zviedrijas vēsture, ĢIS datu apstrāde.

Rakstā plašāk aprakstītas un izskaidrotas 2016. gada karšu telpiskās piesaistes projektā izmantotās metodes, rezultāti un to tālākās izmantošanas iespējas. Projekta “Zviedru laiku Vidzemes reģiona karšu piesaiste mūsdienu karšu sistēmai” ietvaros ieskenētas un telpiski piesaistītas (*referenced*) liela izmēra 17. gs. zemes uzmērīšanas kartes, kurās ir apskatāma lielākā daļa Vidzemes teritorijas. Zviedru zemes uzmērīšana ir precīzākais senais materiāls, kas parāda, kā ir izskatījusies Latvijas teritorija pirms jaunāko laiku industrializācijas ieviestajām pārmaiņām. Aplūkota karšu apstrādes nepieciešamība, apstrādē lietotās ģeogrāfisko informācijas sistēmu (ĢIS) metodes, kā arī tālākās karšu izmantošanas iespējas arheoloģiskajā izpētē. Minēti arī vairāki piemēri, kā šīs kartes izmanto kaimiņzemēs.

MATERIĀLS UN METODES

Zviedrijas karalis Gustafs II Ādolfs 1628. gadā rosināja izveidot kartes, kurās būtu attēlotas visas Zviedrijas zemes. Karšu galvenais mērķis bija apkopot informāciju par karaļvalstij pieejamajiem resursiem – lauksaimniecības zemēm, kokmateriāliem, apdzīvotām teritorijām, ostām un citiem svarīgiem infrastruktūras objektiem. Vēlāk kartes bija nepieciešamas arī, lai apzinātu nesen iekarotās zemes un īstenotu muižu redukciju. Tādējādi kartēs visprecīzāk ir attēlota infrastruktūra, derīgo resursu atrašanās vietas un īpašumtiesības.

Baltijas teritorijā zemes uzmērīšanu 1681.–1710. gadā veica zviedru un vācu mērnieki. Kartes kā Zviedrijā, tā Baltijā iedalījās divos veidos – *liela izmēra kartes* (> 1:10 000) un *maza izmēra kartes* (< 1:10 000). Maza izmēra kartes aptver atsevišķu muižu, ciemu un pagastu zemes. Liela izmēra kartes rāda novadu līmeni. Zviedru laiku Vidzeme sastāvēja

no 37 novadiem (1. att.). Līdz mūsdienām saglabājušās tikai 33 liela izmēra kartes, kuras glabājas Igaunijas un Latvijas nacionālajos vēstures arhīvos. Kartēm ir attiecīgi apraksti, kur ir atšifrēti māju nosaukumi. 1974. gadā izdotajā monogrāfijā “Der grosse schwedische Kataster in Livland 1681–1710” Edgars Dunsdorfs publicēja karšu aprakstus un saistīja senos sētu nosaukumus ar mūsdienu māju vietām.

Liela izmēra kartes, kuras izdevās iegūt, ieskenēja 300 DPI kvalitātē un telpiski piesaistīja, izmantojot aktuālo koordinātu sistēmu ETRS89/TM Baltic93 (European Terrestrial Reference System 1989). Izmantota brīvpieejas programmatūra Qgis (QuantumGis), kas ir saderīga ar plaši lietoto ArcGIS. Piesaistīšanai izmantota *thin plate spline* ĢIS datu apstrādes metode, kas ir vislabāk pielāgota ar roku zīmētu karšu un neregulāru kļūdu apstrādei.

Telpiskā piesaistīšana ļauj atsevišķiem punktiem senajā kartē piešķirt koordinātas un novietot visu karti atbilstoši šīm koordinātām. Uz senajām kartēm atrada sasaistes punktus, kurus varēja lokalizēt arī uz mūsdienu kartēm, un ieguva to koordinātas. Pirmā līmeņa sasaistes punkti bija baznīcas, muižas un sētas. Baznīcas un muižas reti maina atrašanās vietas, līdz ar to ir visstabilākais atskaites punkts. Arī senajās kartēs mērniekiem bija svarīgi pareizi atzīmēt baznīcu atrašanās vietas.

E. Dunsdorfa veiktais darbs palīdzēja atrast vecās sētu vietas. Pēc pirmās telpiskās piesaistes kartes precizēja, izmantojot citus zīmīgus cilvēku un dabas veidotus objektus – ceļu krustojumus, upju ielejas u.c. Karšu precizēšanai izmantoja arī infrasarkanos un parastā krāsojuma ortofoto. Tie vietām ļāva saskatīt seno lauku robežas, ceļu un upju vietas. Mūsdienu kartēs, lai atrastu sasaistes punktus, izmantoja 1921.–1940. gada Latvijas armijas Ģenerālštāba kartes mērogā 1:75 000. Tās bija īpaši noderīgas mūsdienu sasaistes punktu atrašanā, jo rādīja situāciju Latvijā pirms padomju laiku deportācijām, kolhozu izveides un citām vides izmaiņām. Ģenerālštāba un ortofoto kartes jau bija telpiski piesaistītas mūsdienu koordinātu sistēmai un pieejamas Latvijas Universitātes Ģeogrāfijas fakultātes karšu serverī.

REZULTĀTI

Projekta galvenais rezultāts ir radītie karšu rastrī (apstrādāti karšu attēli ar koordinātām), kas ir pieejami Latvijas Arheologu biedrībā. Tie ir saglabāti Tiff formātā, 300 DPI kvalitātē un mērogā 1:450 000 (2. att.). Rastrus var atvērt visās populārākajās ĢIS programmās un izmantot kā jebkuru citu karšu slāni. Lai citi pētnieki varētu pārliecināties par veiktā

darba precizitāti vai arī uzsākto darbu turpināt tālāk, pieejami arī visi karšu projekti. Karšu projektā var redzēt, rediģēt un papildināt visus sasaistes punktus. Īpaši noderīgi tas būtu tālākam darbam ar maza izmēra pagastu un muižu kartēm. Šo karšu telpiskai piesaistei tagad var izmantot jau atrastos sasaistes punktus un to koordinātas. Atrasto sasaistes punktu koordinātas var pārķopēt uz mazāka izmēra karti un, balstoties uz tiem, veikt primāro telpisko piesaisti.

Lai kartes būtu pieejamas arī pētniekiem bez ĢIS priekšzināšanām, sagatavotas jau kombinētas kartes, kurās ir redzams senais slānis, savietots kopā ar mūsdienu situāciju (3. att.). Senās, apstrādātās kartes padarītas 50% caurskatāmas un novietotas pa virsu mūsdienu kartēm no SIA "Karšu izdevniecība Jāņa sēta". Lai atvieglotu skatīšanos, katrai kartei ir divas dažādas versijas – vienā virsējais slānis ir senā karte, bet otrā mūsdienu karte.

Tomēr jāņem vērā, ka arī šīs apstrādātās kartes nebūs pilnīgi precīzas. Tās ir ar roku zīmētas, un, pat izmantojot pašas labākās ĢIS apstrādes metodes, zināma nobīde ir nenovēršama. Tas attiecas gan uz visu karti kopumā, gan uz atsevišķām vietām, kur nobīde ir apzināti atstāta. Vietām mērnieki atzīmēja objektu ar lielu nobīdi – tipisks piemērs ir ezers meža vidū. Šādā situācijā problemātiskais objekts tika atstāts neīstajā vietā, jo, to telpiski piesaistot, tiktu nobīdīta visa pārējā teritorija un radītas daudz plašākas un nezināmas kļūdas. Katra karte ar apzinātajām nobīdēm un kļūdām ir aprakstīta projekta atskaitē. Attēli un atskaite glabājas Latvijas Arheologu biedrībā.

DISKUSIJA PAR IESPĒJĀM KARTES IZMANTOT PĒTNIECISKAJĀ DARBĀ

Pirmais karšu izmantošanas virziens, protams, ir 17. gs. pētniecība – vide, ekonomika, infrastruktūra, apdzīvotība utt. Piemēram, kartēs ir precīzi attēloti aramzemes lauku izmēri un formas, kas ļauj spriest par dažādo reģionu pārticību. Retāk uz kartēm ir redzamas arī dažādas ar ekonomiku nesaistītas senvietas, piemēram, Salaspils soda vieta, Gaujienas baļķu ceļi (4. att.). Šādus objektus būtu interesanti pētīt gan ar vēstures, gan arheoloģijas metodēm.

Taču kaimiņvalstu zinātnieki tikpat plaši 17. gs. kartes lieto, pētot arī senākus laika posmus. Lai gan kartes izveidoja 17. gs. beigās, pirms industriālās revolūcijas vide mainījās salīdzinoši lēni. Pat ja kāds ciemats iznīka kara vai slimību rezultātā, nākamajiem iecelotājiem bija izdevīgi pārņemt jau kultivētās zemes, nevis veidot jaunus līdumus. Aramzemes, ko izmantoja 17. gs., visticamāk lielā mērā pārklājās ar

dzelzs laikmeta aramzemēm. Līdz ar to aramzemju atrašanās vietas var būt indikators, pēc kā atrast vēl senākas dzīvesvietas (5. att.).

Precīzi uzņēmītie lauki vietām arī attēlo īpatnējus “neizmantojamas zemes” ieslēgumus apartā laukā (6. att.). Šādiem ieslēgumiem ir vērts pievērst īpašu uzmanību teritorijās, kur ir zināmi akmeņu krāvumu kapi vai kultakmeņi. Ja saimnieka lauka vidū bija akmeņu krāvums vai pietiekami liels akmens, to pārvietot varēja būt pārāk sarežģīti. Lauka vidū šo akmeņu krāvumu varēja atstāt neskartu tīri praktisku iemeslu dēļ. Savukārt 19. gs. un 20. gs. tehnika ļāva šādus akmens šķēršļus novākt. Zviedru arheologs un ģeologs Gustavs Svedjemo, šādi izmantojot kartes, atrada vismaz vienu daļēji iznīcinātu akmeņu krāvumu kapu.

Svarīga senās vides daļa ir ceļi. Lai gan senatnē pārvietojoties daudz izmantoja ūdensceļus, svarīgi bija arī zemesceļi. Tos cilvēki parasti izveidoja, pielāgojoties esošajai topogrāfijai. Reiz izveidoti ceļi pamatā paliek nemainīgi. Ja zūd nepieciešamība pēc konkrēta ceļa, tas var ātri aizaugt. Taču, lai iztaisnotu joprojām lietotu ceļu, bija nepieciešams skaidrs mērķis un organizēta valsts vara. Citādi likumi, kas nogriezās uz sen sabrukšām mājām, lielākoties saglabājās. Igaunņu arheologs Marti Veldi zviedru kartēs redzamos 17. gs. ceļu tīklus analizējis saistībā ar vēlā dzelzs laikmeta apdzīvotām vietām. Šāds darbs ļauj gūt ieskatu dzelzs laikmeta tirdzniecības un karagājienu ceļos.

ATTĒLI

1. att. Zviedru laiku Vidzemes novadi. No: Edgars Dunsdorfs (1974). *Der grosse schwedische Kataster in Livland 1681–1710*. Melbourne: Certamen Literar Constit
2. att. Salaspils 17. gs. kartes rastrs. Ilustrācijas autors: Daniels S. E. Gunnarsons. No: *LVVA*, 7404–3–22
3. att. Telpiski piesaistītas 17. gs. Ropažu novada kartes segments, kombinēts ar mūsdienu karti. Ilustrācijas autors: Daniels S. E. Gunnarsons. No: *LVVA*, 7404–3–21. Karšu sagatavošanā izmantoti SIA “Karšu izdevniecība Jāņa sēta” pamatdati
4. att. Baļķu ceļš Gaujienā. No: *Igaunijas Nacionālais arhīvs*, EAA.308.2.167
5. att. Mazi, savrupi lauciņi neapdzīvotā Salacgrīvas meža daļā. No: *Igaunijas Nacionālais arhīvs*, EAA.308.2.16
6. att. Neapstrādāti laukumi aparta lauka vidū Bērzaunē. No: *LVVA*, 7404–3–2

VĒSTURES AVOTI

Līga Lapa

SKOLOTĀJI VIDZEMES GUBERŅAS LAUKU PAGASTOS PĒC 1905. GADA REVOLŪCIJAS

Pārkrievošanas politika Krievijas impērijā un īpaši tās nomalēs, kas sākās 19. gadsimta 80. gados, 1905. gada revolūcijas priekšvakarā bija sasniegusi augstāko pakāpi, un dzimtā valoda no mācību iestādēm Baltijā tika gandrīz pilnīgi izskausta. Agresīvā rusifikācija savu mērķi būtībā nesasniedza, tikai degradēja izglītības sistēmu. Pētnieks Detlefs Henings kā revolūcijas priekšnoteikumus ir uzsvēris šīs impērijas Baltijas provinču atšķirīgo modernizācijas pakāpi, ko noteica agrāk veiktā dzimtbūšanas atcelšana, ostas pilsētu attīstība, samērā labi izglītotas strādnieku šķiras izveidošanās, tiesību un izglītības sistēmas rašanās, kur necīga vieta palika analfabētismam, modernu rūpniecības uzņēmumu veidošana, kas visumā bija Rietumeiropas līmenī un būtiski atšķīrās no pārējās Krievijas impērijas.¹ Tomēr izglītības sistēmas trūkumus, kas kopumā neapmierināja strauji augošo industriālo sabiedrību, visasāk izjuta šīs sistēmas pārstāvji – skolotāji. Viņu mēģinājumi veidot nelegālas organizācijas vērojami 20. gadsimta pašā sākumā – 1903., 1904. gadā Rīgā Jonatāna biedrības un Pārdaugavas labdarības biedrības paspārnē. 1904. gada augustā un 1905. gada februārī vairākās plašās nelegālās skolotāju sapulcēs tika apspriests skolu un pedagogu stāvoklis pilsētās un laukos, pēdējā sapulcē izdevās kopīgi vienoties par jaunās skolu programmas pamatprincipiem. Programmu tālāk izstrādāja skolotāji Indriķis Ritiņš, Juris Plāķis, Fricis Čubis, Fricis Silarājs, bet pēdējā variantā rediģēja un noslīpēja publicists Jānis Asars.² Šī programma ar nosaukumu “Mūsu tautskola” iznāca atsevišķā brošūrā 1905. gada augustā un vēstures literatūrā reizēm tiek dēvēta par Asara programmu.³ To akceptēja un pieņēma arī Latvijas tautskolotāju 1. kongress, kas notika 1905. gada 10.–15. novembrī. Kongress par galveno tālākās rīcības

orgānu ievēlēja centrālo biroju, par kura locekļiem kļuva 15 skolotāji. Birojs mēģināja risināt arī citu sasāpējušu jautājumu – par skolotāju profesionālo organizāciju izveidošanu, kas aizstāvētu skolotāju profesionālās un tiesiskās intereses.

Kopumā 1905. gada rudenī skolotāji bija politiski aktīva sabiedrības daļa, bieži skolu telpās notika sapulces, kurās vietējai sabiedrībai izskaidroja politiskus jautājumus. Skolotājus nereti ievēlēja pagastu jaunajos varas orgānos – rīcības komitejās, tikpat bieži skolotāji bija arī nelegālo sociāldemokrātisko organizāciju biedri. Tāpēc, ienākot soda ekspedīcijām, pirms tiesiskās izmeklēšanas represijas vērsās tieši pret šo aktīvāko sabiedrības daļu. Skolotāju profesijas pārstāvji ir gan starp soda ekspedīcijas nogalinātajiem, gan apcietinātajiem, gan aizbēgušajiem, un 1905., 1906. gada ziemā Latvijas laukos daudzas skolas bija slēgtas.

Atsākot darboties vecajām, cara administrācijas akceptētajām pagastu valdēm, to galvenais uzdevums bija, neskatoties uz visām represijām, mēģināt ievirzīt pagasta dzīvi daudz maz normālā gultnē – nokārtot nodokļu parādus, sakārtot vietumis izpostīto pagasta dokumentāciju un arī atjaunot izglītības iestāžu darbu. Pagastu centieni aizpildīt brīvās pedagogu vietas un atsākt skolās mācības sadūrās ar nu jau nelegālā skolotāju biroja pretdarbību, kas pieprasīja solidāri izturēties pret represētajiem un vajātajiem skolotājiem un viņu vietā nevienu nepieņemt. Nelegālā biroja, kas kopš ievēlēšanas pauda savu ciešu saistību ar Latviešu sociāldemokrātisko strādnieku partiju, darbības aktivizēšanās vērojama 1906. gada pavasarī, kad soda ekspedīciju darbība nedaudz aprīma. Vietās, kur represētā vai aizbēgušā pedagoga vietu mēģināja ieņemt tā amata biedrs, pretendents nācās gan apliecināt savu politisko uzticamību un lojalitāti patvaldībai, gan sastapties ar pilnīgi negatīvu un naidīgu attieksmi no nelegālā skolotāju biroja puses.

Vidzemes guberņas žandarmērijas pārvaldes fondā glabājas dažādu resoru sarakste par Katlakalna Krusta skolas skolotāju Kārli Rudzīti, kurš mēģināja stāties sava kolēģa Augusta Zvejnieka vietā,⁴ kurš ir minēts arī tālāk publicētajā dokumentā. 1906. gada 15. jūlijā pie K. Rudzīša ieradās divi jauni cilvēki un nodeva vēstuli no nelegālā skolotāju biroja, kurā bija rakstīts, ka skolotāja vieta jāatstāj. K. Rudzītis savukārt paskaidroja, ka uz šo vietu pretendē-

jis pēc A. Zvejnieka personīga ieteikuma un nepavisam nejūtas vainīgs. Nelūgtie viesi aizgāja, bet pēc dažām dienām K. Rudzītis saņēma vēstuli no skolotāja biroja, kurā bija teikts, ka visiem skolotājiem, kas stājušies darbā pēc 1906. gada 1. janvāra, ir publiski jāpaskaidro, kādā veidā tikuši darbā un kas noticis ar priekšgājēju. Vēstulē tika uzsvērts: “Ja Jūs esat cilvēks ar veselu prātu, tad apdomājiet savus darbus, par kuriem reiz atbilde būs jādod: jūs esat iekārojuši sava tuvākā namu, gribat atņemt zināmu maizi un viņu bez pajumtes atstāt. Zvejnieks Katlakalna skolu nav savvaļīgi atstājis, bet no birokrātijas ķelneriem – vācu negantajiem kultūrtrēģeriem, tautas bendēm – ir bijis spiests no vietas atteikties. Darāt, kā Jūs vēlaties – tā ir Jūsu apziņas lieta. Tik ziniet: katram darbam ir sava alga. Iegaumējat arī to, ka reiz jums nāksies stāvēt bargas tiesas priekšā, kur ar taisnības iemesliem nevarēsāt vairs savas mantkārīgas rokas šķīstas darīt. Katlakalns Jums var būt par Isabeles asins tīrumu!”⁵ K. Rudzītis iesniedza atlūgumu un no šī darba aizgāja.

Arhīva materiālos līdzīgas ziņas ir atrodamas par Vecpiebalgas draudzes skolas skolotāju Jāni Sliedi, kuram birojs lika pamest darbu skolā, kaut arī viņš personīgi soda ekspedīcijas darbības dēļ bija cietis ievērojamus materiālus zaudējumus – 1906. gada 6. janvārī, kad ar vairākiem lielgabalu šāvieniem tika sagrauta skolas ēka, gāja bojā visa skolotāja iedzīve. Savukārt Jaungulbenes divklasses ministrijas skolas pārzinis Jānis Mālītis 1906. gada 2. augustā bija saņēmis draudu vēstuli no sociāldemokrātiskās lauku organizācijas: “Mēs latviešu lauku sociāldemokrāti pavēlam skolu [...] trīs dienu laikā uz nezināmu laiku slēgt. Ja šī mūsu pavēle netiks izpildīta, visiem skolotājiem tiks piespriests nāves sods. Skolnieki, kas tajā laikā apmeklēs skolu, tiks nonāvēti. LSDSP. Latviešu lauku sociālistu revolucionāru partija.”⁶ Par darbību revolūcijas dienās J. Mālīti soda ekspedīcija jau bija sodījusi ar miesas sodu, bet no “lauku sociālistu” partijas izrēķināšanās, kas visticamāk bija Latviešu sociāldemokrātu savienības organizācija, viņu, iespējams, paglāba arests 1906. gada rudenī. To, ka šādus draudus varēja izpildīt, rāda Kastrānes pagasta skolas skolotāja Jāņa Knaģa liktenis, kuru 1906. gada 26. augusta vakarā kopā ar sievu Jūliju nošāva mežabrāļi, atstājot trīs bērnus deviņu, sešu un četrus gadu vecumā.

Nelegālais skolotāju birojs mēģināja ietekmēt arī Rīgas pilsētas skolu pedagogus. Tā 1906. gada novembrī nelegālo lapiņu veidā tika izplatīts biroja uzsaukums skolēniem un vecākiem, aicinot sekot lauku skolotāju piemēram un boikotēt daudzus skolotājus: “Šausmīgu ainu mums atklāj Rīgas skolotāju kolēģija! Abinieki un rāpuļi, izvirtumi un netikļi – tikai ne tautskolotāji – ir tie, kam no reakcionārās pilsētas valdes skolu kolēģijas un skolu kuratorijām nodota mūsu bērnu, mūsu jaunatnes audzināšana.”⁷ Tālāk vārdos tika nosaukti un arī raksturoti 24 pilsētas elementārskolu un 8 vidusskolu pedagogi, kurus aicināja atstāt ieņemtās vietas.

Vidzemes guberņas žandarmērijas pārvaldes fonda dokumenti liecina, ka 1907. gada pavasarī skolotāju biroja darbība tika apturēta, tā aktīvākie locekļi arestēti, mēģinājums biroja darbu atjaunot bija nesekmīgs. Atsevišķus biroja locekļus – Pēteri Doku, Kārli Dēķenu, Nikolaju Kalniņu un Aneti Bērziņu, pie kuras dzīvoklī Dzirnava ielā 16 atrada biroja dokumentus, tiesāja Viļņas kara apgabala tiesa Rīgā 1909. gada 20. jūnijā. N. Kalniņš un P. Doks tika notiesāti ar visu tiesību atņemšanu un izsūtīšanu uz Sibīriju, bet K. Dēķens un A. Bērziņa pierādījumu trūkuma dēļ tika attaisnoti.⁸

Publicētais dokuments par stāvokli Rīgas apriņķa lauku pagastos, iespējams, radies situācijā, kad guberņas administrācija pūlējās iegūt daudz maz patiesu priekšstatu par to, kas notiek laukos izglītības jomā un vai izdevies sociāldemokrātisko organizāciju ietekmi salauzt. Informāciju apriņķa priekšnieks Platons Žilinskis visticamāk saņēmis no pagastu valdēm, un visai skaidri iezīmējas tendence izvairīgi apiet vai noklusēt daudzu skolotāju revolucionārās aktivitātes 1905. gada laikā, lai izvairītos no jau tā plašajām represijām. Jāpiebilst, ka šajā situācijā visvairāk cieta skolas vecuma bērni, kuriem šajā laikā bija liegta iespēja gūt izglītību.

**Rīgas apriņķa priekšnieka [Platona Žilinska] ziņojums
Vidzemes guberņas žandarmērijas pārvaldes priekšniekam
par stāvokli apriņķa lauku pagastos**

Skolotāju saraksts, kas pašreiz atrodas dienestā Rīgas apriņķī, un
arī tie, kas 1905. un 1906. gadā atstājuši savu darbu

[Oriģinālā dokumentā teksts izkārtots trīs ailēs: pirmā – izglītības iestādes nosaukums; otrā – pašreizējā skolotāja vai skolotājas vārds, uzvārds, tēvvard; trešā – skolotāja vai skolotājas vārds, uzvārds un tēvvard, kas pametuši darbu 1905., 1906. gadā, norādot arī iemeslu un to, kur minētais pedagogs atrodas dokumenta sagatavošanas brīdī.]

I. Ādažu pagasts.⁹

Ādažu pagasta skola: Roberts Everts, Allis Jānis Jēkaba d.

Garkalnes pagasta skola: Kalniņš Jānis Jāņa d.

Berģu pagasta skola: Robežnieks Miķelis Kristapa d.

Ādažu draudzes skola: Bāliņš Ansis.

Bijušais Ādažu pagasta skolas skolotājs Kārlis Cimže atstāja darbu 1906. gadā ap 16. janvāri sakarā ar soda ekspedīcijas ierašanos. Aiziešanas iemesli un atrašanās vieta nav zināma. Ticis izvēlēts par revolucionārās rīcības komitejas priekšsēdētāju. Acīmredzot tas ir aiziešanas iemesls.¹⁰

II. Aderkašu pagasts.

Pagasta skola pie Taukātnītes: Kļaviņš Mārtiņš.

Berģs Ivans atstāja darbu 1906. gadā pēc soda ekspedīcijas pieprasījuma, pašlaik ir skolotājs Ikšķiles pagastā.¹¹

Taurupes pagasta skola: vakance.

Taurupes skolotāju Pēteri Kalniņu 1905. gadā revolucionāri nogalināja.¹²

Pareizticīgo draudzes skola: Ozoliņš Ivans Ādama d.

Aderkašu Madlienas skola: Tomsons Hristiāns.

Ivans Bičevskis atstāja darbu 1905. gada maijā pēc paša vēlēšanās, kur tagad atrodas, nav zināms.

III. Allažu pagasts.

Draudzes skola: Ārents Pēteris, Kārkliņa Anna.

Pagasta skola: Jansons Jānis Gustava d., Brimmerberga Marija.

Darbu nav atstājuši.

IV. Meņģeles pagasts.

Meņģeles luterāņu skola: Lancmanis Zelmārs Anša d., Zilbers Pauls Friča d.

Darbu nav atstājuši.

Meņģeles pareizticīgo palīgskola: Jansons Kirils Kirila d.

Kalniņš Jēkabs Pētera d. atstāja skolotāja darbu, jo tika ievēlēts par pagasta rakstvedi sakarā ar bijušā rakstveža Pjotra Kaļša aiziešanu. Ienākot karaspēkam, Kalniņš 1905. gada beigās aizbēga nezināmā virzienā, dzīvesvieta nav zināma.

V. Aizkraukles pagasts.

Aizkraukles draudzes skola: Baldaus Pēteris Jāņa d.

1905. un 1906. gadā bijis skolotājs Aizkraukles draudzes skolā.

Aizkraukles pagasta skola: Muižnieks Bernhards Dāvja d.¹³

Skolotājs Muižnieks Bernhards Dāvja d. no 1906. gada 14. septembra līdz 1907. gada 2. maijam dzīvoja Kurzemes guberņā, jo tika administratīvā kārtā no Vidzemes guberņas izsūtīts.

VI. Bebru pagasts.

Vecbebru pagasta skola: Jaunuzoliņš Miķelis Andreja d.

Ir skolotājs šajā skolā jau 25 gadus.

Jaunbebru pagasta skola: Zeltiņš Pēteris Jegora d.

Ir skolotājs šajā skolā jau 13 gadus.

VII. Bīriņu pagasts.

Pēterupes draudzes skola: Bebris Antons.

Bīriņu pagasta skola: Laursons Eduards Ivana d., Priedītis Andrejs Kristapa d.

Ārciema pagasta skola: Lukstiņš Ādolfs Teņa d.

1905. un 1906. gadā skolotāji ir bijuši tie paši.

VIII. Bolderājas pagasts.

Valdības sākumskola: Doroškevičs Vasilijš Nikolaja d., Gruzna Aleksandrs Georga d., Līcis Elizabete Pētera m.

Bolderājas, Daugavgrīvas privātā sākumskola: Rubīns Henrihs Augusta d., Rubīna Hildegarde Jegora m.

Nav bijuši.

Tautas izglītības ministrijas Bolderājas divu klašu lauku skola: Ozoliņš Voldemārs Pētera d., Miroļubovs Nikolajs Alekseja d., Stirna Adelīna Pētera m.

Mačiņš Žanis aizgājis pēc paša vēlēšanās.¹⁴

Grīnbergs Ivans aizgājis pēc paša vēlēšanās.

Iklaušs Pēteris – aizgājis, iemesls nav zināms.

Viegliņš Ivans – aizgājis, iemesls nav zināms.

Upītis Dāvids Pētera d. – aizgājis, iemesls nav zināms.

Andersons Zelma – aizgājusi, iemesls nav zināms.

Vasiļjeva S. – aizgājusi, iemesls nav zināms.

Viņu pašreizējā atrašanās vieta nav zināma.

Voleru pagasta skola: Kārkliņš Augusts Jāņa d.

Straupmanis Fricis Kristofora d., aizgājis pēc paša vēlēšanās, pašlaik atrodas Rīgā.

IX. Vidrižu pagasts.

Vidrižu Marijas skola: Goba Antons Ivana d., Cabulis Kārlis Oskars Pētera d.

Sville Pēteris Jura d. bija 1905. un 1906. gadā otrais skolotājs Marijas skolā. Mācību gada beigās brīvprātīgi atstāja šo darbu. Ir iegūtas ziņas, ka viņš ir skolotājs Kokneses pagastā.

Igates skola: Neimanis Jānis Eduards Anša d.

X. Doles pagasts.

Doles draudzes skola: Ramanis Viktors Pētera d., Leitis Pēteris Ivana d.

Sēja Pēteris Ivana d. atstāja šo amatu 1905. gadā nezināmu iemeslu dēļ, kur tagad atrodas, nav zināms.¹⁵

Doles salas pagasta skola: Zanders Jānis Jāņa d., Mežiņš Nikolajs Ivana d.

Skolotāja Steņģis Anna Jēkaba m. atstāja darbu 1905. gadā nezināmu iemeslu dēļ, kur tagad atrodas, nav zināms.

Doles Pulkarnes pagasta skola: Leins Kārlis, Razena Kristīne Pētera m.

Skolotājs Šmits Kristaps,¹⁶ skolotājs Godelis Jēkabs¹⁷ atstāja darbu 1905. gadā nezināmu iemeslu dēļ, kur tagad atrodas, nav zināms.

Dolmaņa privātā sākumskola: Dolmanis Pēteris Pētera d.

XI. Dreiliņu pagasts.

Dreiliņu Biķernieku skola: Lūļa Heinrihs Andreja d., palīgi Lūļa Vera Ivana m., Putniņa Zelma Kārļa m.

Kārlis Jaunzems,¹⁸ viņa palīgi Pēteris Vanags, Fricis Silarājs,¹⁹ Jēkabs Daudzešāns, Marija Makarova, Amālija Broka. Viņi atstāja darbu 1905. gadā, kur tagad atrodas, nav zināms.

XII. Siguldas pagasts.

Siguldas pagasta skola: Saulītis Kārlis Kārļa d., Grīnvalde Rozālija Kārļa m.

Saliņš Jānis Jāņa d. iestājās taksatoru klasē Gorkos.

Jūdažu pagasta skola: Akmentiņš Voldemārs Pētera d.

Siguldas draudzes skola: Venners Pēteris Pētera d., Sināts Oto Kārļa d.

Mežulis Pēteris Dāvida d. pēc paša vēlēšanās pārgājis uz Pal-smanes draudzes skolu.

XIII. Ikšķiles pagasts.

Draudzes skola: Putra Fjodors Kārļa d.

Knors Bruno Kārļa d. aizgājis par skolotāju uz Rīgu.

Elkšņēnu skola: Bergs Ivans Ivana d.

Paulītis Toms Pētera d. administratīvā kārtā izraidīts no Balti-
jas, dzīvo Pleskavā.

Pastorāta skola: Gulbis Kārlis Ivana d.

1905. un 1906. gadā skolotājs bijis tas pats.

Ķekavas skola: Miezītis Pēteris Ivana d.

1905. un 1906. gadā skolotājs bijis tas pats.

Turkalnes skola: Kleperis Ādolfs Jēkaba d.

Volfmanis Jānis kā revolucionārās kustības dalībnieks aizbē-
dzis, ienākot soda ekspedīcijai. Atrašanās vieta nav zināma.²⁰

Tīnūžu skola: Jānītis Ivans Pētera d.

Šmits Pēteris Andreja d. kā revolucionārās kustības dalībnieks
aizbēdzis, ienākot soda ekspedīcijai. Atrašanās vieta nav zināma.

Ikšķiles pareizticīgo draudzes skola: Deksnis Matvejs Miheja d.,
Brimmenbergs Pēteris.

Strādāja arī 1905. un 1906. gadā.

XIV. Kastrānes pagasts.

Viešnekalna pareizticīgo palīgskola: Feders Jānis Jura d., palīgs
Lielmežs Andrejs Ādama d.²¹

Kastrānes pagasta skola: Odziņš Jānis Jāņa d.

Apmanis Reinis Andreja d. pats atteicās no amata un tagad
strādā Rīgā.

Vatrānes pagasta skola: Vinkmanis Augusts Kārļa d.
Knaģis Jānis Jāņa d. augustā tika no ļaundariem nošauts.²²

XV. Katlakalna pagasts.

Ļavniekkalna baznīcas skola: Brakšis Ivans.

Mertensa Liliņa atstāja darbu no 1905. gada Ziemassvētkiem, pašlaik strādā par skolotāju Rīgā. Iemesls nav zināms.

Krusta baznīcas skola: Lože Jūlijs.

Zvejnieks Augusts atstāja darbu 1906. gada jūlijā, pēc tam strādājis par skolotāju mazgadīgo labošanas darbu iestādē Ropažos. 1907. gada februārī miris Rīgas pilsētas slimnīcā.²³

Katlakalna baznīcas skola: Miķelis Zariņš.

XVI. Ķeipenes pagasts.

Madlienas draudzes skola: Putraims Augusts Kriša d., Volkovs Augusts Gustava d., Kāna Milda Ivana m.

Ūdre Ernests Pētera d., Kauls, arī Knohs Kārlis Gotfrīds Friča d., Šilings Nikolajs Roberta d., Strazdiņš. No viņiem Ūdre tagad dzīvo Liepājā, Knohs aizbraucis nezināmā virzienā, Šilings dzīvo Lēdmanē, Strazdiņš Koknesē, aizgājuši no darba, jo ļaundari draudējuši ar viņiem izrēķināties.

Ķeipenes pagasta skola: Lukstiņš Pēteris Eduards Ivana d.

Lindenbergs Jūlijs saņēmis norīkojumu uz jaunu darba vietu Āgenskalna elementārskolā.

XVII. Ķēču pagasts.

Ķēču luterāņu pagasta skola: vakance.

1905. gada beigās Kalniņš Jēkabs tika nošauts Bebru pagastā.

Kaņeps Eduards Andreja d. 1907. gada pavasarī administratīvā kārtā tika izsūtīts uz Vjatkas guberņu.

Ķēču pagasta pareizticīgo skola: Ziemeļis Antons.

Kalniņš Jēkabs 1906. gadā aizbēdzis, pašreizējā atrašanās vieta nav zināma.²⁴

Annasmuižas pagasta luterāņu draudzes skola: Blumentāls Gustavs Alekseja d.

Annasmuižas pagasta pareizticīgo skola: Ķuzis Pēteris Jāņa d.

XVIII. Krapes pagasts.

Krapes pagasta luterāņu skola: Gedovskis Fricis Kristapa d., Mangols Johans Johana d.

Ozoliņš Voldemārs atstāja vietu mazā atalgojuma dēļ, pārgājis uz Bolderājas lauku ministrijas skolu.

Viskāles pagasta luterāņu skola: Liepiņš Bernhards Mārtiņa d.

Liepiņš Ivans Pētera d. vietu atstāja sakarā ar to, ka Viskāles palīgskolu pievienoja Kokneses pareizticīgo draudzes skolai, kur strādā pašlaik par skolotāju.

Krapes pareizticīgo draudzes baznīcas skola: Veselis Aleksandrs Ambrozija d., Lācars Augusts Jēkaba d.

Ūdris Vladimirs Andreja d. atstāja darbu nezināmu iemeslu dēļ, viņa atrašanās vieta nav zināma.

XIX. Krimuldas pagasts.

Krimuldas draudzes skola: Saulītis Mārtiņš Mārtiņa d., viņa palīgs Eduards Rudzītis.

Krimuldas pagasta skola: Kupče Fricis Indriķa d.

Englārtes pagasta skola: Millers Antons Andža d.

Englārtes pagasta skolas skolotājs Bielis Indriķis Friča d. 1905. gadā pārgāja darbā uz Jelgavu par kroņa I pakāpes ebreju skolas uzraugu.

Englārtes skolas skolotājs Kaņeps Ernests Andreja d. par politisku neuzticamību 1906. gada decembrī izsūtīts uz 4 gadiem uz Tobeļskas guberņu policijas uzraudzībā.²⁵

XX. Kokneses pagasts.

Kokneses pagasta skola: Āriņš Pēteris Ābrama d., Balode Šarlotē Pētera m.

Skolotājs Malta Pēteris Indriķa d. pašlaik atrodas Rīgā Centrālcietaumā,²⁶ Jānis Brazovskis aizbēdzis nezināmā virzienā.²⁷

Bilšteinas skola: Sville Pēteris Jura d., Antons Pēteris.

Zilberts Vilhelms pārgājis darbā par skolotāju uz Liepāju, Dauge Pēteris Pētera d. no darba aizgājis brīvprātīgi, kur atrodas, nav zināms.

XXI. Lēdmanes pagasts.

Lēdmanes pagasta skola: Šillings Nikolajs Ramberta d.

Miesnieks Pēteris Anša d., viņam 1905. gadā nezināms cilvēks pāršāvis roku, ārstējies Rīgā, aizbraucis uz pastāvīgu dzīvesvietu Jaunpiebalgas pagastā.²⁸

XXII. Lielais pagasts.

Lielā pagasta luterāņu skola: Leimanis Ernests Kārļa d.

Lielā pagasta skolas skolotājs Zēmanis Jānis 1905. gada beigās slepeni aizbraucis, iemesls un tagadējā atrašanās vieta pagasta valdei nav zināma.

Zādzenes luterāņu skola: Lubānietis Andrejs Jura d.²⁹

Lauberes luterāņu pagasta skola: Veckāja Georgs Anša d.

Ozolu luterāņu pagasta skola: Kjurzēns Pēteris Borisa d.

Lauberes pareizticīgo palīgskola: Kārkliņš Andrejs Jāņa d.

XXIII. Lielvārdes pagasts.

Lielvārdes draudzes skola: Topse Ernests Jāņa d., Zālītis Augusts Jāņa d.

Lielvārdes pagasta luterāņu Ogres skola: Dindonis Jānis Reiņa d.

Lielvārdes pagasta luterāņu Daugavas skola: Jogis Jānis Jēkaba d.

Lieljumpravas pareizticīgo draudzes skola: Žuniņš Johans Johana d., Aveniņš Augustīns Joanna d.

Doriņš Aleksandrs Pētera d. atstājis darbu, iemesls un atrašanās vieta nav zināma.

XXIV. Lēdurgas pagasts.

Lēdurgas pareizticīgo skola: Āboliņš Pēteris Ivana d., Sniedze Augusts Ivana d.

Feldmanis Nikolajs Matveja d. 1906. gadā aizgājis uz Saldu pēc paša vēlēšanās, Lasis Ivans Andreja d. pēc paša vēlēšanās pārcēlies dzīvot uz Rīgu.

Luterāņu draudzes skola: Moors Georgs Pētera d., Hartmanis Kārlis Eduarda d.

Lēdurgas luterāņu pagasta skola: Zvirgzdiņš Jānis Pidriķa d., Zvirgzdiņa Alvīne Pidriķa m.

Piegāza Emma Mārta m. pēc pašas vēlēšanās 1906. gadā pārgāja strādāt uz Aizkraukles draudzes skolu.³⁰

Inciema luterāņu draudzes skola: Kreišmanis Artūrs Jāņa d.

Aijažu luterāņu pagasta skola: Rozenbergs Jēkabs Jāņa d.

Kosa Juris 1905. gada vasarā pēc pašas vēlēšanās pārgāja uz Rīgu.³¹

XXV. Mangaļu pagasts.

Daugavgrīvas draudzes skola: Brēmanis Kārlis Jēkaba d., Gangis Krišs Kārļa d.

Lamberts Miķelis 1906. gada janvārī aizbēga no soda ekspedīcijas, atgriezies 1906. gada rudenī, pašlaik strādā par skolotāju.

Mangaļu draudzes skola: Ozoliņš Vilhelms Jāņa d., Freidenbergs Eduards Ivana d.

Milgrāvja muižas skola: Risbergs Gustavs Ādama d., Olte Jānis Jāņa d.

Rinka Marta Pētera m. 1906. gada janvārī aizbēga no soda ekspedīcijas, pašlaik atrodas Mīlgrāvī Vakildu mājās, strādā par palīgskolotāju Dombrovska fabrikā.³²

Mangaļu jūrskola: Breikšs Ivans Romana d.,³³ Verners Andrejs Andreja d., Žagars Alfreds Mihaila d., Breikšs Ēriks Ivana d., Rudze Kārlis Krišjāņa d., Kalniņš Ernests Mārta d., Vītoļiņš Boriss Andreja d.

Augusta Dombrovska rūpnīcas skola: Lamberts Miķelis Mārta d., Ape Jānis Jāņa d.

XXVI. Mālpils pagasts.

Pagasta luterāņu skola: Balgalvis Pēteris Romana d., Mednis Fricis Dāvida d.

Pagasta Kikutu skola: Lukstiņš Adams Teņa d.

Mālpils draudzes skola: Kaspars Fricis Matveja d., Iklavs Pēteris Adama d.

Hartmanis Rūdolfs Jēkabs Jāņa d. tagad skolotājs Kurzemes guberņas Jaunsvirlaukas pagastā.

XXVII. Mores pagasts.

Mores pareizticīgo pagasta skola: Garzubova Olga Aleksandra m.

Mores luterāņu pagasta skola: Grīnbergs Kārlis Fridriha d.

Akenstakes luterāņu pagasta skola: Kaktiņš Jānis.

Visi skolotāji pagastā strādāja jau pirms 1905. gada.

XXVIII. Nītaures pagasts.

Nītaures pareizticīgo divu klašu lauku skola: Bremšmits Ivans Jēkaba d.,³⁴ Kaņeps Kirils Kirila d.

Nītaures pareizticīgo palīgskola: Vītoļiņš Jēkabs Pētera d.

Nītaures luterāņu draudzes skola: viena vakance, Balodis Pēteris Jāņa d.

Lože Jūlijs Dāvis Pētera d. pārgājis par skolotāju uz Katlakalna Krusta skolu.

Nītaures pagasta luterāņu skola: Kurmis Ernests Pauls Krišjāņa d., Zāmuels Antons Ernesta d.

Plaudis Alberts Pētera d. aizbraucis uz Ameriku revolūcijas dēļ.³⁵

XXIX. Nurmižu pagasts.

Nurmižu pagasta skola: Turausks Pēteris Dāvida d.

Neviens nav darbu atstājis.

XXX. Olaines pagasts.

Olaines baznīcas skola: Zeiferts Teodors Anša d., viņa palīgs Sestulis Andrejs Ivana d.

Rolbušu lauku skola: Bisenieks Oto Ivana d.

1905. gadā darbu atstāja: Rolbušu skolas skolotājs Dzenis Pēteris Pētera d., pārgājis strādāt uz Rīgu. Skolotāja palīgs Bergs Augusts Pētera d. pārgājis strādāt uz Cēsu apriņķi, aiziešanas iemesli nav zināmi. Dzenis un Bergs 1905. gadā tikuši ievēlēti nelikumīgajā rīcības komitejā.³⁶

XXXI. Pabažu pagasts.

Pabažu pagasta skola: Štāls Pēteris Andža d., Cīrulis Jānis Jāņa d.

Neviens darbu nav pārtraucis.

XXXII. Paltmales pagasts.

Paltmales pagasta skola: Lelups Jānis Jāņa d., Blūmfelde Lūcija Anša m.

Patvaļīgi darbu atstājis Rudzītis Aleksandrs Jāņa d., nav zināms, kur atrodas.

Ķempu pagasta skola: Bormanis Kārlis Pētera d.

XXXIII. Piņķu pagasts.

Nikolaja skola: Seržants Ernests Krišjāņa d., Irmāne Karolīna Ivana m.

Pētera skola: Ozoliņš Ivans Mihaila d.

Annas skola: Naumanis Fricis Mihaila d.

Švarcenhofas skola: Siliņš Pēteris Romana d.

XXXIV. Plāteres pagasts.

Plāteres pagasta skola: Aplociņš Eduards Friča d., Bīders Jānis. Taurītis Jānis atstāja darbu 1905. gada septembrī pēc paša vēlēšanās, aizbraucis uz Pēterburgu.

Akurāters Pēteris 1906. gada janvārī, ienākot soda ekspedīcijai, nozudis nezināmā virzienā.

XXXV. Rembates pagasts.

Rembates pagasta skola: Goba Jānis Mārtiņa d., skolā strādā kopš 1876. gada.

Skolotāja palīgs Hartmanis Pauls 1905. gada decembrī aizbraucis pie sava tēva uz Jaunsvirlaukas pagastu Kurzemē.³⁷

XXXVI. Ropažu pagasts.

Endzeļiņa pareizticīgo skola: Znotiņš Ivans Pētera d., Lapiņš Vasilis Pētera d.

Ropažu-Neilanda pagasta skola: Jansons Pēteris.

Ropažu luterāņu draudzes skola: Kaktiņš Kārlis.

Stalažs Jānis 1906. gadā aizgāja nezināmu iemeslu dēļ, viņa atrašanās vieta nav zināma.³⁸

Ropažu pagasta Aleksandra skola: Ieviņš Pēteris.

Rācenis Ivans aizbēga 1905. gadā varas iestāžu vajāšanas dēļ, šobrīd viņa atrašanās vieta nav zināma.

Ropažu draudzes skola: Gusmanis Augusts Reiņa d., Bullis Krišs Ernesta d.

XXXVII. Salas pagasts.

Jāņa lauku draudzes skola: Vismanis Jevgenijs Ivana d., Puriņš Pāvels Kārļa d.

Salas palīgskola: Spera Andrejs Jēkaba d.

Visi ir palikuši savās vietās.

XXXVIII. Salaspils pagasts.

Lauku pagasta skola: Bokše Andrejs Jāņa d., Jurgensons Eduards Jēkaba d.

Visi palikuši savās vietās.

XXXIX. Sidgundas pagasts.

Sidgundas pagasta skola: Reiznieks Jēkabs Andreja d.

Strādājis par skolotāju arī 1905. un 1906. gadā.

XXXX. Skrīveru pagasts.

Skrīveru pagasta skola: Strauis Kārlis Kaspara d., Ziediņš Andrejs Jēkaba d.

Kārklīšs Mārtiņš atstāja darbu 1906. gadā, iemesls un tagadējā atrašanās vieta nav zināma.³⁹

Ozoliņš Augusts Andreja d. atstāja darbu 1906. gadā, iemesls nav zināms, tagad dzīvo Jaunjelgavā.

Divu klašu ministrijas skola Skrīveros: Rozītis Ernests Jura d., Nāburgs Pēteris Ivana d.⁴⁰

XXXXI. Skultes pagasts.

Skultes draudzes skola: Gauja Augusts Jēkaba d., Bankovska Amālija Jāņa m.

Jurgensons Augusts Reiņa d. un Bašens Ernests⁴¹ kā aģitatori no pagasta ir aizbēguši.

Bērziņš Kārlis 1906. gadā nomiris.

Skultes pagasta Aleksandra skola: Bankovska Amālija Jāņa m.

XXXXII. Suntažu pagasts.

Pagasta luterāņu skola: vecākais skolotājs Libors Andžs Andža d., palīgs Priednieks Jūlijs Teodors Oto d.

Bijušais palīgs Žīgurs Jānis 1906. gada rudenī iestājās Tērbatas universitātē.

Luterāņu draudzes skola: Lože Pēteris.

Bijušais skolotājs Johans Krūmiņš pēc inspektora pavēles darbu atstāja un aizgāja strādāt Rīgas bāriņu namā.

Pareizticīgo draudzes skola: psalmotājs Jankovičs Jevstafijs.

Skolotājs Kļaviņš Jūlijs Jēkaba d. 1907. gada pavasarī pārgāja strādāt citur.

XXXXIII. Turaidas pagasts.

Turaidas divklasīgā ministrijas skola: Polikarns Ivans Pētera d., Bieziņš Augusts Justīna d., Akmentiņš Ivans Marlova d.

Neviens darbu nav atstājis.

XXXXIV. Ulbrokas-Stopiņu pagasts.

Ulbrokas-Stopiņu pagasta skola: Šīmanis Ivans Jēkaba d.⁴²

Bērziņš Jānis Jāņa d. 1905. gada pavasarī atstājis pagastu, jo nav varējis sadzīvot ar savu sievu, cik zināms, tad aizbraucis uz Ameriku.

XXXXV. Sējas pagasts.

Sējas pagasta skola: Švalbe Pēteris Pētera d., Nīmands Pāvels.

Skolotāja palīgi vēlējās saņemt lielāku algu, tāpēc Kaņepe Ernests pārgājis uz Krimuldas pagasta skolu, Everss Roberts uz Ādažu pagasta skolu, Balodis Eduards uz Daugavpils tirdzniecības skolu.

Jaunā pagasta skola: Eglīte Leontīne Kārļa m.

Inčukalna pagasta skola: Gangnuss Jānis Grigorija d., Pētersons Dāvids.

XXXXVI. Slokas pagasts.

Slokas Bilderiņu pagasta skola: Šulcs Augusts Jāņa d.

Reimanis Alberts Pētera d., Slokas-Bigaunčiema pagastskolas skolotāja Jansona palīgs 1905. un 1906. gadā darbu atstāja pēc paša vēlēšanās un tagad saimnieko Salenieku mājās Slampes pagastā.

Slokas-Bigaunčiema pagasta skola: Jansons Jānis Ulriha d., Bauce Alise Sīmaņa m.

XXXXVII. Stukmaņu pagasts.

Stukmaņu pagasta skola: Arnes Pēteris Jāņa d., Skudre Jēkabs Jēkaba d.

Stukmaņu Sofijas skola: Jansons Fricis Viļa d.

Lusbergs Otis darbu atstāja 1905. gadā slimības dēļ, tagad miris.

Valdības elementārskola: Panteļevs Aleksandrs Ivana d., Bikmane Elizabete.

Skolotāja Pelkene pēc pašas vēlēšanās 1906. gadā pārgāja strādāt uz Dubultiem.

Pareizticīgo draudzes palīgskola: Mihelsons.

Skolotājs Krūmiņš pēc paša vēlēšanās 1905. gadā pārgāja strādāt uz Kārdzabas pagastu.

XXXXVIII. Jumpravas pagasts.

Daugavas pagasta skola: Golanders Kārlis Indriķa d., Puriņš Eduards Miķeļa d.

Grāvītis Jānis Jēkaba d. 1905. gada decembra beigās aizbrauca nezināmā virzienā, un viņa atrašanās vieta pagasta valdei nav zināma.

Nikolaja pagasta skola: Rundelis Jūlijs Pētera d.

Olte Jānis Jēkaba d. 1906. gadā pārgājis uz Maskavu par rēķinvedi kādā rūpnīcā, jo tur labāka alga.

XXXXIX. *Jaunpils pagasts.*

Jurgensburgas luterāņu draudzes skola: Kaže Pēteris Jāņa d.
Odziņš Jānis Jāņa d. sakarā ar to, ka revolucionāri skolu slēdza,
tagad atrodas Kastrānes pagastā.

Jurgensburgas pareizticīgo draudzes skola: Plaude Kārlis
Jāņa d., Vītoliņš Nikolajs Mārtiņa d.

Lazdiņš Andrejs Andreja d. pārgājis uz Gramzdas ministrijas
skolu.

Jaunpils luterāņu pagasta skola: Kļaviņš Juris Kriša d., Kļaviņš
Kārlis Miķeļa d.

Kaņeps Eduards, izsūtīts uz Vjatkas guberņu.

Jaunpils Gustavsbergas luterāņu pagasta skola: Miezītis Andrejs
Jēkaba d.

Jaunpils pareizticīgo skola: Sniedze Pāvels Indriķa d.

Jaunpils pareizticīgo pagasta skola: Rags Pēteris Friča d.

Zimogs: Rīgas apsardzes nodaļa 1907. gada 5. septembrī. /sa-
ņēma/

1907. gada 4. septembrī. Rīgas apriņķa priekšnieks.

Avots: *Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LNA LVVA)*,
4568–8–27, 113.–120. lp. Tulkojums no krievu valodas.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Detlef Henning (2011). *Revolution in Nordosteuropa und im Baltikum*. In: Detlef Henning (Hrsg.). *Revolution in Nordosteuropa*. Wiesbaden: Harrasowitz Verlag, S. 20.
- ² Andrejs Vičs (1920). Latviešu skolotāju sapulces. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 10, 305. lpp.
- ³ Par dažādu politisko spēku, to skaitā Latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku partijas, nostādnēm izglītības jautājumā sk.: Līga Lapa (1992). Arodorganizāciju pirmsākumi Latvijā 1905. gadā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 99. lpp.

- ⁴ LNA LVVA, 4568–8–27, 1. lp.–6. lp. o. p.
- ⁵ Turpat, 5. lp., 5. lp. o. p.
- ⁶ Turpat, 65. lp.; 6989–2–42, 32. lp.
- ⁷ LNA LVVA, 4568–8–27, 53. lp.
- ⁸ *Rīgas Avīze*, 25.06.1909., Nr. 142.
- ⁹ Vairāki avoti uzrāda visai pretrunīgas ziņas. Tā “Jaunā Dienas Lapa” 1906. gada 19. janvārī raksta, ka 17. janvārī Ādažos nošauts rīcības komitejas loceklis skolotājs Blumbergs. Savukārt 1911. gada 28. novembrī, kad tiesāja Ādažu rīcības komitejas priekšsēdētāju Kārli Cimži, apsūdzēto vidū ir kāds Eduards Blumbergs, tātad iespējams, ka laikrakstā ievietotā ziņa ir kļūdaina. Šajā pašā “Jaunās Dienas Lapas” numurā ir stāstīts, ka 17. janvārī sodīts ar miesas sodu skolotājs Dreimanis. Biedrības “Piektais gads” materiāli vēsta, ka no darba ticis atlaists un vajāts skolotājs Jēkabs Bēne, kurš zaudējis skolotāja tiesības līdz pat 1912. gadam.
- ¹⁰ 1906. gada 16. janvārī soda ekspedīcija ieradās Ādažos otro reizi. Pirmajā reizē 1905. gada 31. decembrī K. Cimže pagasta dokumentāciju atdeva atpakaļ vecajai valdei. Baidoties no represijām, viņš aizbēga. Nav zināms, kad atgriezās, bet 1911. gada novembrī Rīgas apgabaltiesas 1. kriminālno-daļa viņu tiesāja, tiesa atzina, ka rīcības komitejā viņš darbojies pret savu gribu, un piesprieda 30 rubļu naudas sodu.
- ¹¹ Soda ekspedīcija Aderkašos otro reizi ieradās 30. janvārī, un skolotājs Ivans Bergs tika arestēts, likumīgā pagasta valde pielika lielas pūles, lai viņu atbrīvotu, un tas arī izdevās. Viņam noliedza strādāt Rīgas apriņķī par skolotāju pa karastāvokļa laiku, bet acīmredzot šis rīkojums ticis atcelts. Revolucionārās kustības organizētājs šajā apvidū Juliāns Kazmers atmiņās liecina, ka skolotājs Bergs bijis viens no pirmo sociāldemokrātisko pulciņu dalībniekiem.
- ¹² Pēteris Kalniņš 1905. gadā bijis apmēram 37 gadus vecs, strādājis Ķēču pagasta skolā. Iespējams, ka mācību procesā stingri ievēroja tautskolu inspekcijas prasības, nemēģinot ieviest ko jaunu, tāpēc radušās nesaskaņas ar jaunizvēlēto pagasta valdi, kas viņam pārtrauca maksāt algu. 1905. gada 29. decembrī viņš viesojies Taurupes Upīšu mājās, kur ieradušies apbruņoti cilvēki, kas viņu apcietinājuši un aizveduši, pēc tam uz ceļa ar četriem revolvera šāvieniem ticis nogalināts. Izmeklēšana rezultātus nedeva, un Rīgas apgabaltiesa 1907. gada 9. aprīlī lietu apturēja.
- ¹³ Skolotājs Bernhards Muižnieks bija Aizkraukles pagasta rīcības komitejas loceklis.
- ¹⁴ Ir ziņas, ka Bolderājas skolotājs Žanis Mačiņš piedalījies revolucionārajā kustībā un, baidoties no vajāšanām, darbu atstājis.
- ¹⁵ Pēteris Sēja (1880–1940) dzimis Doles pagastā. Doles draudzes skolas skolotājs (1900–1905). Tautskolotāju kongresa delegāts 1905. gada novembrī, ievēlēts par rīcības komitejas priekšsēdētāju, tautas milicijas vadītājs Dolē. 1906. gadā emigrējis uz Šveici. No 1920. gada Ārlietu ministrijas dienestā. Miris Stokholmā.

- ¹⁶ Krišjānis Šmits (1875–?) dzimis Pulkarnē, pagasta skolas skolotājs. 1906. gadā emigrējis uz Vāciju, 1908. gadā atgriezies, dzīvojis Liepājā ar svešu vārdu, ticis arestēts un izsūtīts uz Viļņu. No turienes mēģinājis atgriezties Latvijā, taču apcietināts un izmeklēšanā atklāts viņa īstais vārds. 1910. gada jūlijā tiesāts par piedalīšanos revolucionārajos notikumos Dolē, piespriesti 8 gadi katorgā. 20.–30. gados dzīvojis Padomju Savienībā.
- ¹⁷ Jēkabs Godelis – Pulkarnes pagasta skolas skolotājs, Katlakalna pagasta rīcības komitejas loceklis, tautas milicis. Ierodoties soda ekspedīcijai, aizbēdzis.
- ¹⁸ Kārlis Jaunzems (1864–?) dzimis Salaspilī, bijis skolotājs Biķeru draudzes skolā, piedalījies baznīcas demonstrācijās, tautskolotāju kongresa dalībnieks, ticis ievēlēts tā centrālbirojā. Ierodoties soda ekspedīcijām, emigrējis, viņa vietā pieņemts skolotājs Heinrihs Luļļa. Nelegālais skolotāju birojs pret to izsludinājis boikotu.
- ¹⁹ Fricis Silarājs (1880–1947) – skolotājs Rīgā, Biķerniekos. Tautskolotāju kongresa dalībnieks, ticis ievēlēts tā centrālbirojā. Ierodoties soda ekspedīcijai, aizbēdzis. 1917. gadā pēc Februāra revolūcijas Pagaidu valdības Cēsu apriņķa komisārs, vēlāk strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu padomes loceklis. 20.–30. gados strādājis Padomju Savienībā.
- ²⁰ 1905. gada 20. septembra vakarā savās mājās caur logu tika nošauts bijušais skolotājs Pēteris Pētersons. Varas iestādes uzskatīja, ka slepkavība notikusi atreibības nolūkā par to, ka P. Pētersons ziņojis par nekārtībām Ikšķiles pagastā, kā arī Turkalnes un Ropažu skolās. Šajā sakarā uz aizdomu pamata tika aizturēts skolotājs J. Volfmanis, kurš vēlāk atbrīvots, bet atlaists no darba. Bez tam Rīgas apriņķa tautskolu inspektors 1905. gada 19. septembrī saņēma anonīmu iesniegumu no Turkalnes iedzīvotājiem, kurā bija izteikts lūgums pagastu atbrīvot no brīvdomīgā skolotāja J. Volfmaņa, kurš aģitē par sociālismu, pret dievu un māca darvinismu.
- ²¹ A. Lielmežs 1905. gada decembra sākumā tika ievēlēts Kastrānes pagasta rīcības komitejā. 1909. gada 11. maijā rīcības komitejas lietu iztiesāja Rīgas apgabaltiesas 1. kriminālodaļa. No visiem tās locekļiem divus soda ekspedīcija bija nošāvusi, četri bija aizbēguši. A. Lielmežam un vēl diviem rīcības komitejas locekļiem tiesa piesprieda 15 rubļu naudas sodu.
- ²² Skolotājs Jānis Knaģis kopā ar sievu Jūliju tika nošauti 1906. gada 25. augusta vakarā, mājās iedzīve izlauzīta. Viņš skolā strādāja kopš 1895. gada. 1905. gada decembrī J. Knaģis bija saņēmis draudu vēstuli, kurā par jaunās skolu programmas neieviešanu tika piedraudēts ar nāvi, bet nebija to ņēmis vērā. Izmeklēšana slepkavas neatklāja, bet visticamāk tie varēja būt mežabrāļa Jāņa Purenā grupas locekļi, kas tajā pašā dienā nošāva vēl vairākus Kastrānes pagasta saimniekus. Aizdomās par piedalīšanos šajos notikumos spīdzināšanā tika smagi sakropļots un nogalināts sagūstītais mežabrālis Kārlis Akermanis no Lielā pagasta.
- ²³ 1906. gada novembrī Latvijas Sociāldemokrātijas Skolotāju centrālais birojs izlaida uzsaukumu Biļetens Nr. 1, kurā pasludināja boikotu pret skolotāju

- Rudzīti, kurš jau bija ticis boikotēts Kalsnavā 1905. gada rudenī, pēc tam ieņēmis vajātā skolotāja Zvejnieka vietu Katlakalna Krusta baznīcas skolā.
- ²⁴ Jēkabs Kalniņš (Mākonis) (1879–1918) – pedagogs, rakstnieks. Dzimis Suntažos. Pēc Baltijas skolotāju semināra beigšanas strādājis Kandavā, tad Kubaņas apgabalā, 1904. gadā atgriezies Latvijā, strādājis Ķēčos. Sākoties represijām, aizbraucis uz Liepāju, kur dzīvojis ar Oto Šēnfelda vārdu. 1907. gadā apcietināts un 1909. gadā notiesāts ar 15 gadiem katorgā. Soda izcietis Smoļenskas katorgas cietumā. Pēc atbrīvošanas dzīvojis Kalačinskā. 1918. gadā, ienākot Kolčaka karaspēkam, nošāvijs.
- ²⁵ Ir norādes, ka Ernests Andreja d. Kaņeps 1906. gadā bijis Sējas pagasta skolotājs, par piedalīšanos revolucionārajā kustībā izsūtīts uz 4 gadiem uz Toboļskas guberņu.
- ²⁶ Pēteris Malta (1864–1942) dzimis Praulienas pagastā, bijis Kokneses pagastskolas pārzinis, viens no revolucionārās kustības vadītājiem Rīgas apriņķī. Izmeklēšanā pieteicies brīvprātīgi un nekavējoties ticis apcietināts. 1906. gada jūnijā Kokneses iedzīvotāji iesniedza Baltijas ģenerālgubernatoram kolektīvu lūgumrakstu ar daudziem parakstiem par sava skolotāja atbrīvošanu, bet tam nebija rezultātu. 1907. gada septembrī Rīgas apriņķa bruņotās sacelšanās prāvā notiesāts uz mūžu katorgā.
- ²⁷ Jānis Brazovskis (1884–?) dzimis Seces pagastā, Kokneses pagasta skolas otrais skolotājs. Tautas milicijas vadītājs Koknesē. Ierodoties soda ekspedīcijai, aizbēga. 1908. gadā policija ieguva ziņas, ka viņš dzīvo Pēterburgā ar Johana Brakoviča vārdu, bet tur viņu neizdevās apcietināt. Revolucionāro notikumu dalībnieku vidū valdīja viedoklis, ka viņš izmeklēšanas laikā kļuvis provokators, bet konkrētus pierādījumus tam nav izdevies iegūt.
- ²⁸ Biedrībai “Piektais gads” P. Miesnieks ir sniedzis ziņas, ka bijis aktīvs 1905. gada revolūcijas dalībnieks, piedalījies baznīcas demonstrācijās, bijis Jaunpiebalgas pagasta rīcības komitejas priekšdētāja vietnieks, ticis vajāts, ilgu laiku bijis mežabrālis, un ģimene izglābusies, tikai pateicoties radnieces Annas Miesnieces (prec. Ceras) palīdzībai. Savukārt Rīgas apgabaltiesas fondā atrodas P. Miesnieka sievas Karlīnas 1905. gada 4. augustā uradņīkam Saulītim sniegtā liecība par to, ka viņas vīru pie Lēdmanes skolas šajā dienā kāds nepazīstams jauns vīrietis mēģinājis nogalināt, tiešā tēmējumā divas lodes trāpījušas kreisajā pusē krūtīs, bet viena labajā rokā. Pirms tam uzbrucējs vīram teicis, ka viņš kā skolotājs strādā pret sociālistiem un viņu vajag nošaut. Protokola sastādīšanas brīdī P. Miesnieks ārstējies Rīgā A. Auziņa privātklīnikā Parka ielā 6. Sakarā ar šo notikumu 1907. gada 1. martā Rīgas apgabaltiesas 3. Cēsu iecirkņa tiesu izmeklētājs veicis tiesu medicīnisko apskati, tātad P. Miesnieks šajā laikā bija pazīstams tiesvedībai kā cietušais, nevis aizdomās turamais.
- ²⁹ 1906. gada decembra vidū atriebības nolūkos tika nodedzināts skolotāja A. Lubānieša labības šķūnis.
- ³⁰ Emmas Piegāzas brālis Artūrs Piegāzs bija viens no revolucionārās kustības vadītājiem Skrīveru apkaimē, kuru Rīgas apriņķa bruņotās sacelšanās prāvā notiesāja uz nāvi un 1907. gada 11. septembrī nošāva.

- ³¹ Juris Kosa (1878–1967) dzimis Birzgales pagastā. Pēc skolotāju semināra beigšanas strādājis dažādās vietās, to skaitā Madlienā, Lēdurgā, Aijažos. Piedalījies revolucionārajos notikumos. 1906. gada aprīlī Vidridžu muižas pārvaldnieks sūdzējās Rīgas apriņķa priekšnieka jaunākajam palīgam, ka 1905. gada decembrī pie viņa muižā ielauzušies bruņoti cilvēki un konfiscējuši ieročus. Starp tiem viņš pazinis bijušo Aijažu pagasta skolas skolotāju Kosu. Notikumu tālāk izmeklējot, izrādījās, ka pats pārvaldnieks lūdzis muižu aizsargāt, tādēļ arī ieroči tikuši paņemti, un tiesvedība tika apturēta. Tomēr 1906. gada 17. novembrī pagaidu karatiesa Jelgavā viņu notiesāja par citiem nodarījumiem uz mūža nometinājumu Sibīrijā. No turienes atgriezies pēc Februāra revolūcijas, strādājis pedagoģiskajā darbā, nodarbojies ar rakstniecību.
- ³² Marta Rinka (1880–1953) dzimusi Rīgā, kopā ar A. Dombrovska meitu Katrīnu izveidoja pirmo bērnudārzu Rīgā – Zaļo skolu Vecmilgrāvī. Kad soda ekspedīcija 1906. gada janvārī Ziemeļblāzmas ēku nodedzināja, skolu slēdza. M. Rinka mācījās Berlīnē, tad atgriezās un aktīvi darbojās atturības biedrībā “Ziemeļblāzma” un pedagoģiskajā darbā. Otrā pasaules kara beigu posmā aizbrauca uz Vāciju, pēc tam pārcēlās uz ASV, kur mirusi.
- ³³ Jānis Breikšs (1850–1915) dzimis Vecpiebalgā. Beidzis Baltijas skolotāju semināru, no 1878. gada Mangaļu jūrskolas direktors, miris evakuācijā Veļikije Lukos. 1906. gada 30. oktobra pēcpusdienā skolā ielauzās divi nepazīstami bruņoti cilvēki un nolauņēja naudu, vērtspapīrus, skolas zīmogus un divus revolverus. Policijas aizdomas krita uz Dombrovska kokzāģētavas strādniekiem Pēteri Daudzemani un Andreju Zvirgzdiņu, kuri jau bija paguvuši aizbēgt. A. Zvirgzdiņš tai pašā laikā bija meklēšanā sakarā ar Skrīveru pils dedzināšanu. Abus aizdomās turamos neizdevās atrast.
- ³⁴ Biedrības “Piektais gads” fondā ir ziņas, ka Nītaures skolotājs Jānis Bremšmits (1862–?) piedalījies revolucionārajos notikumos pagastā, skolā rikojis sapulces. Ierodoties soda ekspedīcijai, ticis apcietināts un spīdzināts, izsisti zobi. Vēlāk emigrējis.
- ³⁵ Alberts Plaudis (1882) dzimis Drabešu pagasta Ģikšos. Mācījies Valkas skolotāju seminārā. Nītaures pils dedzināšanas izmeklēšanas lietā ir atzīmēts, ka skolotājs Plaudis bijis viens no galvenajiem aģitatoriem, bet 1905. gada decembra beigās pazudis. 20.–30. gados bijis Elkšņu pamatskolas pārzinis.
- ³⁶ Laikrakstā “Mūsu Laiki” 1906. gada 6. martā ir atzīmēts, ka, ienākot soda ekspedīcijai Olainē, Rolbušu skola tikusi slēgta, skolotājs P. Dzenis aizbēdzis, bet skolotājs A. Bergs apcietināts.
- ³⁷ Skolotājs Hartmanis bija starp Rembates-Lielvārdes tautas sapulces delegātiem, kurus 1905. gada novembra sākumā Rīgas apriņķa priekšnieks Žilinskis ar dragūniem arestēja un ieslodzīja Rembates pils pagrabā, bet kurus zemnieki atbrīvoja. Rīgas apriņķa bruņotās sacelšanās prāvā viņš netika apsūdzēts.
- ³⁸ Skolotājs Jānis Stalažs (1878–?) piedalījās 1905. gada 13. novembra Ropažu tautas sapulcē, kur stāstīja par tautskolotāju kongresu Rīgā. Sapulcei uz-

bruka dragūni un piecus tās dalībniekus nogalināja, ap sešpadsmit ievainoja. Viņu 1906. gada 16. janvārī arestēja, pēc laikrakstu ziņām, viņš pats ieradies pie Rīgas apriņķa priekšnieka, lai sniegtu paskaidrojumus par notikušajiem mītiņiem. Ir ziņas, ka J. Stalažu atbrīvoja un viņš emigrēja.

- ³⁹ Rīgas apriņķa bruņotās sacelšanās prāvas sagatavošanas gaitā vairāki apsūdzētie liecināja par skolotāja Mārtiņa Kārkliņa līdzdalību revolucionārajos notikumos – runājis mītiņos, bijis revolucionārās komitejas loceklis. Skrīveru stacijas priekšnieks Andrejs Kļaviņš pat atzinis, ka M. Kārkliņš bijis viens no revolucionārās kustības vadītājiem apkaimē. Ir ziņas, ka 1906. gada martā viņš atradies apcietinājumā Jaunjelgavas policijas iecirknī, jo citas aresta telpas bijušas pārpildītas. Baltijas pagaidu ģenerālgubernators ieteicis viņam piemērot administratīvu sodu, kas acīmredzot arī izdarīts, un skolotājs Kārkliņš ticis atbrīvots. Minētās prāvas apsūdzēto izmeklēšanas laikā M. Kārkliņu vairs nav bijis iespējams atrast.
- ⁴⁰ Pareizticīgo skolas skolotājs P. Nāburgs arī tika iesaistīts revolucionāro notikumu izmeklēšanā, bet mēģinājis sniegt iespēju robežās neitrālas liecības, kā arī apliecinājis dažu personu lojalitāti.
- ⁴¹ Ernests Bašens, īstajā vārdā Ernests Voldemārs Bastjānis (1884–1975) dzimis Pociema pagastā, ieguvis skolotāja tiesības Maskavā, strādājis par skolotāju Skultē. LSDSP biedrs no 1904. gada. 1906. gada rudenī Rīgā apcietināts, bet vēlāk atbrīvots. 1917. gadā darbojies Vidzemes zemes padomē. Latvijas Republikas Saeimas deputāts, 1926.–1927. gadā finanšu ministrs. Otrā pasaules kara beigās aizbraucis uz Vāciju, no turienes emigrējis uz ASV, miris Bostonā.
- ⁴² Rīgas apriņķa priekšnieks P. Žilinskis 1906. gada 6. janvārī ziņojis, ka iepriekšējā dienā ticis apcietināts un arestantu labošanas nodaļā ievietots Stopiņu pagasta skolas skolotājs Jānis Jēkaba d. Šīmanis, kas piedalījies mītiņu organizēšanā un iznīcinājis valdnieka portretu.

ZINĀTNES DZĪVE

PĀRSKATS PAR LU LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA DARBĪBU 2016. GADĀ

Atbilstoši LU Senāta 2015. gada 26. oktobra lēmumam Nr. 235 “Par LU aģentūras “Latvijas vēstures institūts” reorganizāciju” 2016. gadu – 80. gadskārtu kopš savas dibināšanas – Latvijas vēstures institūts uzsāka kā LU pamatstruktūrvienība. Balstoties uz LU LVI Zinātniskās padomes 2016. gada 7. aprīļa sēdes lēmumu, LU Senāts apstiprināja Gunti Zemīti institūta direktora amatā. Izmaiņas skārušas arī zinātniskās sekretāres amata vietu – kopš 2016. gada 1. marta šos pienākumus pilda Ilze Boldāne-Zeļenkova. 2016. gadā LU LVI notikušas divas darbinieku pilnsapulces.

Vadošā pētnieka Gunta Gerharda vadībā aktīvi darbojās 2015. gada nogalē ievēlētā Zinātniskā padome. Pārskata periodā notikušajās deviņās sēdēs izskatīti daudzi ar institūta zinātnisko darbību saistītie jautājumi, kā nozīmīgākie minami: LU Bāzes un finansējuma projekta ietvaros izstrādātais apakšprojekts “Latvijas teritorija kā dažādu kultūrtelpu, reliģiju, politisko, sociālo un ekonomisko interešu saskarsmes zona no aizvēstures līdz mūsdienām”, kā arī vadlīnijas tā realizēšanai un uzraudzībai, LU LVI direktora vēlēšanas un vēlēšanas akadēmiskajos amatos,¹ sniegtie ieteikumi LU LVI administrācijai institūta darbības uzlabošanai, izvērtētās kolēģu monogrāfijas, apstiprinātā zinātniskā izdevuma “Arheoloģija un etnogrāfija” redkolēģija, apstiprinātā LU LVI darbinieku atskaišu iesniegšanas kārtība un prasības publikācijām.

2016. gadā kavējās institūta struktūrvienību – nodaļu – izveidošana. Iemesls – neatrisinātais krātuvju jautājums. Novembrī pēc inventarizācijas veikšanas krātuvēs LU LVI krātuvju materiāli tika nodoti LU grāmatvedības uzskaitē, un decembra beigās krātuvju uzturēšanai tika iegūts finansējums LU Akadēmiskās attīstības projektu konkursā. Tas vērtējams kā labs sākums institūta struktūras turpmākai veidošanai.

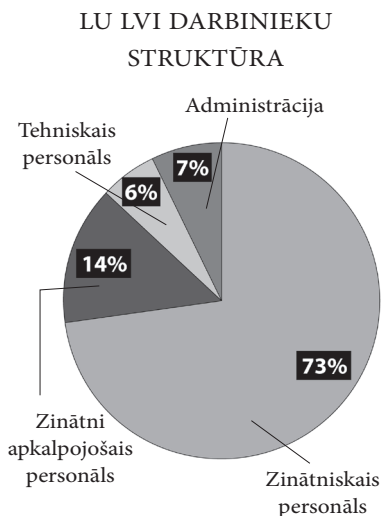
¹ 30. novembra sēdē LU LVI ZP ievēlēja piecus zinātniskos asistentus (darba attiecības uzsāktas no 2017. gada 2. janvāra). Četri no jaunajiem institūta darbiniekiem pieņemti, pateicoties sniegtam finansējuma dotājai iespējai. Atbilstoši nolikumam par vēlēšanām akadēmiskajos amatos 5. decembra LU LVI ZP sēdē tika ievēlēti trīs vadošie pētnieki un viens pētnieks.

Pārskata periodā LU LVI darbība koncentrējās LU Humanitāro un sociālo zinātņu pētījumu centrā Kalpaka bulvārī 4. Arheoloģisko materiālu krātuve (AMK) un Etnogrāfisko materiālu krātuve (EMK) uzsāka darbu LU Akadēmiskās bibliotēkas telpās Rūpniecības ielā 10, bet Bioarheoloģisko materiālu krātuves (BMK) kolekcijas turpmāk atradīsies divās ēkās – LU Humanitāro un sociālo zinātņu pētījumu centra pagrabā un LU Bibliotēkas krātuves telpās Lielvārdes ielā 24.

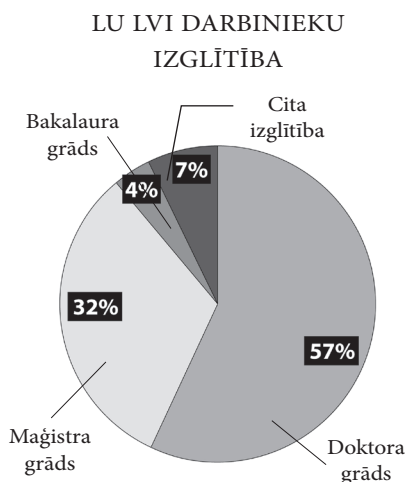
2016. gadā institūtā strādāja 55 darbinieki, neskaitot 27 VDK komisijas locekļus. LU LVI darbinieku struktūru veidoja zinātniskais personāls (41), zinātni apkalpojošais personāls (8), tehniskais personāls (3), administrācija (4). Procentuālo dalījumu sk. 1. tabulā. 2016. gadā darba attiecības tika pārtrauktas ar četriem zinātni apkalpojošiem un tehniskajiem darbiniekiem.

2016. gadā institūtā strādāja 32 darbinieki ar doktora grādu, 18 darbinieki ar maģistra grādu un divi darbinieki ar bakalaura grādu, trīs ar citu – vidējo, speciālo izglītību. Procentuālo dalījumu sk. 2. tabulā. 2016. gada 16. jūnijā Latvijas Kultūras akadēmijā LU LVI zinātniskā asistente Ieva Pigozne aizstāvēja promocijas darbu “Krāsas un to nozīme baltu 3.–13. gadsimta apģērbā mūsdienu Latvijas teritorijā” un ieguva mākslas zinātņu doktora zinātnisko grādu kultūras teorijā – *Dr. art.*

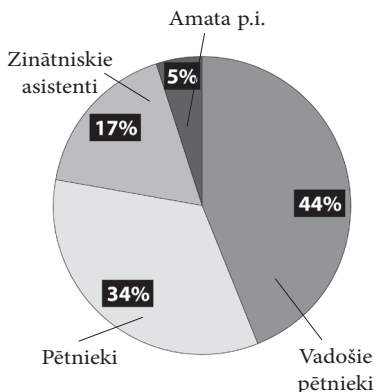
1. tabula

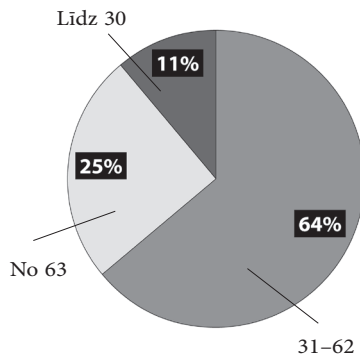
2. tabula

3. tabula

LU LVI ZINĀTNISKAIS
PERSONĀLS

4. tabula

LU LVI DARBINIEKU VECUMA
STRUKTŪRA

Pārskata periodā LU LVI zinātnisko personālu veidoja 18 vadošie pētnieki, 14 pētnieki un 7 zinātniskie asistenti. LU LVI strādāja arī divi akadēmisko amatu pienākumu izpildītāji. Procentuālo sadalījumu sk. 3. tabulā.

2016. gadā LU LVI personālu veidoja seši darbinieki vecumā līdz 30 gadiem, 35 darbinieki vecumā no 31 līdz 62 gadiem un 14 kolēģi, kas sasnieguši pensijas vecumu. Procentuālo sadalījumu sk. 4. tabulā.

Pārskata periodā LU LVI ietvaros tika realizēti septiņi projekti. 2016. gada novitāte – bāzes finansējums LU tiek piešķirts projekta veidā. LU prioritārā virziena “Letonika, diaspora, starpkultūru komunikācija” ietvaros institūta darbinieki strādāja apakšprojektā “Latvijas teritorija kā dažādu kultūrtelpu, reliģiju, politisko, sociālo un ekonomisko interešu saskarsmes zona no aizvēstures līdz mūsdienām”, kura vadīšana uzticēta *Dr. hist. G. Gerhardam*. 2016. gads bija noslēdzošais vadošā pētnieka Andreja Vaska vadītajam Latvijas Zinātnes padomes (LZP) grantam “Virzoties uz jaunu Latvijas aizvēsturi: ilgtermiņa pārmaiņu izsekošana pēc dzīvesvietu un apbedījumu datiem”. Detalizētāk par LU LVI realizētajiem projektiem un piesaistīto finansējumu sk. 5. un 6. tabulā.

5. tabula

LU LVI REALIZĒTIE PROJEKTI

ZD2015/AZ85	LU bāzes un snieguma finansējuma projekts "Letonika, diaspora un starpkultūru komunikācija": apakšprojekts "Latvijas teritorija kā dažādu kultūrtelpu, reliģiju, politisko, sociālo un ekonomisko interešu saskarsmes zona no aizvēstures līdz mūsdienām"	<i>Dr. hist.</i> Guntis Gerhards
AAP2016/B060	LU bāzes un snieguma finansējuma projekts "Letonika, diaspora un starpkultūru komunikācija": apakšprojekts "Latvijas teritorija kā dažādu kultūrtelpu, reliģiju, politisko, sociālo un ekonomisko interešu saskarsmes zona no aizvēstures līdz mūsdienām"	<i>Dr. hist.</i> Guntis Gerhards
2.1.2(VPP Letonika) 10-4/VPP-14/10 ZD2015/201353	VPP Letonika (Latvijas vēsture, valoda, kultūra, vērtības) apakšprojekts "Latvijas vēsture: Kultūrvēsturiskā vide un sociālpolitiskās norises Baltijas jūras reģiona kontekstā"	<i>Dr. hist.</i> Guntis Zemītis
NFI/R/2014/062 NORV2015/032	Eiropas Ekonomikas zonas un Norvēģijas finanšu instrumenta programmas "Pētniecība un stipendijas" līdzfinansētais projekts "Tehnoloģiju pārnese minerālo resursu izmantošanā senākos laikos" (II)	<i>Dr. hist.</i> Valdis Bērziņš
276/2012 ZD2015/6239	LZP "Virzoties uz jaunu Latvijas aizvēsturi: ilgtermiņa pārmaiņu izsekošana pēc dzīvesvietu un apbedījumu datiem"	<i>Dr. hist.</i> Andrejs Vasks
Nr. 660/2014 ZD2015/6245	LZP sadarbības projekta "Kultūru migrācija Latvijā" apakšprojekts "Iedzīvotāju grupu etnokultūras izpausmju izmaiņas un ideoloģisko strāvotību skatījums"	<i>Dr. hist.</i> Gunita Zariņa

ZD2015/6240	LZP "Latvijas Republikas diplomātiskā dienesta loma un Baltijas jautājums"	Dr. hist. Ainārs Lerhis
01-28/118 FP-29140-ZN-N-265	LPSR Valsts drošības komitejas (VDK) dokumentu izpētes komisija	Dr. hist. Kārlis Kangeris

Iesniedzot projekta pieteikumus, 2016. gadā piesaistīti līdzekļi 38 675,00 EUR apjomā.

6. tabula

LU LVI PIESAISTĪTIE LĪDZEKĻI

VKKF 2016-2-KMA09	"Latvijas arheoloģijas rokasgrāmata"	Dr. hist. Gunita Zariņa
VKKF 2016-3-KMA07	"Latvijas arheoloģijas rokasgrāmata"	Dr. hist. Gunita Zariņa
VKKF 2016	"Latvijas arheoloģijas rokasgrāmatas un ilustratīvā materiāla sagatavošana". Līgums slēgts 2017. g.	Dr. hist. Gunita Zariņa
VKKF 2016-2-KMA050 ZD2016/20201	Vēstures skolotāju seminārs Vecpiebalgas Raskumos "Arheoloģija un tās metodes"	Dr. hist. Rūdolfs Brūzis
VKKF 2016-2-KMA051	"Grobiņas arheoloģiskā ansamblā izpēte 2016. gadā" 15.06.2016.–30.09.2016.	Mg. hist. Elīna Guščika
LU Studentu padomes projektu konkurss	"Talsu Vilkmuižas ezera nogulumu paraugu datēšana", 01.10.2016.–30.06.2017.	Mg. hist. Inga Doniņa
LU Efektīvās sadarbības projektu konkurss	Arheoloģiskā izpēte Kurzemes hercogistes "Vecmuižas" dzelzs manufaktūrā (Archaeological research in "Vecmuiza" ironworks of Duchy of Courland). Sadarbībā ar Vecumnieku novada pašvaldību. 01.06.–31.10.2017.	Bc. hist. Dita Auziņa

LU LVI darbinieki turpināja strādāt arī trīs divpusējās sadarbības projektos: “Pagātnes nozīme tagadnē: Postpadomju mantojums Polijā un Latvijā” starp LU Latvijas vēstures institūtu un Polijas ZA Arheoloģijas un etnoloģijas institūtu; “Kultūras mantojuma aizsardzība: metodes un nozīme” ar Bulgārijas ZA Etnoloģijas un folkloras pētniecisko institūtu un Etnogrāfijas muzeju; “Latvijas bronzas laikmeta pilskalna un kapulauka zinātniska izpēte” Somijas Kultūras fonda starptautiskais projekts.

Pārskata periodā LU LVI darbinieki ir piedalījušies divu ERAF un divu pēcdoktorantūras pētniecības atbalsta projektu pieteikumu izstrādāšanā un iesniegšanā. Abi ERAF projekti tika augstu novērtēti, bet finansējuma trūkuma dēļ viens noraidīts. Pēcdoktorantūras konkursa rezultāti vēl nav zināmi.

2016. gada otrajā pusē tika sagatavoti un iesniegti vairāki LU attīstības un efektīvās sadarbības projekti. Pieteikti projekti: LU LVI krātuvju darbības nodrošināšanai (3), pēctecības nodrošināšanai Dendrohistorioloģijas laboratorijā (1), LU LVI izdevumu atbalstam (7), konferenču apmeklējumam (2), lauka pētījumiem (2), projekta pieteikuma gatavošanai (1). Lielākā daļa no iesniegtajiem projektiem ir guvuši atbalstu.

Pārskata periodā atbalstu ir ieguvis zinātniskās asistentes I. Doniņas projekta pieteikums LU Studentu padomes projektu konkursā. Tāpat pozitīvi novērtēti un prasītais finansējums piešķirts pieciem Valsts kultūrkapitāla fondā (VKKF) iesniegtajiem projektiem, kas saistīti ar izdevuma “Latvijas arheoloģijas rokasgrāmata” sagatavošanu un arheoloģisko lauka pētījumu veikšanu.

Pagājušajā gadā LU LVI tika sagatavoti un publicēti astoņi izdevumi – četri “Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla” numuri (atb. red. I. Lipša, Latvijas vēstures institūta apgāds), “Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi, I” (zin. red. V. Bebre, LU Repoziatorijs, VPP Letonika), “Latvijas viduslaiku pilis, IX: Pētījumi par Vidzemes, Kurzemes un Zemgales pilīm” (zin. red. I. Ose, Latvijas vēstures institūta apgāds, VPP Letonika), “Arheoloģija un etnogrāfija” XXIX laidniens (zin. red. A. Vilcāne, A. Vasks, apgāds “Zinātne”, VPP Letonika), “X Viskrievijas arheoloģiskā kongresa 120. gadadienai veltīto zinātnisko lasījumu referātu tēzes” (sast. A. Vilcāne, LU Repoziatorijs, VPP Letonika) – un četras monogrāfijas: Rūdolfs Brūzis. *Tuvcīņas ieroči Latvijā 14.–16. gadsimtā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds (VPP Letonika), Edvīns Evarts, Juris Pavlovičs. *Ikdienas dzīve Latvijā nacistiskās Vācijas okupācijas laikā 1941–1945*. Rīga: Zinātne (VPP Letonika), Aija Jansone. *Apģērba*

attīstība Zemgalē 19. gadsimtā. Rīga: Latvijas Nacionālais kultūras centrs (LZP sadarbības grants “Kultūru migrācija”), Gunita Zariņa. *Ikšķiles 13.–15. gadsimta iedzīvotāji / 13th–15th century population of Ikšķile*. Rīga: Zinātne (LZP sadarbības grants “Kultūru migrācija”).

Pārskata periodā institūta darbiniekiem iznākušas 140 publikācijas, 125 no tām – LU LVI realizēto projektu ietvaros. Starp tām: 90 zinātniski raksti, 19 tēzes, divas recenzijas, viena avotu publikācija, septiņi raksti rubrikai “Zinātnes dzīve” un piecas populārzinātniskas publikācijas. 2016. gadā sagatavotās publikācijas atrodamas vairākās starptautiski pazīstamās datu bāzēs: *Scopus* – 3, *WOS* – 4, *ScienceDirect* – 2; *Wileyonline* – 2, *ERIHPLUS* – 5; *EBSCO* – 20 u.c. Nozīmīgākajās datu bāzēs (*SCOPUS* un *WOS*) ievietoto rakstu autori – Valdis Bērziņš, Guntis Gerhards, Anete Karlsona, Ēriks Jēkabsons, Ieva Ose, Ilga Zagorska un Gunita Zariņa.

2016. gadā LU LVI rīkoja četrus seminārus, divas konferences (VPP Letonika, NORV) un vienu arheoloģiskās atskaites sesiju (LU bāzes un snieguma finansējuma projekts). VPP Letonika ietvaros notika semināri, kas veltīti arheoloģijai un vēstures zinātnei nozīmīgu personību (Ilzes Birutas Lozes, Ēvalda Mugurēviča) un notikumu (10. Viskrievijas arheoloģijas kongresa 120. gadadiena, LU Latvijas vēstures institūta 80. gadskārta) izvērtējumam. Paralēli semināriem sadarbībā ar LU Akadēmisko bibliotēku, LU Bibliotēku un Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvu tika atklātas tematiskas izstādes. Atbilstoši Valsts pētījumu programmas uzdevumiem, turpinot 2015. gadā veiksmīgi aizsākto praksi, LU LVI darbinieki sadarbībā ar Valmieras muzeju rīkoja konferenci “Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi, II”. 2016. gada nogalē *TechTrans* projekta ietvaros notika starptautiska konference “Krams un dzelzs vēstures gaitā: tehnoloģiju pārnese minerālo resursu izmantošanā senākos laikos / *Flint and iron in the course of history: technology transfer in the processing of mineral resources in earlier times*”, kuras rīkošanā iesaistījās projekta izpildītāji – institūta darbinieki.

LU LVI darbinieki sagatavojuši 116 zinātniskus referātus 59 starptautiska (ASV, Baltkrievija, Grieķija, Latvija, Lietuva, Igaunija, Krievija, Polija, Vācija, Zviedrija u.c.) un 57 vietēja mēroga (Cēsis, Liepāja, Rīga u.c.) konferencēm un semināriem.

Pārskata periodā LU LVI darbinieki esošo un VKKF un LU Attīstības projektu konkursā iegūto projektu ietvaros organizējuši **arheoloģiskos un etnogrāfiskos lauka pētījumus**, apkopotie rezultāti iesniegti LU LVI EMK, kā arī AMK un VKPAI. Arheoloģiskās apzināšanas ekspedi-

cija veikta Jēkabpils, Baldones, Dzelzāmura, Vecumnieku un Kuldīgas dzelzs manufaktūru vietās (NFI/R/2014/062). Arheoloģiskie izrakumi notikuši Vecmuižas dzelzs manufaktūras un Vecumnieku, Asaru dzelzs manufaktūras vietā (NFI/R/2014/062), Raskumu senkapos (VKKF), Grobiņas pilskalnā un senpilsētā (VKKF Nr. 2016-2-KMA051). LU Akadēmiskās attīstības projekta ietvaros noorganizēta starptautiska etnogrāfu ekspedīcija Saldus novada Jaunaucē, Rubas un Vadakstes pagastos.

Krātuvju un Dendrohronoloģijas laboratorijas darbība. LU LVI krātuves, neraugoties uz pārvākšanās dēļ gada sākumā radīto dīkstāvi, inventarizējušas, digitalizējušas un papildinājušas savu krājumu, kā arī darījušas tos pieejamus plašākai sabiedrībai, publicējot materiālus institūta mājaslapā.²

LU LVI krātuvēm pārceļoties un iekārtojoties jaunajās telpās, veikta materiālu inventarizācija, kuras rezultāti novembrī tika iesniegti LU Finanšu un uzskaites departamentā. Pārskata periodā AMK ir strādājuši 43 apmeklētāji, kam izsniegtas 687 lietas, sniegtas 20 konsultācijas. Inventarizēti 1265 zinātniskie pārskati, 1645 pirmdokumentācijas krājuma vienības, 27 600 zīmēto plānu vienības un 5010 uzziņu literatūras vienības.

EMK veikta fotonegatīvu tematiska atlase un failu pēcapstrāde, pievienoti komentāri. Ilgstošai glabāšanai sagrieztas un saliktas aploksnēs 44 fotonegatīvu filmas, pārtītas 80 filmas ar nepilnīgām ziņām, ieskenēti 20. gs. 50.–60. gadu fotonegatīvi (287 kadri). Digitalizēta EMK fotonegatīvu kopa par tēmu “Tautas nami un kultūras nami Latvijas laukos un mazpilsētās” (287 negatīvi). 2016. gadā inventarizēti un apstrādāti EMK krājuma jaunieguvumi (350 vienības), datus iekļaujot elektroniskajā rādītājā. Veikta liela apjoma jaunu kolekciju (B. Zundes, A. Alsupes) pieņemšana un novietošana turpmākai apstrādei, bojāto audumu paraugu un grāmatu šķirošana. Krātuves darbinieces turpinājušas elektroniskās uzziņu sistēmas veidošanu, par 2000 vienībām papildinot kultūrvēsturisko reģionu etnogrāfisko avotu rādītāju, kas publicēts institūta mājaslapā.

Dendrohronoloģijas laboratorijā dendrohronoloģiski datēti šādi objekti: 1) 1996. gadā Rīgā, Mārstaļu ielā 3, atklātā 13. gs. celtne; 2) 1975. gadā Rīgā, 11. novembra krastmalā, siltumtrases ierīkošanas laikā atklātais

² Interneta resurss: <http://www.lvi.lv/lv/arhkratuve.htm>; <http://www.lvi.lv/lv/etnokratuve.htm>; <http://www.lvi.lv/lv/biokratuve.htm> (skatīts 13.03.2017.).

Daugavas krastmalas koka nostiprinājumu posms; 3) trīs no astoņiem izpētei iesniegtajiem Liepājas Svētās Trīsvienības katedrāles jumta koka konstrukcijas būvelementu koksnes paraugiem. Dendrohronoloģiski precizēts absolūtais datējums divām Latvijas Etnogrāfiskajā brīvdabas muzejā eksponētām etnogrāfiskām celtnēm: 1) Hernhūtiešu saiešanas namam un 2) kalpu rinkai (pēc ugunsgrēka).

LU LVI darbinieki vairākos veidos iesaistījušies darbā ar studentiem: strādājot nepilnu slodzi augstākās izglītības iestādēs (Daina Bleiere (RSU), Inna Gile (LU VFF), Elīna Guščika (LU VFF), Anete Karlsonē (JVLMA), Ēriks Jēkabsons (LU VFF)); sniedzot LU LVI krātuvju (AMK, BMK, EMK) materiālus studentu kursa, bakalaura, maģistra un promocijas darbu izstrādei; nolasot lekcijas un vadot ekskursijas, iepazīstinot studentus ar institūta krātuvju darbu (L. Vanaga, M. Zunde); vadot un konsultējot promocijas darbu sagatavošanu Latvijas un ārvalstu studentiem (V. Bērziņš, G. Gerhards, A. Jansone, I. Zagorska, G. Zariņa); sagatavojot un vadot studentu prakses (R. Brūzis, D. Auziņa); radot apstākļus maģistra un promocijas darbu izstrādāšanai; rīkojot konferenci jaunajiem vēsturniekiem un izdodot iepriekš recenzētu konferences materiālu krājumu sadarbībā ar Valmieras muzeju “Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi” (2016. gadā notika jau otrā konference).

Pārskata periodā LU LVI turpināja iepriekš aizsāktos un attīstīja jaunus sadarbības veidus ar sabiedrību, kas notika, ievieojot informāciju par nozares un institūcijas aktualitātēm institūta, LU un VPP Letonika mājaslapās, iniciējot un piedaloties vēsturniekiem un vēsturiskiem notikumiem veltīto izstāžu veidošanā, publiskajā telpā daloties zināšanās un pētniecības pieredzē un lasot publiskas lekcijas, rīkojot skolotāju seminārus un publicējot populārzinātniskus rakstus.

LU LVI pārstāvji, darbojoties Latvijas un ārvalstu zinātnes nozaru konsultatīvajās padomēs, komisijās un zinātniskajās organizācijās, piedalījušies zinātnisko institūciju un nozares problēmu risināšanā un dienaskārtības noteikšanā. 2016. gadā institūta darbinieki ir papildinājuši LZP ekspertu vēsturē skaitu, šobrīd ekspertu tiesības ir Valdim Bērziņam, Anitai Čerpinskai, Guntim Gerhardam, Aijai Jansonei, Ērikam Jēkabsonam, Anetei Karlsonē, Inetai Lipšai, Gunitai Zariņai un Mārim Zundem.

2016. gadā LU LVI vadošais pētnieks Ēriks Jēkabsons tika ievēlēts par LZA korespondētājlocekli, bet pētniekam Kārlim Kangerim un izpilddirektoram Ivaram Ločmelim – piešķirti LZA goda doktoru grādi. Rūdolfs Brūzis par savu darbu skolotāju semināru rīkošanā un izdoto monogrāfiju saņēma “Zigrīdas un Jāņa Apalu balvu”.

2016. gadā atvadījāties no mūžībā aizgājušajiem ilggadējajiem institūta darbiniekiem – mākslinieces Edītes Krastenbergas un vēsturnieka, institūta direktora Induļa Roņa.

Aizvadīts darbīgs un jauniem izaicinājumiem bagāts gads, kas daudzējādā ziņā formulējis 2017. gada uzdevumus LU LVI darbiniekiem un administrācijai. Atliek novēlēt veiksmi un izdošanos!

Ilze Boldāne-Zeļenkova

LATVIJAS VĒSTURES SEKCIJA LATVIJAS UNIVERSITĀTES 75. KONFERENCĒ

2017. gada 20. februārī Latvijas Universitātes 75. konferences zinātniskās tēmas “*Letonika, diaspora un starpkultūru komunikācija*” ietvaros notika LU Latvijas vēstures institūta organizētā Latvijas vēstures sekcija. Sekcijas mērķis bija iepazīstināt klausītājus ar prioritārās tēmas apakšprojekta “*Latvijas teritorija kā dažādu kultūrtelpu, reliģiju, politisko, sociālo un ekonomisko interešu saskarsmes zona no aizvēstures līdz mūsdienām*” izpildītāju 2016. gadā paveikto un turpmāko pētījumu virzieniem. Konferencē bija paredzēti trīspadsmit referāti, taču dažādu iemeslu dēļ uzstājās vien desmit referenti, tomēr arī pārējo kolēģu referāti klausītājiem tika nolasīti. Latvijas vēstures sekcijas darbs tika organizēts trīs daļās. Aplūkotās tēmas bija daudzveidīgas un attiecās uz 20. gs. vēstures pētniecību.

Pirmajā daļā uzstājās četri referenti. Vispirms ar saistošu referātu par Latvijas vēsturiskās ģeogrāfijas un vēsturiskās demogrāfijas aktuālajiem jautājumiem uzstājās **Muntis Auns**. Viņš norādīja, ka tās ir divas saistītas vēstures palīgozāres, kas var sniegt atbildes uz jautājumiem par apdzīvojuma un iedzīvotāju skaita dinamiku periodā (16.–17. gs.), par kuru demogrāfiska rakstura informācija ir ierobežota. Piemēram, pēc apkopotām ziņām, Turaidas un Krimuldas pilsnovadus Livonijas karš ietekmēja salīdzinoši maz, savukārt poļu-zviedru karš izraisīja smagas sekas vēlākajā demogrāfiskajā kustībā. Daudzi jautājumi ir maz izpētīti, bet avoti ne vienmēr dod viennozīmīgu atbildi, tādēļ produktīvi būtu veidot digitālu datubāzi ģeogrāfijas un demogrāfijas datu uzkrāšanai.

Margarita Barzdeviča referātā “Izmaiņas Rīgas piepilsētas teritorijā 18. gs. pirmās puses kartogrāfiskā materiāla atspoguļojumā” analizēja

vides izmaiņas Rīgas piepilsētas teritorijā un tuvākā apkārtnē abos Dau-gavas krastos. Tika prezentēti 18. gs. pirmās puses dažādi kartogrāfiskie attēli. Pētniece norādīja, ka jaunu informāciju var gūt arī no nerealizēto projektu kartogrāfiskā materiāla, kurās ir ieskicēta reālā situāciju Rīgas priekšpilsētā un tās tuvākajā apkārtnē. Analizējot šos plānus, iespējams noteikt gan Rīgas priekšpilsētas teritoriju, gan būtiskākās izmaiņas pie-pilsētas iedzīvotāju sociālajā un nacionālajā sastāvā. Apzinātais karto-grāfiskais materiāls ir unikāla vizuāla liecība par situāciju 18. gs. sā-kumā, par kuru līdz mūsdienām saglabājušies vien daži objekti un toponīmi.

Anita Čerpinska referēja par Rīgas tirdzniecības palīgamatu dzimtu izpētes iespējām. Pētniece norādīja, ka ziedu laikus palīgamati piedzi-voja 18. gadsimtā, kad tirdzniecības uzplaukuma iespaidā daudzas amatu dzimtas kļuva pārtikušas, bet 19. gadsimtā iezīmējās pakāpenisks amatu noriets. Amatu locekļu savstarpējo strīdu gadījumus, mantojuma tiesības utt. izskatīja Rīgas ķemerejas un amatu tiesa vai tirdzniecības tiesa. Šie materiāli ļauj ielūkoties gan attiecībās ģimenes ietvaros, gan tirdzniecības norises procedūrās ikdienā, kā arī atklāt ģeoloģiskās sai-tes indivīdu starpā. Dzimtu perspektīva ļauj pētīt konkrētas Rīgas priekšpilsētas attīstību, jo liela daļa amatu locekļu dzīvoja uz salām un tuvajā Pārdaugavā. Būvniecības, ēku vērtēšanas un mantu inventāru lie-tas ļauj izsekot apdzīvotības un sadzīves apstākļiem konkrētajās vietās.

Konferences pirmo daļu noslēdza **Inetas Lipšas** referāts, kas pamatā aplūkoja prostitūcijas eifemizāciju Padomju Latvijā. Vēsturniece norā-dīja, ka terminoloģija un sociālā realitāte ir pētāma, izmantojot tādas tēmas kā t.s. parazitiskā dzīvesveida un seksuāli transmisīvo slimību ap-karošana. Varas struktūras izmantoja eifēmismus, lai apspriestu prosti-tūcijas problemātiku. Starptautiskā kuģniecība un 50. gadu vidū Pa-domju Latviju arvien biežāk apmeklējošie ārzemju tūristi veicināja prostitūcijas piedāvājumu, kam pamatā bija zemās algas un vēlme iegūt ārzemēs ražotās mantas. Prostitūcijas pircēju – padomju pilsoņu uzve-dību varas struktūras neproblematizēja. Prostitūcija tika dzimtiskota kā tikai padomju pilsoņu – sieviešu problēma. “Perestroika” mainīja varas attieksmi pret aplūkojamo tematiku.

Otro konferences daļu atklāja **Inna Gīle** ar referātu “Latvijas militārās medicīnas vēstures (1918–1940) izpētes aktuālie jautājumi”. Viņa at-zīmēja, ka militārās medicīnas vēsture ir plaši pētīta gan Rietum-eiropā, gan ASV, gan Krievijā. Latvijā un Baltijā kopumā par šo tematu publicēti vien daži atsevišķi pētījumi. Pētījuma mērķis ir apzi-

nāt šobrīd aktuālus militārās medicīnas vēstures izpētes jautājumus, kuriem līdz šim nav pievērstas pietiekami liela uzmanība, bet kuru izpēte dotu lielākas zināšanas un paplašinātu skatījumu uz dažādiem vēstures procesiem. Piemēram, aktuāls ir jautājums par kara ietekmi uz kara tiešo dalībnieku garīgo veselību. Latvijas armijas militārās medicīnas vēstures izpēte ir cieši saistīta ar medicīnas, sociālās, politiskās, militārās u.c. jomu izpēti.

Juris Pavlovičs prezentēja turpmāko pētījumu skici par Latvijas un latviešu ikdienas dzīvi no 1815. gada līdz 2010. gadam. Viņš uzsvēra, ka Latvijas teritorijas vēsturiskā pieredze lielā mērā atšķiras no Rietumeiropas, kur radušās un tikušās izstrādātas pašreizējās ikdienas dzīves vēstures koncepcijas. Piedāvātais monogrāfijas projekts iecerēts kā atbilde mītam par “Straumēniem” – priekšstatam par latviešu tautas ikdienu kā kaut ko iekšēji statisku un stabilu, kur pārmaiņas notika tikai nepārvaramu un vardarbīgu ārēju spēku ietekmē. Šeit tiek piedāvāta pilnīgi atšķirīga mūsu tautas pēdējo divu gadsimtu ikdienas versija – plūstoša un nepārtraukti mainīga, kur katra nākamā paaudze dzīvoja jau atšķirīgā ikdienā, bet trešā paaudze vairs pat nespēja tā īsti saprast savu vecvecāku dzīves gaitas.

Edvīns Evarts referēja par kriminālo situāciju Latvijā nacistiskās Vācijas okupācijas laikā, tuvāk aplūkojot Liepājas piemēru. Pētījums veikts šī perioda ikdienas dzīves pētniecības ietvaros. Referents norādīja, ka kara gados kriminogēnā situācija Latvijā nepasliktinājās dažādu iemeslu dēļ, tomēr bija vērojams sīko zādzību, dokumentu viltošanas un melnā tirgus darījumu skaita pieaugums. Kara laika īpatnība bija arī tā, ka lielākā daļa smago noziegumu, kā laupīšana, slepkavības utt., tika atklāti. Savukārt Liepājas novada kara laika specifika bija pārrobežas melnā tirgus dalībnieku skaita pieaugums, sevišķi no Lietuvas, 1942. gadā.

Par padomju drošības dienestu veiktām civiliedzīvotāju slepkavībām Abrenes apriņķī 1945. gada septembrī un oktobrī referēja **Zigmārs Turčinskis**. Viņš uzsvēra, ka okupācijas režīms šajā laikā pastiprināja represijas pret civiliedzīvotājiem, jo Maskavas NKVD vadība bija pieprasījusi “nesaudzīgu cīņu pret padomju varas ienaidniekiem”. Slepkavības notika uz mazāko aizdomu pamata. 1945. gada septembrī un oktobrī Abrenes (Viļakas) apriņķī čekisti noslepkavoja vismaz 60 cilvēkus. Čekas brutalitāte šokēja pat komunistiskās partijas vadību, kā rezultātā 1945. gada novembrī Latvijā notika aktīvāko NKVD un NKGB apriņķa līmeņa čekas darbinieku aresti. Abrenes (Viļakas) apriņķī tika arestēti

septiņi NKVD un NKGB virsnieki, to skaitā visi Baltinavas pagasta operatīvie darbinieki, kurus sagaidīja cietumsodi.

Aināra Lerha referāts “Latvijas ārlietu dienesta un latviešu trimdas sakari ar Rietumvalstu institūcijām 20. gs. 40.–50. gados: ieskats trimdas preses materiālos” skāra ārlietu dienesta darbību, palīdzot latviešu bēgļiem. Sevišķi aktīva šī darbība bija 1944.–1946. gadā, sniedzot gan konsulāro palīdzību, gan palīdzību bēgļu tiesību aizsardzības jautājumos. Arī vēlākā periodā bēgļiem svarīgi informatīvi materiāli tika publicēti dažādos preses izdevumos.

Par pārmaiņām Latvijas PSR valsts drošības iestādēs 1953. gadā referēja **Dzintars Ērglis**. Viņš uzsvēra, ka 1953. gads ir robežšķirtne Padomju Savienības turpmākā pastāvēšanā. Destalinizācijas procesu ļoti strauji un radikāli aizsāka viens no Staļina tuvākajiem līdzgaitniekiem Lavrentijs Berija. Arhīva dokumenti un notikumu gaita liecina, ka attiecībā uz Latvijas PSR valsts drošības iestādēm L. Berija bija sācis noteikt kadru politiku jau krietni agrāk pirms Staļina nāves. Vislielākā problēma, ar kuru saskārās LPSR VDM, bija latviešu valodu zinošu cilvēku katastrofāls trūkums tās struktūrās. Aktivāka cīņa pret čekistu pielietotajam spīdzināšanām LPSR VDM sākās tieši ar N. Kovaļčuka iecelšanu Latvijas PSR valsts drošības ministra amatā.

Uldis Krēslīņš referātā “Latvijas valsts politisko, saimniecisko un starpnacionālo attiecību pamatu izbūve 20. gs. 20. gadu pirmajā pusē” stāstīja par latviešu pilsoniskajām partijām un to darbību no 1917. līdz 1934. gadam. Pētnieks uzsvēra, ka tēma ir nozīmīga, lai saprastu Latvijas politisko procesu pēctecību. Valsts īstenoto politiku 20. gadu pirmajā pusē kopumā raksturoja tās acīmredzami pragmatiskais, Latvijas valsts interešu prioritātes raksturs un straujā rīcība, reaģējot uz aktuālās situācijas prasībām. Pateicoties nosvērtajai un pragmatiskajai valdības politikai, Latvija jau 20. gadu sākumā tika skatīta kā nopietns reģionālo un starptautisko politisko procesu spēlētājs, kura viedoklis, lai arī ne vienmēr uzklausīts, tomēr tika respektēts.

Daina Bleiere referātā par nacionālkomunismu Latvijā, tā avotu bāzi un pētniecības problēmām aplūkoja pētniecībā pēdējos divdesmit gados paveikto. Viņa norādīja, ka šī jautājuma pētnieki balstās uz primāro avotu kopumu – arhīvu materiāliem un atmiņām. Viņasprāt, tas ir problemātiski, jo dokumentu masīvs savulaik radīts, lai izvirzītu apsūdzības nacionālkomunistiem, tomēr tas obligāti nenozīmē, ka apsūdzības vienmēr ir bijušas īstenību atainojošas. Pēc pētnieces domām, ir jāanalizē nacionālkomunistu reālās darbības un viņu patiesie uzskati un mērķi.

Konferences darba noslēgumā tika dota iespēja iepazīties ar **Ilzes Boldānes-Zeļenkovas** pētījumu par bijušās PSRS mantojumu Latvijas teritorijā – tās militārajām bāzēm kā nozīmīgu objektu starpdisciplināriem un starptautiskiem pētījumiem. Pēdējos gados tā ir aktuāla tēma Austrumeiropas vēsturnieku un etnologu pētījumos. Ziņojuma mērķis bija parādīt šīs tēmas piedāvātās plašās starpdisciplinārās izpētes un starptautiskās sadarbības iespējas.

Konferencē nolasītie ziņojumi raisīja klausītājos lielu interesi, jo pēc katra referāta auditorijai bija iespēja uzreiz uzdot jautājumus un diskutēt par interesējošiem jautājumiem. Atsevišķos gadījumos produktīvas diskusijas raisījās arī starp referentiem, kas noteikti bagātināja klausītāju zināšanas par vienu vai otru tēmu.

Edvīns Evarts

ARHEOLOĢIJAS UN ETNOGRĀFIJAS SEKCIJA LATVIJAS UNIVERSITĀTES 75. KONFERENCĒ

2017. gada 21. februārī LU prioritārās zinātniskā tēmas “*Letonika, diaspora un starpkultūru komunikācija*” ietvaros notika LU 75. konferences LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģijas un etnogrāfijas sekcija, kurā tika nolasīti 15 referāti.

Secijas mērķis bija iepazīstināt ar minētās prioritārās tēmas apakšprojekta “*Latvijas teritorija kā dažādu kultūrtelpu, reliģiju, politisko, sociālo un ekonomisko interešu saskarsmes zona no aizvēstures līdz mūsdienām*” izpildītāju – arheologu, bioarheologu un etnogrāfu pētījumu tēmām, paveikto darbu 2016. gadā un turpmāko pētījumu virzieniem.

Līdz šim LU Latvijas vēstures institūts regulāri organizējis arheologu zinātniskās atskaites sesijas, kas veltītas arheoloģiskajiem lauka darbu pētījumiem, uzturot daudzu gadu desmitu tradīciju iepazīstināt sabiedrību ar jaunāko arheoloģisko izrakumu rezultātiem. Šī ir pirmā konference, kurā institūta zinātnieki tik plaši iepazīstina ar saviem akadēmiskajiem pētījumiem, kas veikti viena projekta ietvaros.

Arheologu referātos aplūkoti tematiski daudzveidīgie jautājumi hronoloģiski attiecas gan uz bronzas un dzelzs laikmetu, gan viduslaikiem. Atbilstoši apakšprojektā izvirzītajiem pētnieciskajiem mērķiem veikta padziļināta un starpdisciplināra arheoloģiskajos izrakumos iegūtā materiāla izpēte. Zīmīgi, ka pētnieki, izmantojot starpdisciplināro

pētījumu rezultātus, pievērsušies senāk pētītu pieminekļu arheoloģiskā materiāla un tajā balstītu problēmu atkārtotai analīzei.

Ar arheoloģiskās apzināšanas darbu pieredzi, iespējām Latvijā, jaunākajām teorētiskajām pieejām (Kanādas zinātnieka Eduarda Beninga atziņas) iepazīstināja **Valdis Bērziņš**. Kā atzīmēja referents, šī tēma nekad nav tikusi aplūkota no teorētiskā un metodiskā viedokļa, lai gan arheologi veikuši vairāk vai mazāk plašas apzināšanas dažādos laikos un dažādās Latvijas vietās gan saistībā ar savām pētnieciskām interesēm, gan arī valsts saimnieciskās attīstības diktētas (piemēram, Daugavas HES zonu, Dienvidlatgales, Zemgales u.c. apzināšanas). Apzināšanas ekspedīciju nozīmību apliecina skaitļi, t.i., pēdējos gados no jauna atklāto akmens laikmeta senvietu skaits. Apzināšanas teorētiskie jautājumi šobrīd aktuāli saistībā ar *Rail Baltic* dzelzceļa celtniecību un plānoto trases apzināšanu.

Mūsdienās paplašinājušās iespējas arheoloģisko pieminekļu datēšanai izmantot radioaktīvā oglekļa analīzes (^{14}C), kas īpaši nozīmīgas senvietas datēšanai gadījumos, kad lietiskais materiāls ir niecīgs. Precīzāki datējumi ļauj izsekot izmaiņām kultūrās, to izplatības dinamikai. **Andrejs Vasks** savā referātā iepazīstināja ar pēdējos gados vairākiem bronzas laikmeta un senākā dzelzs laikmeta pieminekļiem veikto radioaktīvā oglekļa analīžu rezultātiem. Iegūtie datējumi mainījuši atziņas par kapu uzkalniņu un mirušo kremācijas paražu ieviešanos un izplatību mūsdienu Latvijas teritorijā bronzas un senākajā dzelzs laikmetā. Jaunākie datējumi rāda, ka šī tradīcija Rietumlatvijā parādījās senāk, nekā līdz šim tika uzskatīts, t.i., 1500.–1300. g. pr.Kr. Minētais apbedīšanas veids vispirms parādījās Rietumlatvijā, pēc tam pie Daugavas un vēl vēlāk – Vidzemes rietumdaļā. Savukārt bronzas laikmeta līdzeno kapulauku Zemgalē un pie Daugavas jaunais datējums ir 1300.–1100. g. pr.Kr.

Ar vēsturisko koka konstrukciju dendrohronoloģiskās datēšanas jaunākajiem rezultātiem iepazīstināja **Māris Zunde**. Pētniekam izdevies iegūt absolūto datējumu vairākām Latvijā arheoloģiski pētītajām koka konstrukcijām: 1975. gadā atsegtajam Daugavas labā krasta nostiprinājumam, 1996. gadā Vecrīgā Mārstaļu ielā atklātajai 13. gs. celtnei. Kalendārie gadi precizēti rindai vēsturisko laiku celtnu (Liepājas Svētās Trīsvienības katedrāles jumta konstrukcijai, Ludzas Lielās sinagogas sienām, Hernhūtiešu saiešanas namam Latvijas Etnogrāfiskajā brīvdabas muzejā u.c.). Turpinās pētījumi, kas saistīti ar Vecrīgas 13. gs. apbūves (Kalēju ielā 33, Mārstaļu ielā 3) un Kobronskansts koka konstrukciju datēšanu.

Institūta arheologi pievērsušies arī mūsdienīgu tehnoloģiju izmantošanai arheoloģiskajā pētniecībā. **Elīna Guščika** sadarbībā ar Rīgas

Tehniskās universitātes profesoru **Māri Kaļinku** veikusi Grobiņas arheoloģiskā kompleksa teritorijas fotografēšanu, 3D datu iegūšanu un apstrādi. Grobiņas pilskalnam ir savdabīga forma ar pilskalniem neraksturīgu valni, pilskalna apkārtējā ainava ir mainījies, tāpēc iegūtie 3D dati varētu būt nozīmīgi kādreizējās kultūrainavas modelēšanā.

Dzelzs laikmeta apbedīšanas tradīcijas daudzkārt analizētas publicētajos rakstos un monogrāfijās. Taču atsevišķām parādībām (kremācija, uzkalniņkapu pastāvēšana līdztekus līdzējām kapiem u.c.) joprojām nav rasti skaidrojumi, vai arī tie ir pretrunā ar starpdisciplināros pētījumos iegūtajām atziņām. Sēļu kultūras un apbedīšanas paražu raksturojumam nozīmīgais Lejasdopeļu uzkalniņkapulauka materiāls līdz šim vēl nepietiekami analizēts un nepilnīgi publicēts. Ar šajā kapulaukā iegūtā arheoloģiskā materiāla interpretācijas problēmām un risināmo jautājumu loku iepazīstināja **Antonija Vilcāne**. Referente atzīmēja, ka Lejasdopeļu kapulauka arheoloģiskā materiāla interpretācijā būtisks ir arheoloģisko liecību un artefaktu sociālais konteksts. Iespējams, jaunas interpretācijas iespējas pavērtu radioaktīvā oglekļa datējumi, DNS u.c. analīzes.

Vidējā un vēlā dzelzs laikmeta nepieaugušo indivīdu (bērnu) apbedījumus dzimtes un dzimuma aspektā pētījusi **Aija Vilka**. Analizējot sēļu un latgaļu Lejasbitēnu (7.–10. gs.) un zemgaļu Čunkānu–Dreņģeru (8.–11. gs.) kapulauku izrakumu materiālu, pētniece konstatējusi divas dažādas pieejas dzimtes reprezentācijai nepieaugušo indivīdu apbedījumos. Lejasbitēnu kapulauka bērnu kapu inventāra analīze rāda, ka sēļi un latgaļi tos apbedījuši, neizdalot to dzimti, savukārt zemgaļi savus nepieaugušos indivīdus apbedījuši kopā ar dzimti raksturojošiem priekšmetiem jau kopš agras bērnības. Referente atzīmēja, ka problēmas tālākai izpētei būtu nepieciešamas DNS analīzes, kas, iespējams, sniegtu negaidītus rezultātus un pavērtu ceļu pārliecinošākiem secinājumiem par bērnu vietu un lomu aizvēstures sabiedrībās.

Līdz interesantiem atklājumiem nonācis **Roberts Spirģis**, kurš, pētot Rīgā atrastos svētceļotāju perlamutra krustiņus, pievērsis uzmanību arī diviem akmens krustiņiem. Analīžu rezultāti rādīja, ka krustiņi izgatavoti no asfalta – naftas produkta, ko pazina un ieguva jau tālā senatnē Nāves jūras piekrastes iedzīvotāji. Tādējādi pētnieks pieļauj, ka arī šī veida krustiņi saistāmi ar svētceļošanu uz Svēto zemi.

Viduslaiku piļu izpētes jautājumiem bija veltīts **Ievas Oses** referāts. Balstoties uz vācu piļu pētnieku idejām, viņa analizēja Turaidas pils rietumu pusapaļā torņa plānojumu, piemērotību pils aizsardzībai ar ugunsieročiem un novietojumu ainavā. I. Ose konstatējusi, ka tornim

pils aizsardzībā nav bijusi nozīmīga loma, drīzāk tas demonstrējis Rīgas arhibīskapa varas pieaugumu un tam bijusi varas simbola nozīme. Referente atzīmēja, ka torņu simboliskās nozīmes izpratni veicinātu līdzīga citu Latvijas pīļu aizsardzības spēju izpēte.

Normunds Jērums savā referātā aplūkoja Tērvetes pilskalnā atklāto krāšņu veidus, uzbūvi, izmantošanas nozīmi un hronoloģiju. Tērvetes pilskalna dzīvojamās ēkas apkurinātas ar māla kleķa, akmeņu un no ķieģeļiem un akmeņiem mūrētām krāsnīm. Krāšņu raksturojumu apgrūtina skopās ziņas izrakumu pirmdokumentācijā, datējošo priekšmetu nelielais skaits kultūrslānī. Aktuāls ir jautājums par akmens-ķieģeļu krāšņu celtniecības laiku: vai tās celtas 13. gs. beigās vai saistāmas ar Livonijas ordeņa pils celtniecību 1338. gadā? Diskusijas raisīja atsevišķu senlietu datēšana un izmantošanas hronoloģijas noteikšana.

Rūdolfs Brūzis analizēja šķēpu un piešu līdzdošanu 14.–15. gs. apbedījumos. Pētījumā viņš izmantojis 13 arheoloģiski pētītus apbedījumus ar šķēpu un vienu vai diviem piešiem kapa inventārā. Balstoties uz kristīgo semantiku un ikonogrāfiju, kur šķēps un pieši ir raksturīgākie Sv. Jura atribūti, pētnieks uzlūko Latvijā atklātos apbedījumus ar šādu kapa inventāru par Sv. Jura kulta izpausmi. Diskusija pēc referāta parādīja, ka nepieciešama dziļāka un pamatīgāka šīs problēmas izpēte.

Bioarheoloģijas tēmām konferencē bija veltīti divi referāti. Ieskatu spītālbības vēsturē sniedza **Guntis Gerhards**. Pētot šo tēmu, viņš nonācis pie atziņas, ka literatūrā minētie fakti par lepru Livonijā 13. gs. ir pārpratums, jo nav drošu ziņu ne par leprozoriju, ne arī par lepras slimnieku skaitu. Atzīmējot, ka spītālbības pazīmes skeleta kaulos galvenokārt novērojamas tikai roku un kāju pirkstu kaulos, kas parasti ir slikti saglabājušies, pētnieks norādīja, ka Latvijas antropoloģiskajā materiālā līdz šim konstatēts tikai viens ar lepru slimojis indivīds no Rīgas Sv. Ģertrūdes kapsētas. Tika arī uzsvērts, ka jaunus datus gan par lepru, gan citām slimībām Latvijas vēsturē būtu iespējams iegūt starpdisciplināru pētījumu rezultātā.

Bioarheoloģe **Gunita Zariņa** savā referātā analizēja Austrumlatvijas iedzīvotāju morfoloģiskās izmaiņas otrajā gadu tūkstoši. Pētniece konstatējusi minētās teritorijas iedzīvotāju galvaskausu un sejas pantu gracilizāciju. Pētījumi kaimiņu zemēs rāda, ka līdzīgs process otrajā gadu tūkstoši vērojams gan Baltijā, gan Eiropā. To skaidro ar iedzīvotāju metisāciju, sociālekonomiskajiem un ekoloģiskajiem faktoriem.

Etnogrāfu pētījumi saistīti ar Latvijas materiālās un nemateriālās kultūras mantojumu, tā izmantošanu mūsdienās un ietekmi uz iedzīvotāju labklājību, kultūru un identitāti.

Tematiski tie ietvēra tekstiliju, krāsu pielietojuma un krāsošanas paņēmieni izpēti. Etnogrāfiskajā pētniecībā līdz šim tikpat kā nav aplūkota Latvijas izšuvumu vēsture. Etnogrāfe **Aija Jansone** iepazīstināja ar paveikto, aizsākot minētās tēmas pētniecību. Pētniece apzinājusi pirmavotus – iespieddarbus (ornamentu albumus), izšūtos rakstu paraugus un gatavos priekšmetus (apgērba daļas, telpu un gultu tekstilijas u.c.), kas kalpoja ģimenes tradīciju nodrošināšanai un ietekmēja tekstiliju izgatavošanu vairāku paaudžu laikā.

Starpdisciplināru pētījumu par krāsām un to nozīmi baltu 3.–13. gs. apgērbā veikusi **Ieva Pīgozne**. Tēmas izpētei viņa izmantojusi arheoloģijas, etnogrāfijas un folkloristikas datus un pētniecības metodes. Līdztekus krāsu izmantojumam, to iegūšanai pētniece referātā aplūkoja arī folklorā balstītu krāsu mītisko nozīmi.

Ar krāsaugu lietojuma tradīcijas izpētes jautājumiem iepazīstināja **Anete Karlson**. Kā norādīja pētniece, šī tēma ietver izmantoto resursu (augu valsts), konkrēto tehnoloģiju (krāsošanas paņēmieni) un krāsošanas galarezultāta (tekstiliju) lietojuma izpēti. Krāsaugu lietojuma izpētē pētniece izmantojusi gan rakstītos avotus (nepublicētos un publicētos etnogrāfisko ekspedīciju materiālus), gan vēsturisko periodu tekstilijas, gan krāsošanas eksperimentu rezultātus. Dažādos vēstures periodos krāsu lietojums bijis atšķirīgs, atšķirušies arī paņēmieni un izejmateriāli, kas izmantoti krāsu ieguvei. Pētījumu padziļināšanai svarīgi starpdisciplināri pētījumi.

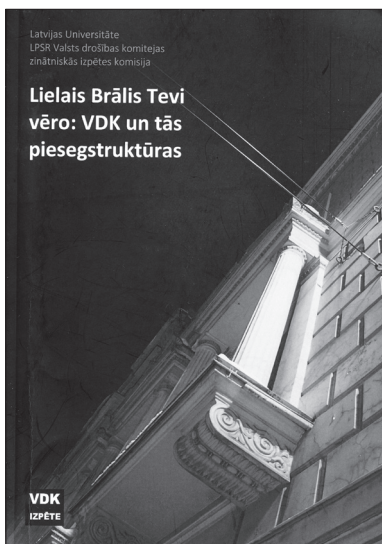
Konferences noslēguma diskusijā uzstājās G. Zemītis un A. Vasks, atzinīgi novērtējot konferenci, pētījumu virzienus un jaunu interpretāciju meklējumus. Pētnieki atzina starpdisciplināro pētījumu aktualitāti (radioaktīvā oglekļa, DNS u.c. analīzes), kas palīdzētu risināt gan hronoloģijas jautājumus, gan dažādu kultūras iezīmju izplatību un dinamiku, kā arī sekmētu dažādi interpretētu parādību izpratni.

Konferenci organizēja Guntis Gerhards un Antonija Vilcāne.

Konferencē piedalījās visai ievērojams klausītāju skaits: gan nozares speciālisti, gan studenti, gan skolēni un citi interesenti. Klausītāju vidū bija Latvijas Nacionālā vēstures muzeja, Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja, Turaidas muzejrezervāta, Rīgas skolēnu pils, LU Vēstures un filozofijas fakultātes, Latvijas Mākslas akadēmijas u.c. institūciju pārstāvji – kopumā vairāk nekā 70 interesentu, kas ir apliecinājums tam, ka šādas konferences ir interesantas un to rīkošana būtu lietderīga arī turpmākajos gados.

Antonija Vilcāne

RECENZIJAS

Lielais brālis tevi vēro: VDK un tās piesegstruktūras. Ziņojumi starptautiskajā zinātniskajā konferencē 2016. gada 11., 12. un 13. augustā Rīgā. Autoru kolektīvs K. Jarinovskas zinātniskajā redakcijā. VDK zinātniskās izpētes komisijas raksti, 3. sēj. Rīga: LPSR Valsts drošības komitejas zinātniskās izpētes komisija, Latvijas Universitāte, 2016. 611 lpp.

VDK zinātniskās izpētes komisijas 3. sējums nenoliedzami piesaista uzmanību, jo papildus jaunu materiālu ienešanai vēstures pētījumu apritē tas ļauj spriest arī par komisijas akadēmiskās darbības virzību un pētījumu kvalitātes izmaiņām. Jau pavirši aplūkojot, redzams, ka, salīdzinot ar 2015. gadā izdoto pirmo krājumu, ir visai būtiski samazinājies publicēto pētījumu skaits, vienlaikus vērojama daudz lielāka uzmanība pret detaļām un faktiem. Cik lielā mērā un vai šī uzmanība attaisnojas, aplūkosim nedaudz tālāk. Sākumā gribētos pievērsties diviem vispārējās un vairāk vai mazāk teorētiskās dabas jautājumiem.

Kā jau tas formulēts grāmatas nosaukumā, 3. sējuma galvenajam pētījumu objektam būtu jābūt VDK piesegstruktūrām. Kas ar tām tiek saprasts, un kādā nozīmē šo terminu lieto rakstu autori? Kā pārskatā par VDK zinātniskās izpētes komisijas darbību norāda tās priekšsēdētājs Kārlis Kangeris, runa ir par struktūrām, “kuru pamatmērķis ir VDK un konkrētāk LPSR VDK uzdevumu izpilde, no skata rīkojoties nesaisītī ar VDK un tād arī ar tai līdzī nākošo reputāciju” (33. lpp.). Viņš aplūko dažādus piesegstruktūru skaidrojumus ārzemju avotos. Vācijas Demokrātiskās Republikas Valsts drošības ministrija savā vārdnīcā 1985. gadā tās ir definējusi kā “līdzekli, ko izmanto konspirācijas nolū-

kos izlūkošanas vajadzībām” (turpat). Faktiski identiska definīcija tiek dota uz Rietumiem pārbēgušā PSRS VDK virsnieka Vasilija Mitrohina “VDK leksikonā” (34. lpp.). Šie skaidrojumi ir parocīgi ar to, ka visai skaidri un noteikti ļauj identificēt struktūras, kas tiek izmantotas vai izveidotas kā piesegs spiegošanai pret ārvalstīm (piemēram, firma, kura izveidota, lai radītu legālu bāzi izlūkošanas darbībai), un tas arī saskan ar agrāko praksi, kad šis termins tika attiecināts uz tādām organizācijām kā Latvijas un ārzemju draudzības un kultūras sakaru biedrība, Latvijas Komiteja kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs. Nenoliedzami, to uzdevums bija ne tikai veidot piesegu izlūkošanas darbībām, bet arī ietekmēt ārvalstu pilsoņus un trimdas latviešus ar propagandas palīdzību, tomēr robeža starp abām funkcijām bija plūstoša. Taču K. Kangeris šo terminu attiecina arī uz daudz plašāku organizāciju loku, to skaitā tādām kā LPSR Centrālais Valsts arhīvs, LPSR Zinātņu akadēmija, Latvijas Republikāniskā arodbiedrību padome u.c. (35. lpp.).

Balstoties uz šādu skaidrojumu, Ingūnas Daukstes-Silasproģes rakstā kā piesegstruktūra raksturota Latvijas Miera aizstāvēšanas komiteja, Solveigas Krūmiņas-Koņkovas un Madaras Brūnavas rakstos – LPSR Reliģijas lietu pilnvarotā institūcija, bet Martas Starostinas rakstā – Vis-savienības akciju sabiedrības *Intūrists* Latvijas filiāle. M. Starostina sēcina, ka *Intūrists* bija VDK piesegstruktūra, jo “tā bija reāli eksistējoša ekonomikas, kultūras un sava veida politikas institūcija, kas darbojās noteiktā jomā, proti, tūrismā” (528. lpp.). Atbilstoši šādai definīcijai praktiski jebkura PSRS pastāvējusī organizācija var tikt definēta kā VDK piesegstruktūra (vismaz lielākās, kurās pastāvēja 1. daļa un kadru daļa). Tas atbilst priekšstatam, ka VDK bija visvarena organizācija, kas kontrolēja pilnīgi visu un izspiegoja visus, tātad arī visas valsts struktūras pildīja tās uzdevumus. Jautājums nav par to, vai šāds priekšstats ir pareizs, bet gan par to, vai tik plašs piesegstruktūras definējums ir noderīgs instruments pētniecībā, vai tas patiesībā nepārvēršas par birku, kuru var pielikt jebkurai institūcijai, it sevišķi tām, kuras ir bijušas saistītas ar ārzemju sakariem un slepenības režīmu? Piemēram, vai arī rūpnīcas VEF, Komutators, Alfa u.c. ir uzskatāmas par VDK piesegstruktūrām? Kā ar visāda veida sporta komitejām? Vai radošās savienības (Rakstnieku, Mākslinieku u.c.) ir traktējamas kā VDK piesegstruktūras?

Lai nenovestu diskusiju šajā jautājumā līdz absurdam, komisijai acīmredzot vajadzētu skaidrāk definēt, kā tā izprot šo terminu. Pirmkārt, vai termins “piesegstruktūra” ir attiecināms uz izlūkošanas darbībām pret ārzemēm vai arī pret PSRS pilsoņiem? Otrkārt, būtu jāatšķir

institūcijas, kas ir izveidotas kā VDK piesegstruktūras un kurām tā ir galvenā un noteicošā funkcija, no tādām, kuras šo funkciju pildīja noteiktos gadījumos un jautājumos. Piemēram, Reliģijas lietu pilnvarotā (RLP) institūcija varēja pildīt piesegstruktūras funkcijas, kad runa bija par garīdznieku piedalīšanos starptautiskos pasākumos, ar mērķi vākt informāciju un vervēt aģentūru ārzemēs. Taču ir diezgan absurdi reducēt šīs institūcijas funkcijas tikai uz čekas uzdevumu pildīšanu. Kā čeka, tā arī RLP paralēli un savstarpēji sadarbojoties veica tās funkcijas, kuras tām bija uzlikusi PSRS vadība, – kontrolēt un ierobežot reliģisko dzīvi. Treškārt, sarežģīts jautājums ir, vai jebkura institūcija, kura tādā vai citādā veidā tika iesaistīta kādu VDK interesējošu funkciju veikšanā, ir vērtējama kā piesegstruktūra? Šis jautājums ir sevišķi aktuāls *Intūrista* gadījumā. Kā liecina M. Starostinas raksts, sasaiste ar VDK te bija sevišķi cieša, kas izpaudās kā aktīvo un pensionēto VDK darbinieku iesaistē, tā arī pastāvīgā kontrolē, bet, traktējot *Intūristu* kā sava veida VDK filiāli, mēs aizmirstam, ka šī organizācija tika izveidota primāri ne jau ārzemnieku izspiegošanai, bet gan tādēļ, lai iegūtu valūtu un lai propagandētu PSRS politisko sistēmu, tajā skaitā pārliecinātu trimdas latviešus par Padomju Latvijas uzplaukumu. Izspiegošanas funkciju noteica ne tik daudz cerības savervēt aģentus ārzemnieku vidū, lai gan, ja izdevība radās, to nelaida garām, cik bailes, ka kopā ar labajām lietām (valūtu un pozitīvu skatījumu uz PSRS) ar ārzemniekiem var ieplūst arī sliktās – nevēlama informācija par dzīvi Rietumos un kritiska par dzīvi Padomju Savienībā. Ja esošie vai bijušie čekisti vai ar šo iestādi saistīti cilvēki pārsvarā tika iesaistīti *Intūrista* darbā, tas izrietēja no apzināšanās, ka sakari ar ārzemniekiem, valūtas un labu mantu pieejamība ir potenciāli korumpējoši padomju cilvēkam, tādēļ jānodrošinās ar tādiem, kuri vismaz teorētiski bija mazāk uzņēmīgi un varēja arī uzraudzīt visus pārējos.

Otrs jautājums ir teorētiskas dabas. Vairākos krājuma rakstos padomju režīms ir raksturots kā totalitārs J. Staļina laikā un kā autoritāri birokrātisks pēc tam. Var pieļaut, ka tā ir izpratne, kas ir akceptēta VDK izpētes komisijas pētnieku vidū, lai gan šāda vienprātība šķiet nedaudz aizdomīga, jo padomju režīma definīcijas ir viens no tiem jautājumiem, kur pētnieku viedokļi var būtiski atšķirties. Zinot, ka politikas zinātnē pastāv daudzi un visai atšķirīgi termini, kas tiek lietoti komunistisko režīmu definēšanai, būtu vēlams pamatot, kādā nozīmē un uz kādu autoru definīcijām balstās termini “totalitārs” un it sevišķi “autoritāri birokrātisks”. Ja termins “totalitārisms” attiecībā uz PSRS Staļina laikā ir

mazāk strīdīgs, tad autoritāri birokrātiskie režīmi jeb birokrātiskais autoritārisms tiek lietots, lai aprakstītu Latīņamerikas, Dienvidkorejas, Filipīnu u.c. valstu režīmus 60.–80. gados, kā arī mūsdienu Vladimira Putina Krievijas politisko režīmu. Nenoliedzamas ir birokrātiskā autoritārisma izteiktas līdzības ar padomju režīmu daudzos parametros, tomēr termina izvēle un interpretācija autoriem būtu jāpamato.

Runājot par krājumā ievietotajiem pētījumiem, vispirms gribētu norādīt uz diviem, kas recenzentes skatījumā ir interesantākie šajā krājumā. Pirmais ir jurista Jura Stukāna pētījums. Viņš analizē visas tiesu lietas, kas ir bijušas veltītas sadarbības fakta ar VDK konstatēšanai, un nonāk pie secinājuma, ka “visos gadījumos, kad pierādījumi aprobežojas ar VDK aģenta alfabētisko uzskaites kartīti, tiesa taisījusi spriedumu, ka nav iegūti pierādījumi, ka pārbaudāmā persona būtu apzināti sadarbojusies ar VDK” (74. lpp.), un ka ir izveidojusies noturīga tiesu prakse, kas par to liecina. Lai tiesas atzītu sadarbības faktu, jābūt aģenta ziņojumiem vai tiešām norādēm, ka šis aģents ir apzināti sniedzis ziņojumu. Ja šādu ziņojumu nav, tiesas, neapšaubot uzskaites kartīšu autentiskumu, uzskata, ka nevar pierādīt, ka persona **apzināti** sniegusi informāciju. Tā kā aģentu lietas nav pieejamas Latvijā, bet liecinieki (bijušie VDK darbinieki), ja tādi ir atrodami, parasti neko neatceras, ir izveidojusies, manuprāt, absurda situācija, kurā apzinātas sadarbības faktu nav iespējams konstatēt pat gadījumos, kad sadarbība ir bijusi un to pat atzīst pats aģents. J. Stukāns nonāk pie secinājuma, ka ir nepieciešams uzlabot sadarbības fakta konstatēšanas kvalitāti tiesās un “būtu jāpievērš uzmanība judikatūras atzinumam par sadarbības saturu un kvalitāti...” (77. lpp.).

Otrs raksts, kuram vēlētos pievērst lasītāju uzmanību, ir Dzintara Ērgļa pētījums, kas balstās uz Dundagas pagasta Dūmeles ciema iedzīvotāja Gustava Eltmaņa atmiņām. Jāuzteic ne tikai pati pieeja, balstoties uz viena cilvēka dzīvesstāstu, parādīt, kā 1945. gadā Kurzemē pēc vācu armijas kapitulācijas notika filtrācija, piemēram, ka tie bija robežsargi, kas savāca filtrējamās personas, pamatojoties uz vietējo informatoru ziņojumiem un, iespējams (tas ir palicis ārpus pētījuma ietvariem), uz trofeju dokumentiem, turklāt aizturēja ne visus pieaugušos vīriešus, kā varētu spriest no dažiem dokumentiem, bet gan izlases kārtībā. Samērā daudz atmiņu ir publicēts par filtrācijas nometnēm, tomēr nometne no nometnes atšķīrās, un G. Eltmaņa atmiņas būtiski papildina kopējo ainu. Uzteicama ir izklāsta skaidrība, raksta loģiskā struktūra. Protams, varētu pārnest, ka pārāk daudz vietas veltīts aizsargu darbības aprakstam

vācu okupācijas laikā, taču šo novirzīšanos no pieteiktā temata atsver tas, ka teksts ir interesants un atsedz mazzināmas laikmeta šķautnes. Dz. Ērgļa pētījuma kvalitāti nosaka tas, ka tas ir daudzu gadu darba rezultāts. Autors ir vairākkārt pierakstījis G. Eltmaņa atmiņas, vēlāk tās konfrontējis ar arhīva materiāliem, viņš kā vietējais iedzīvotājs labi pazīst vietas, par kurām ir runa, zina pieminētos cilvēkus. Tas viss ir devis iespēju izveidot interesantu pētījumu.

Divas publikācijas ir veltītas reliģisko organizāciju kontrolei un represijām pret garīdzniekiem. S. Krūmiņa-Koņkova ir pievērsusies reliģijas lietu pilnvarotā darbībai saistībā ar PSRS valsts drošības institūcijām. Rakstam nav skaidri definētas hronoloģiskās robežas. Tās parādās tikai darba secinājumos – 1950.–1970. gads, un nav skaidrs, kādēļ izvēlētas tieši tādas. Raksta galvenā tēma ir parādīt reliģijas lietu pilnvaroto (tādi bija divi – pareizticīgo baznīcas un pārējo konfesiju lietās) saistību ar drošības orgāniem. Raksts balstās uz plašu avotu bāzi un ir visai informatīvs, taču autore izteikti cenšas pierādīt tiešu un personīgu reliģijas lietu pilnvaroto saistību ar drošības orgāniem, kas nav grūti Staļina laika pilnvaroto gadījumā, bet īsti neatbilst situācijai 60. gados. Pāvela Pizāna iecelšanu RLP amatā 1960. gada sākumā varētu izskaidrot ar nejaušību – bija jāatrod piemērots nomenklatūras amats nežēlastībā kritušajam bijušajam “Cīņas” redaktoram un sameklēja pirmo brīvu esošo, bet šajā postenī P. Pizānam izdevās noturēties tikai līdz 1961. gada aprīlim. Izmantojot par iegānu viņa piekrišanu atjaunotās Juzefovas baznīcas nodošānai ekspluatācijā – un šis jautājums recenzējamajā rakstā ir izklāstīts visai detalizēti –, P. Pizānu atcēla no amata. Toties Proleta Liepas iecelšana RLP amatā jau var liecināt par noteiktu tendenci. Viņa biogrāfijā nekādu tiešu saistību ar “orgāniem” nevar atrast, bet S. Krūmiņas-Koņkovas mēģinājums šādu saistību atrast, apgalvojot, ka aizdomīgi ir tas, ka nav zināms, ko viņš darījis no 1941. gada beigām līdz 1944. gadam (acīmredzot ārstējās pēc ievainojuma), kā arī argumentējot ar mācībām Vissavienības neklātienes juridiskajā institūtā, kuru absolvējuši arī daudzi pazīstami čekisti (112.–113. lpp.), ir “pievilks aiz ausīm”. Arī Latvijas Valsts universitātē bija studējuši daudzi čekisti. Vai tādēļ mums būtu jāuzskata, ka visiem to absolvējušajiem juristiem bija kāda saistība ar VDK? Varbūt tas liecina par institucionālā valsts un baznīcas attiecību modeļa maiņu un to, ka arī LKP CK bija teikšana un pilnīgi iespējams lielāka nekā LPSR VDK reliģijas lietu pilnvarotā jautājumā? Ja vēl atceramies, ka 60. gadu sākumā reliģija tika uzskatīta par “pagātnes palieku”, kura komunisma celtniecības gaitā drīz vien izzudīs, tad RLP posteņa

nozīmība, iespējams, arī mazinājās. Kaut ko par amata vietu birokrātiskajā hierarhijā liecina arī tas, ka ne P. Liepa, ne arī viņa pēctecis Eduards Kokars-Trops nebija izpelnījušies šķirkļus ne Latvijas Mazajā, ne arī Latvijas padomju enciklopēdijā. Tās ir tikai hipotēzes, tomēr par to būtu vērts padomāt. Turklāt personīga saistība ar VDK nemaz nebija nepieciešama, lai RLP sadarbotos ar šo iestādi.

Pēc S. Krūmiņas-Koņkovas publikācijas VDK izpētes komisijas 1. sējumā vairākas viņas nostādnes "Latvijas Avīzē" kritizēja Zigmārs Turčinskis (13.03.2016.). Acīmredzot šīs kritikas kontekstā visai sīki tiek aplūkots jautājums par Valerijana Zondaka un Henrika Tropa iespējamo sadarbību ar padomju drošības orgāniem. Tomēr no teksta īsti nav skaidrs, kāpēc tik nežēlīgi vajāja Kazimiru Duļbinski.

Kopumā var teikt, ka šis raksts ir vērtīgs izziņas avots interesentiem. Tomēr jānorāda uz vairākām faktoloģiskām kļūdām. 134. atsaucē 107. lpp. teikts, ka vēlākais VDK priekšsēdētājs Aleksandrs Šeļepins esot vadījis partizānu kustību, kas nav taisnība. 1941. gadā kā Maskavas pilsētas komjaunatnes komitejas darbinieks viņš bija nodarbojies ar komjauniešu (to skaitā Zojas Kosmodemjanskas) vervēšanu diversantu vienībās, bet nekad nebija partizānu kustības vadībā. 109. lpp. pieminētais Ministru padomes priekšsēdētāja vietnieks 1961. gadā bija nevis Vilis, bet gan Viktors Krūmiņš.

Savukārt Madaras Brūnavas rakstā vēstīts par reliģijas lietu pilnvaroto un VDK īstenoto baptistu un septītās dienas adventistu kontroli 1944.–1953. gadā. Lai gan par šo tematu jau ir publikācijas, M. Brūnavas raksts aplūko vairākus agrāk nepietiekami analizētus aspektus un tādējādi veido pienesumu jautājuma pētniecībā. Zināma raksta, tāpat kā dažu citu šā krājuma rakstu, problēma ir paļaušanās uz viena arhīva fonda (šajā gadījumā reliģijas lietu pilnvarotā – Latvijas Valsts arhīva 1448. fonda) materiāliem. Piemēram, interesants materiāls ir Aizputes pilsētas darbaļaužu deputātu izpildu komitejas vēstule reliģijas lietu pilnvarotajam 1948. gadā par septītās dienas adventistu bērniem, kas sestdienās neapmeklēja skolu, kas acīmredzot ir jāskata ne tikai reliģijas lietu, bet arī padomju izglītības politikas kontekstā.

Mārtiņa Dātava un Jāņa Ķerusa raksti savā ziņā ir līdzīgi, abi balstās uz krimināllietām par pretpadomju izpausmēm, un abos ir aptverti īsi laika posmi. M. Dātava rakstā ir aplūkoti pretpadomju skrejlapu izplatīšanas gadījumi 1953.–1956. gadā, bet J. Ķerusa rakstā – 1957. gada krimināllietas par pretpadomju propagandu un aģitāciju. Var saprast, ka laika posma izvēli noteica tas, ka 50. gadi bija visai turbulents periods

tieši no protesta formu attīstības viedokļa. Abi raksti ir interesanti, tomēr tik īsu laika periodu izvēle īsti neattiecinājas ne vienā, ne otrā gadījumā. Par skrejlapu izplatīšanu ir mazs izlases kopums, kas nepieļauj kaut kādu statistisku likumsakarību identificēšanu. 1957. gada lietu izvēli ir noteikusi pētnieciskā hipotēze par 1956. gada Ungārijas notikumu ietekmi, taču rakstā tas izpaužas vairāk virspusējas konstatācijas līmenī, jo jādodomā, ka iztirzāto krimināllietu materiāls nav ļāvis šo jautājumu aplūkot dziļāk. Tas, kas mūs interesē, ir tendenču konstatēšana, kas acīmredzami nav identificējama tik īsos laika posmos. Protams, krimināllietu pētniecība ir visai darbietilpīga, kas arī, iespējams, ir noteicis šādu izvēli. Šķiet, ka produktīvāka varētu būt atsevišķu krimināllietu dziļāka izpēte, sava veida mikrovēsture, kas detalizētāk parādītu vidi, kurā dažādas protesta izpausmes radās. Tāpat arī vērā ņemams pētījumu temats būtu, kā mainījās drošības orgānu darbība propagandas un aģitācijas lietu izmeklēšanā 50. gados.

Ulda Krēslīņa raksts par VDK un represīvās psihiatrijas praksi 60.–80. gados risina problēmu, kurai Latvijas vēsturnieku pētījumos nav tikusi veltīta pienācīga uzmanība un kas saasinājās pirms pieciem gadiem, kad atklājās, ka cilvēkiem, kas padomju laikos tika pasludināti par psihiski slimiem politisku iemeslu dēļ, joprojām šis zīmogs nav noņemts. Darbam ir skaidri formulēts uzdevums – pētīt ekspertu psihiatru līdzdalību 20. gadsimta otrajā pusē notikušajos izmeklēšanas un tiesas procesos Latvijas PSR. Aplūkojot konkrētas politiskās lietas, autors nonāk pie secinājuma, ka tajās nav saskatāmi konkrēti kritēriji, kāpēc tiek nozīmēta psihiatriskā ekspertīze, un ka šāds lēmums nereti balstījās uz izmeklētāja subjektīvo viedokli. Savukārt tiesu ekspertīze bija subjektīva, neprofesionāla un, iespējams, atkarīga no politiskām nostādnēm.

Kopumā pozitīvi vērtējot pētījumu, jānorāda uz dažiem aspektiem, kuri būtu pelnījuši skaidrākus formulējumus. Lasot rakstu, sākumā nav skaidrs, ko autors saprot ar represīvo psihiatriju. Izskaidrojums ir tikai raksta beigās 1023. atsaucē, lai gan tam vajadzēja būt pamata tekstā un raksta sākumā. U. Krēslīņa skatījumā “psihiatrija iegūst represīvu raksturu [...] kad tiek izmantota kādu citu ar ārstniecību nesaistītu, visbiežāk – politisku mērķu sasniegšanai” (395. lpp.). Otrs iebildums ir tas, ka autors nekoncekventi ievēro paša novilktais hronoloģiskās robežas un pievēršas arī Staļina laika represīvajai psihiatrijai, tomēr nerodas pilnīga skaidrība, kas ar to tiek saprasts – vai patiešām psihiatrijas izmantošana politiskiem mērķiem vai arī tomēr vispārējais stāvoklis psihiatriskajās

cietuma slimnīcās, attieksme pret pacientiem? Lieks ir rakstā aplūkots pretpadomju vēstuļu rakstīšanā apsūdzētā Nikolaja Kmita gadījums 1949. gadā, kad tiesu medicīniskā ekspertīze vispirms viņu atzina par pieskaitāmu, bet jau pāris mēnešu vēlāk – par psihiski slimu (382. lpp.). Šķiet, ka šim gadījumam ir vairāk sakara ar korupciju un bērnu centieniem pasargāt sevi no sekām, pie kurām varētu novest tēva notiesāšana. Jānorāda uz zināmām neskaidribām tekstā, kas traucē saprast autora domu. Tā nesaprotams ir 1010. atsaucis teksts – vai Sočņeva un Rusinova ir viena un tā pati persona? Tāpat 1011. atsaucis nerada skaidrību, ko īsti autors grib pateikt, norādot uz to, ka Eduards Kuzņecovs kādu laiku strādājis Rīgas psihoneiroloģiskajā slimnīcā?

I. Daukstes-Silasproģes apjomīgais pētījums par Latvijas Miera aizstāvēšanas komitejas darbību 1951.–1990. gadā uzrāda vairākas problēmas. Autore ārkārtīgi rūpīgi izklāsta visu, kas ir atrodamas izmantotajos avotos (Miera aizstāvēšanas komitejas arhīva fondā, avīzēs, Andra Vējāna un Augusta Lediņa brošūrās), bet raksts rada iespaidu, ka nav īsti skaidrs, kāds ir pētījuma mērķis. Tāpat arī rodas sajūta, ka dokumentos rakstītais tiek uztverts kā absolūta patiesība, respektīvi, nav saskatāma distance starp materiālu un pētnieku. No šejienes apgalvojumi, ka “LPSR iedzīvotāju ikdienu bija cieši saistīta ar miera kustību...” (156. lpp.). Cik atceros, šī ciešā saistība izpaudās laiku pa laikam, bet neregulāri, nepatīkamā nepieciešamībā maksāt kaut kādas naudas summas šai komitejai, kas, iespējams, bija viena no vismistiskākajām un visvirtuālākajām padomju sabiedriskajām organizācijām. Pieļauju, ka bija iestādes un cilvēki, kuri šo saistību izjuta vairāk, bet nedomāju, ka vidusmēra Padomju Latvijas iedzīvotājs vispār daudz domāja par Miera aizstāvēšanas komiteju un miera kustību. Rakstā netiek analizēts sava laika politiskais konteksts, kurš ietekmēja Miera aizstāvēšanas komitejas darbību. Staļina laiks, 50. gadu vidus starptautiskā saspīlējuma atslābums, *detēnte*, Gorbačova “jaunā domāšana” – tas viss ietekmēja padomju politiku šajā jomā, un raksts būtu daudz ieguvis, ja šīm izmaiņām būtu mēģināts izsekot, cik nu tas ir iespējams tik virtuālas organizācijas kā Miera aizstāvēšanas komiteja gadījumā, kaut vai mēģinot noskaidrot, vai un kā mainījās komitejas locekļu atlases politika. Rakstā ir mēģināts nedaudz aplūkot jautājumu par naudas vākšanu, taču tas varētu būt visai interesants temats pētījumam. Runājot par naudu, gribas pajautāt: vai patiešām speciālajās tūristu grupās Miera reisos varēja tikt par devīgākām iemaksām Miera fondā, kā apgalvots 194. lpp.? Ja tas tā būtu, iemaksu apjoms noteikti būtu daudz lielāks!

Tiek izdarīts secinājums, ka Miera komiteju nevar uzskatīt par sabiedrisku organizāciju, kam pilnībā var piekrist. Taču, ja raksta mērķis bija parādīt, ka komiteja bija VDK piesegstruktūra, tas nekādi netiek īstenots. Nav arī skaidrs, kāpēc pielikumā ievietota Miera komitejas darbības hronika. Katrā ziņā šī tēma ir tāda, kurā nevar iztikt bez plašāka dokumentāra (LKP CK, Ministru padomes) materiāla un bez plašāka politiskā konteksta izpratnes. Neizpratni rada arī daži apgalvojumi, kurus var diezgan viegli noskaidrot vai nu arhīvā, vai arī publicētajos avotos. Tā patiesībai neatbilst apgalvojums, ka Jānis Jurgens no 1940. līdz 1941. gadam bijis vai nu PSRS NKVD, vai NKGB darbinieks, tāpat arī, ka viņš 1941.–1946. gadā bijis LKP CK sekretārs (384. atsauce).

Otrs raksts šajā tematiskajā klasterī ir Martas Starostinas darbs par padomju ideoloģijas un propagandas izpausmēm *Intūrista* Rīgas nodaļā 1971.–1985. gadā. Faktiski rakstā ir runa ne tik daudz par propagandu un ideoloģiju, cik par to, kāda bija VDK ietekme šajā institūcijā un kā tā izpaudās kadru sastāvā. Pozitīvi vērtējams tas, ka autore visai pamatīgi raksturo izmantotos avotus, lai gan detalizācijas pakāpe ir pārāk augsta, turklāt nav skaidrs, kādēļ avotu apskats izvietots divās vietās – 497.–499. un 523. lappusē. Kopumā rakstam ir visai bagātīga avotu bāze, tomēr varētu vēlēties, lai analīze būtu sistemātiskāka. Raksta uztveramību palielinātu arī atteikšanās no sižetiem, kam nav tieša sakara ar aplūkojamo tēmu, piemēram, garš citāts par *Intūristu* PSRS 30. gados (500.–501. lpp.) vai par VDK darbībām Somijā sakarā ar *Baltijas brīvības kuģa* akciju 1985. gadā (507. lpp.).

Uztveri traucē arī terminoloģiskas un, iespējams, tulkošanas neprecizitātes un politiskā konteksta neizpratne. Tā 499. lpp. ir teikts: “Saskaroties ar PSRS un ārvalstu idejām, varētu tikt iedragāts *tautas demokrātijas* valstu stāvoklis PSRS.” Te jāpaskaidro, ka Padomju Savienības sastāvā nebija nekādu tautas demokrātijas valstu, un tekstā acīmredzami domāts kaut kas pavisam cits. Tāpat 508.–509. lpp. tiek uzskaitītas LPSR VDK nodaļas un apgalvots, ka bija speciāla nodaļa, kura nodarbojās ar trimdas latviešiem. Patiesībā uzskaitītās ir daļas, kuru sastāvā bija nodaļas. Ar trimdas latviešiem nodarbojās 5. daļas 1. nodaļa (sk. Alda Bergmaņa un Induļa Zālītes rakstu Latvijas Vēsturnieku komisijas 19. sēj., 451. lpp.).

Spriežot pēc raksta secinājumos teiktā, autore polemizē ar kādu izteikumu par to, ka *Intūrists* ir bijis VDK virsnieku pensionēšanās vieta. Autore ir veltījusi visai lielas pūles darbinieku sastāva un biogrāfiju iztīrīšanai. Taču šajā analīzē trūkst sistēmas. No M. Starostinas rakstā aplūkotajiem materiāliem var izdarīt secinājumu, ka pastāvēja vairākas darbinieku kategorijas, kam bija saistība ar VDK: 1) VDK štata darbi-

nieki, kas uzraudzīja *Intūristu*; 2) VDK darbinieki, kas vienlaicīgi strādāja abās darbavietās – VDK un *Intūristā*; 3) pensionētie VDK darbinieki; 4) uzticības personas un informatori. Diemžēl autore šādus secinājumus neizdara. Raksts noteikti būtu ieguvis no skaidrākas un fokusētākas analīzes, jo ir starpība starp štata VDK darbinieku un caurkritušu nomenklatūras darbinieku, kas ir piezemējies viesnīcas “Latvija” šveicara amatā, kurš pēc definīcijas paredzēja sadarbību ar VDK. Rakstā parādās arī “blata” un ģimenes saišu pavediens, diemžēl tas netiek izvērst. Tāpat arī neatradu pietiekami skaidru atbildi uz jautājumu, kuru autore iztīrā 526.–527. lpp.: vai patiešām visi gidi-tulki bija VDK aģenti? Jānorāda, ka 1243. atsaucē (504. lpp.) sajaukti kopā divi Vladimiri Baranovski. Latvijas Republikāniskās arodbiedrību padomes darbiniekam nav nekā kopīga ar 1950. gadā dzimušo krievu starptautisko attiecību un drošības pētījumu speciālistu, kas 1992.–1996. gadā strādāja SIPRI, bet šodien ir Krievijas ZA akadēmiķis.

Savā ziņā īpašu vietu šajā krājumā aizņem Artura Žvinkļa pētījums par valsts drošības iestāžu vadošo darbinieku identifikāciju LKP CK nomenklatūras kadru personas lietu kolekcijā. Tas ir turpinājums 1. sējumā aizsāktajam pētījumam, kurā bija identificēto personu biogrāfijas, bet trūka šo biogrāfiju analīzes. Šajā rakstā šāda analīze ir, taču diemžēl tā nav pilnīga. VDK vadošo darbinieku biogrāfiju analīze ir ļoti interesanta, bet diemžēl apraujas ar 60. gadu sākumu. Interesanti sižeti, protams, ir arī viņu saņemtie apbalvojumi un ārzemju braucieni, taču griežtos vairāk zināt par komplektēšanas avotiem (no kurienes cēlušies, nodarbošanās pirms darba drošības orgānos), etniskā sastāva un izglītības dinamiku, tāpat arī to, kā vadošo darbinieku karjeru ietekmēja VDK izveidošana 1954. gadā un ar to saistītā jaunā kadru politika, kas paredzēja, ka čekas virsniekiem obligāta ir augstākā izglītība. Varētu iebilst, ka interesenti var paši veikt šādu analīzi, balstoties uz drošībasbienu biogrāfijām, kas publicētas 1. un 3. sējumā. Taču biogrāfijās pielikumā nav norādīti tādi svarīgi rādītāji kā tautība, dzimšanas vieta, izglītība, un tas būtiski samazina patstāvīgas analīzes iespējas.

Kā redzams no šā apskata, rakstu kvalitāte ir visai atšķirīga, pastāv arī neatrisinātas un diskutablas problēmas, tomēr publikācija kopumā nenoliedzami palielina mūsu zināšanas un izpratni par VDK, kā arī tās ietekmi uz dažādām jomām un struktūrām. Vēl jāpiebilst, ka grāmatu ir ļoti grūti lasīt gan formāta, gan noformējuma un informācijas pārbagātības dēļ. Šis ir tas gadījums, kad redaktora stingrā roka būtu nepieciešama, nevis lai papildinātu, bet gan lai samazinātu informācijas apjomu un tādējādi padarītu grāmatu vieglāk uztveramu. Šeit ir noticis tieši

pretējais. Akadēmiskajā literatūrā reti var sastapt grāmatu, kurā zemsvītras piezīmes aizņem gandrīz tikpat daudz vietas kā pamatteksts. Nav skaidrs, kādēļ vajadzīgs zemsvītras piezīmēs pārrakstīt veselas personas lietas vai pat krimināllietas (296.–297. lpp.). Dažkārt piezīmēs tiek atkārtota informācija, kas ir dota tekstā, piemēram, A. Žvinkļa rakstā pielikumā ir J. Šalma, J. Bungas u.c. biogrāfijas, kas ir atrodamas arī zemsvītras piezīmēs. Nenoliedzami, ir interesanti lasīt izvērstas biogrāfijas, tomēr tad rodas jautājums, kādēļ dažiem personāžiem tās ir ļoti izvērstas, bet citiem tādu nav, vai arī tās ir ļoti lapidāras. Piemēram, 352. atsaucē Viktora Blūma biogrāfija aizņem 2/3 lappuses, bet Iman-tam Andersonam 364. atsaucē veltītas trīs rindiņas. Tā kā Andersons bija LKP CK ideoloģiskais sekretārs, raksta kontekstā viņam vismaz teo-rētiski varēja būt lielāka nozīme nekā arodbiedrību vadītājam Blūmam. Dažkārt tiek sniegtas ziņas par personām, kurām vispār nav tiešas saistības ar aplūkojamo tematu. Tā 513. lpp. tiek runāts par restorāna “Lat-vija” direktora Viļņa Straumes saistību ar VDK, bet no teksta nekļūst skaidrs, kāda tā bijusi, nav arī izvērstas biogrāfijas, kas varētu ienest kādu skaidrību. Toties ir dota Alberta Kaula biogrāfija, kam šajā kon-tekstā nav nekādas nozīmes. Ir ļoti daudz liekas, lai gan varbūt kādam arī interesantas informācijas ne tikai par biogrāfijām, bet arī citiem jau-tājumiem. Kādēļ mums vajadzētu zināt Kirova ielas 57. nama vēsturi (1140. atsaucē)? Lieka un, iespējams, kļūdaina informācija ir arī 968. at-saucē. Romāns Ungerns-Šternbergs, kurš darbojās Mongolijā Krievijas pilsoņu kara laikā, bija no Igaunijas (Tallinas), un viņam nevarētu būt nekāda sakara ar Purmsātiem. Tipisks nevajadzīgi skrupulozas informā-cijas piemērs ir arī teksts 308. lpp.: “PSRS Traktoru un lauksaimniecības mašīnbūves ministrijas Ziemeļu un Rietumu rajonu lauksaimniecības mašīnbūves galvenās pārvaldes Rīgas Valsts lauksaimniecības mašīnbū-ves rūpnīcas *Rižselmaš* strādnieks Viktors Rokutovs...”. Raksta kontekstā svarīgs ir minētais cilvēks, bet lauksaimniecības mašīnu rūpnīcas admi-nistratīvajai piederībai nav nekādas nozīmes. Šādu piemēru ir pietie-kami daudz. Jāatzīmē arī noformējuma dīvainības. Tā grāmatai ir divi satura rādītāji – ar rakstu nosaukumiem un izvērstaīs, taču nevienā no tiem nav minēti rakstu autori. Vai tā būtu bijusi vēlēšanās radīt iespaidu, ka tas ir kolektīvs darbs, nevis rakstu krājums? Šādas aizdomas pastip-rina arī tas, ka atsauces numurētas nevis katra raksta, bet gan grāmatas ietvaros. Tas var atbaidīt no šī krājuma lasīšanas daudzus interesentus.

Daina Bleiere

Nikita Petrov. *Nagrashdeny za rasstrel. 1940*. Moskva: Mezhdunarodnyi fond "Demokratii", 2016. 368 s. (Nikita Petrovs. *Apbalvoti par nošaušanu. 1940*). ISBN 978-5-89511-046-1

1940. gada 5. martā Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālās komitejas (VK(b)P CK) politbirojs pieņēma lēmumu par vairāk nekā 20 tūkstošu Polijas karagūstekņu nošaušanu, kuri pēc PSRS iebrukuma Polijā 1939. gada 17. septembrī atradās PSRS teritorijā esošajās Iekšlietu tautas komissariāta (IeTK) nometnēs Kozeliskā, Ostaškovā un Starobeļskā, kā arī cietumos Rietumukrainā un Rietumbaltkrievijā. Tā paša gada 26. oktobrī ar PSRS IeTK pavēli Nr. 0011365 125 personas, kuras bija piedalījušās nozieguma pret Polijas pilsoņiem sagatavošanā un realizēšanā, tika apbalvotas ar naudas balvām "par veiksmīgu sevišķo uzdevumu izpildīšanu". Ir runa par tā saukto Katiņas lietu.

2016. gada rudenī Maskavā (Krievija) sabiedriskais fonds "Starptautiskais fonds "Demokrātija" (Aleksandra Jakovļeva fonds)" ar Polijas–Krievijas dialoga un saskaņas centra atbalstu tikai 1000 eksemplāru tirāžā izdeva Krievijas vēsturnieka Nikitas Petrova grāmatu "Apbalvoti par nošaušanu. 1940", kas, neskatoties uz tajā analizētajiem jautājumiem, ir aizraujošs stāsts par vienu no baisākajiem staļinisma noziegumiem – "Katiņas lietu" un tās veicējiem. Jāatzīmē, ka gadu iepriekš – 2015. gada rudenī Varšavā (Polija) iznāca grāmatas versija poļu valodā, kurā Nikita Petrovs lasītājiem piedāvāja savu "Katiņas lietas" plānotāju un izpildītāju kolektīvo portretu.¹ Lasītājiem krievu valodā autors piedāvā papildinātu un uzlabotu darba variantu.

Nikita Petrovs ir viens no pieredzējušākajiem un autoritatīvākajiem PSRS drošības orgānu pētniekiem ne tikai Krievijā, bet pasaulē, vairāku

¹ Nikita Pietrow (2015). *Poczet katów katińskich*. Warszawa: Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia, 406 s.

daudzās valodās izdotu grāmatu par PSRS drošības orgānu vēsturi autors un līdzautors.² Viņa pētījumiem raksturīgs bagātīgs faktu materiāls, skrupulozitāte un analītiskums. Viņa darbi vienmēr ir aizraujoši un saistoši, lai arī rakstīti par ļoti sarežģītām un pretrunīgām tēmām. Ņ. Petrovs jau iepriekš ir publicējis rakstus gan Krievijā, gan Polijā arī par Katiņas noziegumos iesaistītajiem cilvēkiem.

Grāmata ir spilgta gan tiešā, gan pārnēstā nozīmē. Tās vāks ir asinsarkanā krāsā, uz lasītāju, notēmējis Nagana sistēmas revolveri (1895. gada parauga), raugās nezināms IeTK darbinieks, netieši likdams noprast, ka ikviens Staļinisma laikā PSRS dzīvojošais varēja kļūt par masu terora upuri. Uz aizmugures vāka izvietoti vairāki citāti no tā, ko pagājušā gadsimta 90. gadu sākumā nopratināšanu laikā izmeklētājiem stāstījuši “Katiņas lietā” iesaistītie IeTK struktūru darbinieki (par šaušanas tehnoloģiju, pēdējo satikšanos ar Polijas armijas karavīru, kurš jau pēc brīža bija nošauts, par spirtu kā līdzekli, lai nomazgātu gan rokas, gan sirdsapziņu). Šī grāmata “Katiņas lietas” izpētes historiogrāfijā ir Krievijā izdots pirmais apkopojošais vēstījums par noziegumā iesaistītajiem cilvēkiem un personisko atbildību, nosaucot katru vārdā un parādot katra seju.³ To priekšvārdā ļoti precīzi norāda arī autors: “Grāmatas pamats ir biogrāfijas un sejas. To sejas, kas piedalījās masu šaušanā. Šīs sejas – ir tas pēdējais, ko redzēja cilvēki, kuri ar vienu Staļina rokas vēzienu tika sūtīti nāvē” (6. lpp.). Izmantojot bagātīgu faktu materiālu, pētot konkrētā noziegumā iesaistīto cilvēku biogrāfijas, autors atklāj ne tikai katra individuāla cilvēka dzīves drāmu, bet arī padomju masu terora būtību un sekas, kuras joprojām jūtamas mūsdienu Krievijā. Priekšvārdā autors norāda, ka Josifa Staļina 1940. gada 5. marta lēmums atklāj padomju režīma viszemiskāko būtību. “Tā ir tā patiesība, no kuras kausas kā no nakts murgiem, kurus negribas pārstāstīt. No šejienes arī varas tendence to visu noslēpt no svešām acīm, lai visi apkārt aizmirstu un vairs neatcerētos” (6. lpp.). Tieši tāpēc arī grāmata tika rakstīta – nošauto vārdā un viņu piemiņai.

Grāmatas tekstu gribas lasīt, pārlasīt un citēt. Tā ir aizraujošs stāsts par to, kā sistēma šos cilvēkus padarīja par noziegumu veicējiem un arī upuriem. Autora valoda ir raita, piepildīta ar krāsainiem epitētiem. Autors daudz citējis “Katiņas lietā” iesaistīto IeTK darbinieku 1990.–

² Informācija par autoru sīkāk pieejama organizācijas “Memoriāls” interneta vietnē: <http://www.memo.ru/d/3409.html> (skatīts 22.02.2017.).

³ Ņ. Petrovs uzskata, ka aiz katra nozieguma vienmēr atrodas konkrēts cilvēks/konkrēti cilvēki un katram noziegumam ir uzvārds, vārds un tēvavārds (35. lpp.).

1991. gadā Krievijas Galvenās kara prokuratūras veiktajās nopratināšanās stāstīto. Faktiski nekur grāmatā “nerunā” izdzīvojušie poļi, runā tikai tie, kas atradās nozieguma veicēju pusē. Autors nav pievienojis izmantoto avotu un literatūras sarakstu, līdz ar to priekšstatu par izmantotajiem darbiem jāveido no atsaucēm. Tie ir Krievijas Federācijas Federālā drošības dienesta Centrālā arhīva (*Tsentral'nyi arkhiv FSB Rossii*), Krievijas Valsts sociālpolitiskās vēstures arhīva (*Rossiiskii gosudarstvennyi arkhiv sotsial'no-politicheskoj istorii*), Krievijas Valsts vēstures arhīva (*Rossiiskii gosudarstvennyi istoricheski arkhiv*) u.c. arhīvu materiāli, kā arī Polijā un Krievijā izdotie avotu un dokumentu krājumi un monogrāfijas par “Katiņas lietu” un IeTK darbību, prese.

Par ko tad ir grāmata kopumā ņemot? Pirmkārt, autors ir pētījis cilvēkus, kuri strādāja PSRS IeTK struktūrā un organizēja un izpildīja noziegumu. Tas ir stāsts par konkrētu cilvēku dzīvi pirms “Katiņas lietas”, tās laikā un pēc tam. Piemēram, viens no jautājumiem, kas caurauž grāmatu, ir par sekām, kādas piedalīšanās “Katiņas lietā” atstāja – un vai atstāja – šo cilvēku psihē. Otrkārt, grāmata ir par IeTK darbības mehānismiem, kuri tiek atklāti, izmantojot biogrāfisko metodi. Tāpēc īpaša uzmanība jāpievērš grāmatas 7. nodaļai (129.–155. lpp.), kurā uz bij. IeTK administratīvi saimnieciskās pārvaldes komandantu nodaļas vadītāja Vasilija Blohina (*Vasilii Blokhin*, 1895–1955) sevišķās grupas darbības fona tiek atklāti IeTK slepkavošanas mehānisma veidošanās un darbības principi, respektīvi, kā veidojās un darbojās tā nāves mašīnērija, kas kulmināciju sasniedza lielā terora laikā 1937.–1938. gadā. Par Krievijā pastāvošo vēstures politiku un nespēju/nevēlēšanos sadzīvot/pieņemt savu pagātņi tādu, kāda tā bija, vēstīts 9. nodaļā (176.–187. lpp.). Tieši šī nodaļa atklāj Krievijā joprojām pastāvošās bailes no savas pagātnes pieņemšanas. Tomēr grāmatai ir arī cits līmenis (to ievadā atklāj arī pats autors) – par atsevišķu indivīdu ļaunumu, tā robežām un virzītājspēkiem (5. lpp.).

Grāmata sastāv no ievada, deviņām nodaļām, pielikuma, personvārdu saraksta un saīsinājumu saraksta. Ikviens no deviņām nodaļām ir saistīta ar nākamo, vienlaicīgi tās var lasīt arī kā atsevišķus vēstījumus. 1. nodaļā “Kas pieņēma lēmumu” (7.–40. lpp.) autors rekonstruē VK(b)P CK politbiroja 1940. gada 5. marta lēmuma pieņemšanas gaitu un analizē, kāda bija ikviens tā sagatavošanā un pieņemšanā iesaistītā cilvēka vieta un nozīme “Katiņas lietā”. Autors lasītājiem ļauj izsekot skrupulozai nozieguma izplānošanai, kura sākās VK(b)P CK kabinetos Maskavā, izvirzot arī vairākas versijas un nesniedzot skaidru atbildi, kāpēc Josifs Staļins pieņēma lēmumu par poļu karagūstekņu nošaušanu: vai tā bija

neveiksme Ziemas karā, pieaugošā spriedze Eiropā vai arī pārliecība, ka Polijas jautājums ir atrisināts galīgi, tā ir sadalīta un ka ir pienācis laiks atbrīvoties no “nelabojamiem ienaidniekiem” (8. lpp.). Ne tikai rakstot par 5. marta lēmumu un citiem 1. nodaļā apskatītajiem jautājumiem, bet kopumā grāmatu raksturo ļoti pedantisks darbs ar faktoloģisko materiālu, tā atlase, padziļināta skaidrošana, apskatot konkrēta notikuma, dokumenta visas iespējamās veidošanās versijas.

Autoram patīk stāstīt IeTK darbinieku biogrāfijas (to apliecina arī viņi raksti un monogrāfijas), ko viņš dara jau 1. nodaļā, izklāstot to sešu cilvēku biogrāfijas (Josifa Staļina (*Iosif Stalin*, 1879–1953), Klimenta Vorošilova (*Kliment Voroshilov*, 1881–1969), Vjačeslava Molotova (*Viacheslav Molotov*, 1890–1986), Anastasa Mikojana (*Anastas Mikoian*, 1895–1978), kā arī Mihaila Kaļiņina (*Mikhail Kalinin*, 1875–1946) un Lazara Kaganoviča (*Lazar' Kaganovich*, 1893–1991)), kuri parakstīja 5. marta pavēli. Šajā nodaļā atainota VK(b)P CK politbirojā un IeTK struktūrā pastāvošā vide, kuru raksturo pilnīga uzticēšanās (vai arī akla paklausība) J. Staļina autoritātei un apzināšanās, kāda veida pavēles vai sarakstus šie cilvēki parakstīja. To uzskatāmi demonstrē Ņ. Petrova izvēlētais piemērs par V. Molotova parakstītu lēmumu par kādas “tautas ienaidnieka” sievas nošaušanu, nevis saskaņā ar PSRS likumiem ieviešanu labošanas darbu nometnē uz 10 gadiem. Uz jautājumu, kas tā bijusi par sievieti, Molotovs atbildējis: “Tam nav nozīmes” (31.–32. lpp.).

2.–7. nodaļā autors veido to cilvēku portretus, kuri personiski piedalījās kādā no nozieguma posmiem (konvojēja, šāva, izveda, raka vai arī tikai veica ierakstus nošaušanai paredzēto personu lietās). 2.–4. nodaļā, par pamatu ņemot trīs apgabalus: Kaļiņinas, Smoļenskas un Harkovas IeTK nodaļu vadošo darbinieku dzīvesstāstus, rekonstruēts poļu karagūstekņu šaušanas mehānisms, ko raksturo pedantisks “vienlaicīgums”, “slepenība”, turklāt arī “paniskas bailes no informācijas noplūdināšanas”. Kā atzīmē autors, visu šaušanas akcijas sagatavošanu pavadīja princips “neviens dzīvs liecinieks nedrīkst būt” (53. lpp.). Tieši šīs nodaļas rada pārsteigumu par to slepkavošanas mašīnēriju, kāda PSRS tika iedarbināta atkārtoti pirmo reizi kopš lielā terora 1937.–1938. gadā, cik tā bija precīza, slepena un vienlaicīga. Nodaļu struktūra ir līdzīga. Pamatā ir liecības, ko kāds no vadošajiem attiecīgo apgabalu IeTK pārvalžu darbiniekiem 90. gadu sākumā sniedzis Krievijas Galvenajā kara prokuratūrā. Ar to palīdzību autors analizē gan konkrētu cilvēku darbību Katiņas notikumu laikā, gan veido kopēju “Katiņas lietā” iesaistīto IeTK struktūras darbinieku kolektīvo portretu, gan arī atklāj, kā katrā konkrētā apgabalā

tika realizēts noziegums. Katru nodaļu noslēdz autora aprēķini, cik atiecīga apgabala IeTK darbinieki ir piedalījušies akcijā un cik poļi ir nošauti. Autors ne tikai uzraksta konkrētu skaitli, bet sniedz skaidrojumu, kāpēc, pēc viņa domām, tas varētu būt tāds (58.–59., 88.–89., 105. lpp.).

Runājot par liecību izmantošanu, uzmanība jāpievērš pāris lietām. 2. nodaļā autors izmantojis Kaļiņinas apgabala bij. IeTK pārvaldes priekšnieka Dmitrija Tokareva (*Dmitrii Tokarev*, 1902–1993) liecību. D. Tokarevs bija viens no tiem, kurš piedzīvoja PSRS sabrukumu un kuru Krievijas Galvenās kara prokuratūras darbinieki nopratināja 1991. gadā. Pratināšana tikusi ierakstīta, un tajā esot labi redzama Tokareva spēja pat pēc tik daudziem gadiem par Katiņas notikumiem runāt mierīgi, neizrādot nervozumu. Mazliet citādi ir ar 3. nodaļas pamatā esošo bijušā IeTK pārvaldes karagūstekņu lietās priekšnieka Pjotra Sopruņenko (*Petr Soprunenko*, 1908–1992) liecību, kurš 1990. gadā dzīvoja Maskavā “parasta pensionāra dzīvi” (72. lpp.). Pretēji Tokarevam viņš pratināšanas laikā esot izvairījies no atbildēm, aizbildinoties ar sliktu atmiņu u.tml. Lai panāktu vajadzīgo rezultātu (t.i., Sopruņenko sāktu runāt), tika izmantota arī izmeklēšanā plaši lietotā metode – parādītas cita nopratinātā liecības (šajā gadījumā D. Tokareva ierakstītās liecības). Autors atzīst, ka tieši šis nopratināšanas viņiem ļāva izrunāt to, kas daudzus gadus bija krājies zemapziņā. Viņiem bija iespēja izteikt visu to, kas “bija un krājās” (68. lpp.).

Jāatzīst, ka nopratināto liecības, kas kļūst par atbalsta punktu turpmākiem pētījumiem, nereti satur kļūdas. Tā tas ir arī šajā gadījumā, ko atklājis pats autors. Piemēram, Pjotrs Kļimovs (*Petr Klimov*), kurš 1940. gadā bija Smoļenskas IeTK pārvaldes darbinieks, savā liecībā kā vienu no cilvēkiem, kurš Smoļenskā piedalījās poļu karagūstekņu šaušanā, nosaucis arī Kārli Reinsonu (1896–pēc 1970) (79. lpp.). Tomēr Kārlis Reinsons nav minēts starp tiem, kuri tika apbalvoti ar 1940. gada septembra pavēli. Iepazīstoties ar K. Reinsona personas lietu Krievijas Valsts sociālpolitiskās vēstures arhīvā, Ņ. Petrovs ir atklājis, ka K. Reinsons no dienesta IeTK tika atvaļināts sakarā ar nacionālo operāciju sākšanos 1938. gadā “kā latvietis”. 1940. gada pavasara notikumu laikā viņš dzīvoja Smoļenskā, tomēr vairs nestrādāja IeTK struktūrā. Kārlis Reinsons pēc Vācijas–PSRS kara dzīvoja Latvijā, Bauskas rajona Iecavā, un 1967. gadā bija Iecavas spirta rūpnīcas direktors.

Mazliet par 2. nodaļas “Slepenais aplis” kompozīciju. Par nodaļas centrālo personu autors ir izvēlējies Kaļiņinas apgabala IeTK pārvaldes priekšnieku Dmitriju Tokarevu. Ņ. Petrovs sāk ar pašreizējo (t.i.,

1991. gada) Tokareva dzīves apstākļu aprakstu, pratināšanu un nonāk līdz jautājumam, kādā ceļā Tokarevs ir nokļuvis Kaļiņinā, kur viņš dzīvoja un strādāja 1940. gadā. Tieši te arī sākas stāsts par to, kā konkrēts cilvēks veido savu karjeru padomju drošības orgānos, pakāpeniski kļūdamas par čekistu, kurš iemācās “visur meklēt ienaidniekus un veidot skaļus procesus pret atsevišķiem cilvēkiem” (46. lpp.).

Izanalizēdams Tokareva karjeras veidošanos staļinisma laikā, Ņ. Petrovs atgriežas pie šaušanas mehānisma sagatavošanas un realizēšanas procesa rekonstrukcijas. Tā kā daudzi dokumenti, kas varētu sniegt precīzas ziņas, nav pieejami, autors ne reizi vien izsaka savas versijas, piemēram, par iespējamo kāda notikuma norises datumu. Tā tas ir arī sakarā ar Kaļiņinas, Smoļenskas un Harkovas IeTK apgabalu pārvalžu priekšnieku izsaukšanu uz Maskavu aptuveni nedēļu pēc 5. marta pavēles izdošanas. Precīzs slepenās sanāksmes norises laiks nav zināms, bet ir saglabājušās D. Tokareva liecības. Ņ. Petrovs piemin faktu, ka 1940. gada 14. martā ar PSRS IeTK pavēli D. Tokarevs tika paaugstināts par valsts drošības majoru un no Maskavas uz Kaļiņinu atgriezās jau kā valsts drošības majors. Ņ. Petrovs ir izrēķinājis, ka šī sanāksme notika vai nu tieši tajā dienā, kad D. Tokarevs tika paaugstināts dienesta pakāpē, vai arī vienu divas dienas vēlāk (52. lpp.).

Katrā no trim nodaļām autors mēģina rekonstruēt šaušanas mehānismu (šaušanas gaitu, kas sākas ar ieslodzīto konvojēšanu uz šaušanas vietu, seko šaušanas apraksts, pēc tam nošauto izvešanas un aprakšanas apraksts). Piemēram, 3. nodaļā analizēts, kā notika poļu karagūstekņu vešana no Kozeljskas nometnes uz šaušanas vietu Katiņas mežā un kāpēc šajā gadījumā nešāva Smoļenskas apgabala IeTK pārvaldes ēkas pagrabā, kā tas bija Kaļiņinā un Harkovā, bet izvēlējās jau lielā terora laikā izmantoto šaušanu tieši pie izraktajām bedrēm. Katrā no nodaļām tiek aprakstīts arī, kas tika darīts pirms nošaušanas – vai rokas tika saslēgtas roku dzelžos vai sasietas ar auklu utt. Lasītāji tiek iepazīstināti ar Vasilija Blohina vēl 30. gados iedarbināto “nāves mašīnēriju”, tas ir, šāvēju komandu darbu (54. lpp.). Parādīts arī, kas notika ar akcijā iesaistītajiem cilvēkiem jau tās norises laikā: dzīve nemitīgā stresā, morālas dabas problēmas, kā arī valsts drošības sistēmā dienējošajiem raksturīgās “bailēs kļūdoties un pašiem nokļūt sistēmas dzirnavās” (62. lpp.). Vēl starp pazīmēm tiek minēta arī alkohola lietošana (79. lpp.).

Autors ir aprēķinājis gan to, cik cilvēku katrā apgabalā piedalījās šaušanā, gan arī mēģinājis izveidot viņu turpmākās dzīves algoritmu, meklējot kopīgās iezīmes to turpmākajā liktenī. Noziegumā iesaistīto

cilvēku dzīves pēc nozieguma apraksti ir grāmatas interesantākā daļa. Ikvienam no šiem cilvēkiem nācās iemācīties sadzīvot un dzīvot gan ar “noslēpumu”, respektīvi, līdzdalību Katiņas notikumos un pašu “Katiņas lietu”, gan ar bailēm. Autors izmanto jau minēto D. Tokareva liecību, lai raksturotu vidi, kādā šie cilvēki dzīvoja turpmāk, kā viņi cits citu “pieskatīja”, lai nekas lieks netiktu izrunāts (64.–69. lpp.). Vairums notikuma dalībnieku palika dzīvot Kaļiņinā. Viņi visi veidoja t.s. “slepeno apli” (krievu val. – *tainyi krug*) – “cilvēki, kas ir iezīmēti, bet nav izcelti. Apbalvoti ar naudu, cits citu zina, bet neiziet no apla. Visi paliek kā grupa Kaļiņinā, grupa, kuru vieno kopējs noziegums” (68. lpp.).

Tāpēc tiek apskatītas atsevišķas blaknes, kas veidojās kā dabiska reakcija uz nespēju runāt. Viena no tām bija alkoholisms. Kā piemērs tiek izmantots apakšpulkveža Andreja Rubanova (*Andrei Rubanov*, 1902–1982) dzīves gājums, kurš karjeru padomju drošības orgānos turpināja līdz pat 1957. gadam, kad devās pensijā. Kādā sarunā viņš esot teicis: “Visi mani sauc par dzērāju, bet kāpēc neviens nepajautā, kāpēc es dzeru” (62. lpp.).

Līdztekus sekām, kādas piedalīšanās “Katiņas lietā” atstāja uz tajā iesaistītajiem cilvēkiem, Ņ. Petrovs risina arī jautājumu par cēloņiem, kāpēc cilvēki nonāca dienestā valsts drošības struktūrās un pēc tam kļuva par “Katiņas lietas” dalībniekiem. Viņš attīsta tēmu par 1917. gada oktobra revolūcijas un Padomju Krievijas Pilsoņu kara ietekmi un uzskata, ka Krievijā pastāvošie ekonomiskie, politiskie un personiskie faktori viņus izveidoja par tiem, kas viņi vēlāk bija. Pēc autora aprēķiniem, piemēram, Smoļenskas apgabalā 70% no tiem, kas piedalījās poļu karagūstekņu šaušanā, bija cēlušies no zemniecības un tikai 24% no strādniecības (81. lpp.). Ņ. Petrovs arī atzīst, ka ietekmi atstāja cilvēku piedzīvotais bērnībā un pusaudža gados. Piemēram, pēc Padomju Krievijas Pilsoņu kara daudzi bērni auga bez tēviem. Pēc viņa domām, svarīga nozīme bija nepam (krievu val. – *novaia ekonomicheskaia politika*) un kolektivizācijai, kas likvidēja zemniecību kā šķiru. Daudzi pēc dienesta neatgriezās savos dzimtajos ciemos, bet gan pārcēlās dzīvot uz pilsētām, kur kļuva par bezdarbniekiem, pēc tam par krāvējiem un tad par apsargiem vai šoferiem IeTK sistēmā (82. lpp.). Savukārt valsts drošības orgānos veidojās “apsarga psiholoģija”: valsts maizē, skaists formastērps, lai arī neliela, tomēr vara pār cilvēkiem (82. lpp.).

7. nodaļa atšķiras no citām grāmatas nodaļām, jo tajā tiek raksturoti tie mehānismi, kā veidojās un darbojās V. Blohina “sevišķā grupa” un kuri savu pielietojumu ieguva “Katiņas lietas” laikā. Šī nodaļa ir par

bendēm. Ņ. Petrovs izseko procesam, kā, autora vārdiem runājot, nāvessodu “romantisko publisko izpildīšanu” pēc Padomju Krievijas Pilsoņu kara beigām nomainīja “noslēpums” (132. lpp.). Kā izpaužas noslēpums, to varam lasīt grāmatas pirmajās sešās nodaļās. Noslēpums apvij gan šaušanas procedūru, gan nošauto apbedīšanas vietu, gan visu t.s. bendes profesiju kopumā, arī attiecības ar ģimenes locekļiem. Un arī šajā nodaļā nepamanītas nepaliek nodarbošanos pavadošās blakusparādības: alkohola lietošana, agra nāve, psihiskās saslimšanas u.c. (135. lpp.). Nodaļā var atrast arī atsauces par atsevišķiem latviešiem, kuri dažādu apstākļu rezultātā ir nonākuši Krievijā un savu profesionālo karjeru veidojuši padomju drošības struktūrās (134.–135. lpp.). Piemēram, grāmatas 135. lapaspusē tiek minēts viens no bijušajiem Ļeņina apsardzes daļniekiem Roberts Gabaliņš (1892–1944), kurš 1934. gadā tika arestēts par homoseksuāliem sakariem. Viņš no 1922. līdz 1934. gadam bija sevišķo uzdevumu komisārs čekā.

Grāmatas 8. nodaļā (156.–175. lpp.) autors analizē 1940. gada 26. oktobrī ar naudas prēmijām “par veiksmīgu sevišķo uzdevumu izpildīšanu” apbalvoto sarakstu (pavēli). Tajā uzskaitīti tie cilvēki, kuri bija iesaistīti nozieguma plānošanā un izpildīšanā, sākot ar IeTK centrālā aparāta darbiniekiem, līdz pat tiem, kuri apgabalos bija tikai instruments lēmuma izpildīšanā. Autentiskajā dokumentā minētas naudas summas, cilvēku uzvārdi, iniciāļi un tikai atsevišķos gadījumos dienesta pakāpes valsts drošības sistēmā. Uz tā ir grifs “Sevišķi slepeni” (krievu val. – *Sovershenno sekretno*), kāds bijis raksturīgs pavēlēm par sevišķu uzdevumu. Kā atzīmē Ņ. Petrovs, sarakstā ir minēti arī ierindas šoferi un uzraugi. Grifa lietošana uz šādas pavēles norādot, ka tā ir apbalvošana par īpaši slepenu operāciju, jo līdzīgus sarakstus ar šādu grifu 30.–40. gados autors arhīvos nav atradis. Līdztekus autors pievērš uzmanību tam, ka apbalvoto saraksts nav veidots alfabēta secībā, bet pēc citāda principa. Principu var atklāt, uzvārdiem pievienojot dienesta pakāpes. Grāmatā ir ievietots pilnīgs saraksts, norādot: dienesta pakāpes, uzvārdus, iniciāļus, iekavās amatu IeTK sistēmā. Tieši atšifrēšanas darbu/publicēšanai sagatavojamā saraksta pilnveidošanas darbu ir veicis grāmatas autors. Pateicoties pavēlei, autors diezgan precīzi ir noteicis, cik cilvēku no katra apgabala IeTK pārvaldes piedalījās “Katiņas lietā” (171. lpp.). Šī nodaļa sniedz zināmus metodiskus norādījumus, kā analizēt šāda veida materiālu un kā vākt tajā trūkstošās ziņas, lai dokumentu padarītu pilnīgāku.

Grāmatas pielikums ir ļoti skrupulozi izstrādāts visu “Katiņas lietā” iesaistīto personu biogrāfiskais rādītājs (188.–355. lpp.). Kopumā ievietotas 133 cilvēku biogrāfijas. Pirmo reizi saraksts, lai arī nepilnīgs,

krievu valodā tika publicēts 2008. gadā Krievijā iznākošajā laikrakstā “*Novaia gazeta*”.⁴

Pielikums sākas ar skrupulozu stāstu par izmantoto metodoloģiju biogrāfiskā rādītāja sastādīšanā, informācijas iegūšanas avotiem un problēmām. Autors apraksta visas grūtības, ar kurām nākas saskarties pētniekam biogrāfisko ziņu vākšanas procesā. Piemēram, par informācijas avotu pretrunīgumu un to, kā izvēlēties precīzāko. Biogrāfisko ziņu saraksta sastādīšanas metodoloģija norāda virzienu, kā gadījumos, kad nav pieejamas darbinieku lietas Krievijas Federācijas Federālās drošības dienesta Centrālajā arhīvā, izmantojot alternatīvus informācijas ieguves avotus, ir iespējams sastādīt pietiekami precīzus biogrāfiskos rādītājus.

Biogrāfiskais rādītājs sakārtots alfabēta secībā, iespēju robežās katras personas biogrāfiskajiem datiem pievienojot arī fotogrāfiju.⁵ Kopumā redzamas 114 cilvēku sejas. Mīnuss ir tas, ka diemžēl fotogrāfijām nav pievienotas anotācijas par to uzņemšanas laiku. Par to varam spriest pēc formastēriem un apbalvojumiem, lai arī atsevišķos gadījumos ir ievietotas fotogrāfijas ar personām civilā apģērbā. Šī ir iespēja vienkopus redzēt to cilvēku sejas, kuri piedalījās “Katiņas lietā”, kā arī uzzināt, kādas acis bija cilvēkiem, kuru darbs daudzu gadu garumā bija vai nu lemt par cilvēku nogalināšanu, vai tos nogalināt.

Ar šo grāmatu tiek vairotas mūsu zināšanas par represīvā aparāta darbības mehānismiem staļinisma laika Padomju Savienībā un 1940. gada pavasarī notikušo “Katiņas lietu”. Tomēr tās lielākā vērtība ir pielikums, kurā atrodams ikviena ļoti konkrētā noziegumā iesaistītā cilvēka īss dzīves apraksts. Viņi visi kopā veido kāda nozieguma seju.

Grāmata ir arī labs piemērs, kā ļoti sarežģītu tēmu aizraujoši izstāstīt lasītājiem, kuri, iespējams, vāji pārzina “Katiņas lietas” izmeklēšanas peripetijas mūsdienu Krievijā un kuriem nepiemīt padziļinātas zināšanas par dzīvi staļinisma laika Padomju Savienībā, jo grāmata ir arī stāsts par atsevišķu indivīdu ļaunumu, tā virzītājspēkiem un sadzīvošanu ar savu pagātņi.

Ilze Jermacāne

⁴ Nikita Petrov. Dazhe sobaki ot nas sharakhalis. *Novaia gazeta*, 06.07.2008. Pieejams: <https://www.novayagazeta.ru/articles/2008/07/07/37380-dazhe-sobaki-ot-nas-sharakhalis> (skatīts 19.03.2017.).

⁵ Autors biogrāfiskajā rādītājā sniedzis šādas ziņas par personām: uzvārds, vārds, tēv-vārds, dzīves dati un dzimšanas un miršanas vieta, izglītība, dienests armijā un dienests Sarkanajā armijā, dienests valsts drošības struktūrās, dienesta pakāpes, apbalvojumi. Pirms rādītāja ir detalizēts paskaidrojums, kāpēc sniegta tieši šīs ziņas.

Edvīns Evarts, Juris Pavlovičs.
*Ikdienas dzīve Latvijā
 nacistiskās Vācijas okupācijas
 laikā 1941–1945.* Rīga:
 Zinātne, 2016. 367 lpp.: il.
 ISBN 978-9934-549-23-6

Pagājušā gada nogalē apgāds “Zinātne” laida klajā Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta pētnieka Edvīna Evarta un krātuves asistenta Jura Pavloviča grāmatu “Ikdienas dzīve Latvijā nacistiskās Vācijas okupācijas laikā 1941–1945”. Recenziju par šo darbu lūdza uzrakstīt žurnāla “Domuzīme” redakcija,¹ tomēr žurnāla formātā ir problemātiski uzrakstīt aptverošu

recenziju, tādēļ recenzijas izvērsto formātu piekrita publicēt institūta žurnāls.

Otrā pasaules kara laika norises Latvijā joprojām ir viena no tēmām, kas spējīga uzrunāt sabiedrību, jo tieši šajā laikā tika pārtraukta Latvijas sabiedrības un valstiskuma normālā attīstības gaita. Lai arī par šo periodu ir tapuši daudzi pētījumi, tomēr aizvien ir daudzas tēmas, kas vēsturnieku uzmanībai ir gājušas secen. Jāpiekrīt grāmatas autoru viedoklim, ka viena no šādām tēmām ir arī ikdienas dzīves vēsture, ko līdz šim aizsegušas politiski aktuālākas tēmas (17. lpp.). Tomēr par to, kas ir “ikdienas dzīve”, šķiet, pašiem autoriem nav bijis vienots viedoklis, tāpēc dažādās vietās tā skaidrota citādi.

Grāmatas sākumā autori ar to sapratuši “sadzīviska rakstura ikdienas soli, kas skar plašus iedzīvotāju slāņus” (18. lpp.). Jāsaka, ka skaidrojums ir tautoloģisks un nesaprotams. Arī tālākais skaidrojums par to, ka ikdiena esot “sadzīve – saimniecība un kultūras dzīve”, prasās pēc paskaidrojumiem, vai saimniecisko un kultūras vēsturi var skatīt kā ikdienas vēstures sastāvdaļas? Vai autoru nosauktie “ikdienas dzīves jautājumi” – iedzīvotāju pārvietošanās, iespējas saņemt medicīnisko, juridisko

¹ Kaspars Zellis (2017). Ikdienas meklējumos. *Domuzīme*, 2, 53. lpp.

vai cita veida palīdzību, iedzīvotāju noskaņojums utt. patiešām ir jātver kā ikdiena?

Dīvaini, bet desmit lappuses tālāk autori jau sniedz citu ikdienas dzīves definīciju, ar to saprotot “cilvēku sabiedrības ietvaros veikto darbību kopumu, ko raksturo regulāra neapzināta atkārtotamība” (28. lpp.). Lai arī autori sola izskaidrot šīs definīcijas pamatojamību, tomēr to var rast tikai vienā atsaucē uz sociālpsihologa Džona Barga (*Bargh*) personas ikdienas darbību definīciju (31. lpp.), bet bez norādēm, ka autori šo skaidrojumu būtu pārņēmuši no viņa un kādēļ šis skaidrojums ir labākais pētījuma ietvaros, kaut iepriekš ir ticis uzsvērts, ka autori ikdienas vēsturi skatīšot tikai no “vēstures viedokļa” (12. lpp.).

Šī teorētiskā nenoteiktība padara neskaidru pētījuma objektu, kas ļāvis autoriem zem ikdienas dzīves plīvura palikt ļoti daudzas un dažādas tēmas, kas vairāk iederētos saimnieciskās vēstures (reprivatizācija) vai kultūras vēstures (grāmatniecība) pētniecībā. Autori ir snieguši vispārīgu pārskatu par ikdienas dzīves teorētiskajām nostājām un historiogrāfiju. Diemžēl šī nodaļa ir aprakstoša, nevis analizējoša, lai parādītu, no kuriem teorētiķiem ir vai nav iespaidojušies autori. Svarīgi jau šajā nodaļā nevis dot aprakstu tematikai, ko izvēlējušies pētīt ikdienas dzīves pētnieki, bet analizēt, kā viņi savos darbos ir sapratuši šo sociālo fenomenu.

Pētījumos pastāv liela dažādība konceptuālajā izpratnē. Ir pētījumi, kur ikdienas dzīves vēsture vairāk tiek saprasta Brodēla koncepcijas ietvaros, kur pagātne tiek uzskatīta kā t.s. *longue durée* – ilgo laikmetu nomaiņa. Šos laikmetus raksturo sadzīviski ikdienišķās struktūras, kurās noteikta laikmeta cilvēki dzīvo un darbojas. Pie šīm struktūrām Brodēls pieskaitīja gan ģeogrāfiskos, gan klimatiskos faktoros, kā arī cilvēku darbu un spēju nodrošināt savas vajadzības. Lai atklātu šīs struktūras un noteiktu to transformācijas, bija nepieciešams saprast cilvēku mijiedarbību, to vērtības, attieksmi pret ģimeni, reliģiju utt.² Lai arī autori tieši nenorāda uz savu “brodelismu”, tomēr to viegli nojaust gan tēmu izvēlē, gan pēc netiešām atsaucēm uz meklēt “*longue durée*” (33., 36.–37. lpp.) reģiona vēsturē. Šāda pieeja ir raksturīga virknei viduslaiku un agro jauno laiku pētnieku, kas jau tradicionāli operē ar lielākiem hronoloģiskajiem nogriežņiem – bet, vai tā būtu izmantojama arī 20. gs. vēstures ikdienas struktūru meklējumos, manuprāt, ir strīdīgs jautājums. Tās

² Fernand Braudel (1985). *Civilization and Capitalism 15th–18th Century. Vol. I. The Structures of Everyday Life. The Limits of the Possible*. London: W. Collins Sons.

metodes un teorijas, kas der tradicionālo, nosacīti stabilo sabiedrību izpratnei, ne vienmēr sevi attaisnos mūsdienā, ātri mainīgo sabiedrības procesu izpratnē.

Pētnieciskā paradigma, kas balstās uz franču sociologa Mišela de Serto (*de Certeau*) konceptu par ikdienu kā sabiedrības taktiku kopumu, ko cilvēki rada, lai dzīvotu, pieņemtu vai pretotos varas radītajām stratēģijām,³ šķiet, spētu vairāk atsegt sabiedrības ikdienas dzīvi okupācijas apstākļos.⁴ Tāpat lieti derētu itāļu un vācu vēsturnieku piedāvājums ikdienu pētīt caur mikrovēstures vai t.s. ikdienas vēstures (*Alltagsgeschichte*) prizmu,⁵ kas paredz pētīt mikrolīmenī – dzimtas, ciema, pilsētas, rūpnīcas utt. robežās, tādējādi atsedzot parasto cilvēku dzīvi darbā un ārpus tā, konfliktus un sadarbību, pārdzīvojumus, atmiņas, mīlu, naidu un cerības. Diemžēl grāmatas saturs neatbilst nevienai no šīm paradigmām un vairāk lidzinās atsevišķiem aprakstiem par ļoti dažādām tēmām.

Pieeju ir daudz, un es neredzu iemeslus, kas padarītu tos vai citus teorētiskos risinājumus par labākiem vai sliktākiem ikdienas dzīves aprakstīšanā un analizē. Jo plašāka un daudzveidīgāka būs pētnieku teorētiskā pieeja, jo daudzšķautņaināka atsegsies ikdienas dzīve. Tomēr, rakstot pētījumu, pētniekam jābūt skaidrībā par to, ko viņš pēta.

Pētījumam ir arī dots “metodoloģisks uzdevums” – “1941.–1944. gada Latvijas ikdienas dzīves tipoloģizācija”, kas nozīmējot to, ka darbam būšot “aprakstošs raksturs, neizvirzot tālejošus teorētiskus secinājumus attiecībā uz perioda vietu 20. gadsimta vēstures kopainā” (36. lpp.). Ko tas nozīmē? Ikdienas dzīves tipus, tos nosakošos kritērijus un iespējamās alternatīvas man grāmatā neizdevās atrast. Varbūt ar “tipiem” ir jāsaprot monogrāfijā aprakstītās tēmas? Bet arī pamatojumu tam, kāpēc tās un ne citas tēmas ir izpelnījušās pētnieku uzmanību, grāmatā nespēju atrast.

Neskatoties uz izvēlēto teorētisko konceptu, ikdienas dzīvi parasti mēģina rekonstruēt, balstoties uz politiskajā vēsturē nenovērtētām avotu

³ Michel de Certeau (1984). *The Practice of Everyday Life*. Berkeley: University of California Press.

⁴ Līdzīgu pieeju varam atrast baltkrievu vēsturnieka Jevgeņija Grebeņa monogrāfijā. Sk.: Evgenii Greben' (2016). *Grazhdanskoe naselenie Belarusi v usloviiakh nemetskoj okkupatsii (1941–1944)*. Minsk: BGATU.

⁵ Alf Lüdtkke (1995). What is the History of Everyday Life and Who Are Its Practitioners? In: Alf Lüdtkke. *The History of Everyday Life: Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*. Princeton: Princeton University Press, pp. 3–41.

kopām, kurās atklājas nevis tikai politiskās varas dotie vērtējumi par sabiedrību, bet pašas sabiedrības kopienu un indivīdu radītās pagātnes liecības, kas ļauj skatīt pagātnei “no apakšas uz augšu”. Protams, liela loma šeit ir individuālajām liecībām – dienasgrāmatām, atmiņām, intervijām. Jāsaka gan, ka to izmantošana grāmatā ir neliela, autori ir balstījušies uz publicētajām atmiņām, praktiski nav izmantota ļoti bagātīgā mutvārdu vēstures avotu bāze, par kuras nozīmību autori ir atsaukušies pozitīvi (35., 39. lpp.). Domāju, grāmatas saturs un autoru viedoklis mainītos, ja vairāk tiktu izmantoti zemāko administratīvo iestāžu, saimniecības uzņēmumu, pagastu fondi, kā arī jau minētie mutvārdu vēstures avoti.

Pēc grāmatas pirmās daļas, kas veltīta teorētisko jautājumu ieskicēšanai, avotiem un historiogrāfijas apskatam, seko pētījuma pamatnodaļas. Tās ir piecas.

Grāmatas otrā nodaļa ir nosaukta “Sabiedrība”, un tā sastāv no četrām apakšnodaļām, kurās iztirzāti jautājumi par Latvijas sabiedrības sociālo struktūru un hierarhiju, par iedzīvotāju noskaņojumu okupācijas apstākļos, kara laika bērnību, dzimumdzīvi un tikumību. Aplūkojot šo struktūru, rodas jautājums: vai tiešām šīs tēmas spēj rekonstruēt Latvijas sabiedrību kara laikā? Vai tā nav pārlietu vienkāršota? Vai pēc bērnības gadiem sabiedrību var raksturot tikai jautājumi par dzimumdzīvi un tikumību? Kur paliek citi sabiedrību raksturojošie vecuma, dzimtes, etniskie, profesionālie, reģionālie, sociālie utt. līmeņi?

Apakšnodaļā “Sociālā struktūra un hierarhija” autori ir centušies sniegt savu redzējumu, kā mainījusies sociālā hierarhija okupācijas apstākļos, dēvējot to par “hierarhijas” krīzi, ko izsaukusi gan paaudžu ierasto attiecību pārtrūkšana, gan attieksmes maiņa pret negodīga vai noziedzīga dzīvesveida ļaudīm. Šī hipotēze ir interesanta, tomēr tā neatseidz ne sabiedrības struktūras, ne arī daudzveidīgās hierarhijas šajā struktūrā. Nesniedzot pierādījumus un salīdzinājumus tam, kāda bija Latvijas sociālā struktūra pirms kara, kāda kara laikā un pēc tā, grāmatā esošais minējums, ka nacisti aiz sevis atstājuši sagrautu Latvijas sociālo struktūru, ir neko nepierādošs (58. lpp.). Autoru apgalvojums, ka “vācu laikā” uzaugušie pusaudži pirmie atteikušies atzīt savus vecākus par autoritātēm, apstiprinot to ar Jāņa Škapara atmiņām, kā Kurzemes pusaudži kara laikā rakuši ierakumus, manuprāt, ir jocīgs un neizprotams (57. lpp.).

Apakšnodaļā par iedzīvotāju noskaņojumu autori sniedz vispārēju ieskatu iedzīvotāju noskaņojama izmaiņās. Noskaņojums ir emocionāla

rezonanse uz apkārtējās vides, tajā skaitā arī vācu politikas izpausmēm. Tādēļ īpaši nav saprotama šīs nodaļas atšķiršana no citām nodaļām, kurā raksturota gan informācijas telpa, gan arī reakcija uz nacistu okupācijas politikas izpausmēm. Piedevām autoru vēlme vispārināt dažu indivīdu vai sabiedrības grupu noskaņojumus uz visu Latvijas sabiedrību ir nepamatota. Ne tikai noskaņojumi, bet arī citi ikdienas dzīves aspekti dažādām sabiedrības kopienām bija atšķirīgi. Tāpēc viena darba ietvaros visas Latvijas sabiedrības ikdienu nav iespējams rekonstruēt. Ikdienas dzīves norises pilsētniekiem taču atšķirās no lauciniekiem, elites pārstāvjiem no “mazajiem cilvēkiem” utt. Tāpēc mēģinājumi attiecināt secinājumus uz visu Latvijas sabiedrību ir spekulatīvi, un visumā tie veido tādu pašu naratīvo praksi, pret kuru iestājas ikdienas dzīves pētniecība.

Autori arī aprakstījuši, kā krievu bēgļu un karagūstekņu klātbūtne ir iespaidojusi sabiedrības noskaņojumu. Tomēr vai šīs jaunās kara laika sociālās realitātes neprasītos pēc atsevišķa stāsta? Vismaz krievu karagūstekņu darba izmantošana Latvijas laukos samērā daudz ko spēj liecināt gan par jauninājumiem sociālajā struktūrā, gan par nacistu politikas taktikām, gan par vietējo iedzīvotāju attieksmi un attiecībām ar karagūstekņiem.

Trešā apakšnodaļa “Kara laika bērnība” darbā esot iekļauta, jo Latvijā trūkstot atbilstošu zinātnisku darbu un tēma esot nozīmīga (ar ko? – K. Z.) “vācu laika” sadzīves aprakstā (79. lpp.). Es piekristu, ja paralēli autori sniegtu arī citu vecuma grupu ikdienas aprakstu. Kaut vai jautājumi, kas skāra vecu ļaužu un pensionāru problemātiku, bija aktuāli arī kara laikā.

Ceturtās apakšnodaļas nosaukums “Dzimumdzīve un tikumība” ir visumā maldinošs, jo nodaļā risinātā tematika ir seksualitātes normas un tīkluma problemātika. Pilnīgi nesaprotams man ir jēdziens “ikdienas seksualitāte”, kurai, kā atklājas darbā, arī esot “viedoklis” (114. lpp.)! Nodaļā neatradīsim jautājumus, kas skar cilvēku intimitātes transformācijas kara laika apstākļos. Tā vietā ir aprakstīti valdošie diskursi par tīklību, kāda bija okupācijas režīma politika attiecībā pret seksualitāti, kā arī virkne autoru pieņēmumu, kas prasītos pēc pierādījumiem. Apgalvojums, ka “nekaitīgu vājprātīgo skaitā ierindotie transvestīti bija krietni pazīstamāki par homoseksuālistiem” (112. lpp.), kas tiek pierādīts ar atsauci, kuru pārbaudot izrādās, ka runa ir par 1952. gadā nacionālo partizānu nepiekauto Vijciema milici – transvestītu, manuprāt, ir apzināta spekulācija.

Patvarīgais spriedums, ka viendzimuma attiecības “atradās ārpus ikdienas dzīves sfēras” (112. lpp.), tikai vēlreiz pierāda, ka autori lielā mērā nav sapratuši, kas ir ikdienas dzīves vēsture un kādi ir tās uzdevumi. Ja par homoseksuālismu nerunāja un nedrukāja avīzēs rakstus, tad tas nenozīmē, ka tā nebija. Atrast un atklāt iepriekš noklusēto un nepamanīto – tas ir ikdienas dzīves vēstures uzdevums. Autoru argumentu, ka vairumam cilvēku nebija priekšstata, kādas ir viendzimuma attiecības, var pavērst arī pret apakšnodaļā aprakstītajiem publiskajiem namiem. Ja vairums Latvijas iedzīvotāju nebija bijuši publiskajā namā, tad jau arī to nebija ikdienas dzīvē? Piedevām jājautā: kā autori ir izskaitļojuši vairuma cilvēka priekšstatus par homoseksualitāti un citiem jautājumiem, par ko grāmatā ar lielu pārliecību tiek runāts?

Grāmatas trešā nodaļa “Ienākumi un sadales sistēma” stāsta par to, kur un cik pelnīja cilvēki, kā okupācijas vara organizēja pārtikas un preču sadali, kā arī par vācu laika neatņemamu sastāvdaļu – melno tirgu. Bet īsti nav saprotams, kur parādās ikdiena, – es teiktu, ir iezīmēts ikdienas dzīves saimnieciskais fons. Tikpat labi šī nodaļa varētu kalpot kā pētījuma daļa par nacistu okupācijas režīma saimniecisko politiku.

Ceturtajā nodaļā “Likumi un pakalpojumi” skatīti jautājumi, kas skar gan jurisdikcijas un tieslietu problemātiku, gan reprivatizācijas, transporta un veselības nodrošināšanas jautājumus. Arī šeit mēs vairāk atradīsim galvenokārt okupācijas režīma politikas un tās izpausmju aprakstu šajās ļoti dažādajās jomās. Piektajā nodaļā ar lirisku nosaukumu “Kultūra un garīgā pasaule” autori skata “masu kultūru un vidusmēra (?! – K. Z.) cilvēku garīgās intereses” (238. lpp.). Apakšnodaļās tiek stāstīts par presi, radio un baumām, par kino, teātri, grāmatniecību, sportu un reliģisko dzīvi. Man būtu daudz par ko diskutēt un norādīt uz kļūdām autoru uzskatos par preses lomu, par provinces preses “izolētību”, par Latvijas sabiedrības radio klausīšanās paradumiem, par iznīcinātajiem “*Deutsche Zeitung im Ostland*” eksemplāriem utt., tomēr tas, šķiet, bija jādara monogrāfijas apstiprinātajiem recenzentiem Gatim Krūmiņam un Jurim Ciganovam vai arī Latvijas vēstures institūta Zinātniskajai padomei, ar kuras lēmumu monogrāfija tikusi publicēta.

Grāmatas pēdējā nodaļa saucas “Aplenkās Kurzemes ikdiena”. Es negribētu ieslīgt neauglīgās diskusijās par to, vai Kurzeme 1944./1945. gadā bija “katls” vai “cietoksnis” vai arī “aplenkta”, tomēr krasi jānoraida autoru uzskats, ka tā bija “izolēta” (277. lpp.), jo jūras un gaisa sakari ar Vāciju intensīvi notika līdz par armiju grupas “Kurland” kapitulācijai. Manuprāt, pārmaiņas cilvēku ikdienā nacistu okupētajā Latvijā sākt skatīt, tikai

sākot ar 1944. gada oktobri, ir visai nepārdomāti. Domāju, izšķirošais faktors pārmaiņām bija frontes tuvums, nevis ģeogrāfiskā vieta. Vai pētījums nebūtu aptverošāks, ja skatītu, kā ikdienas strauji mainījās tajos Latvijas rajonos, kuriem 1944. gada vasarā tuvojās aktīvā karadarbība?

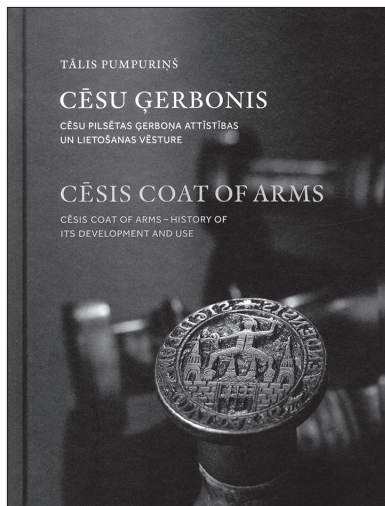
Grāmatu noslēdz pielikumu daļa. Tā mani pārsteidza ar vairākām lietām. Vispirms jau tas, ka pielikumā ir ievietoti kaimiņzemju ikdienas dzīves vispārīgi pārstāsti. Perspektīvajai un salīdzinošajai analīzei, manuprāt, vieta ir pašā pētījumā, nevis pielikumos. Tāpat izbrīna tas, ka “aizmirsies” ir Ostlandes ceturtais – Minskas ģenerālkomisariāts, par kuru arī ir tapuši ikdienu atainojoši pētījumi⁶ un kas pētījumā vairāk iederētos par Krievijas situācijas aprakstu. Visbeidzot man nav īsti skaidrs, ko autori vēlējušies pateikt, pielikumā ievietojot dažus dokumentus, avīžu rakstus un feļetonus, norādes uz to izmantošanu grāmatā nav, tādēļ, šķiet, to atrašanās grāmatā attaisnojama vienīgi ar neziņu, kur izmantot papīru.

Noslēgumā es tomēr vēlētos uzteikt grāmatas autorus par mēģinājumu pacelt ikdienas dzīves tematiku, grāmatā ir sastopamas daudzas interesantas hipotēzes, piemēram, par ierastās sabiedrības hierarhijas un dzīvesveida izmaiņām, par nepieciešamību šīs izmaiņas skatīt ilgākā laika periodā u.c., bet tās prasās pēc papildus pierādījumiem un diskusijām. Grāmata sabiedrībai var sniegt daudz interesanta, bet tajā pašā laikā tā var arī maldināt, jo, kā jau atzīmēju, vietām autori pārlieku ir aizrāvušies ar atsevišķu faktu vispārināšanu. Par darba pienesumu historiogrāfijai esmu skeptisks tā teorētiskās neviennozīmības dēļ, kuras dēļ tiek pazaudēts pētījuma objekts, padarot grāmatu par savdabīgu gadījuma studiju apkopojumu, kur ir gan nodaļas ar visai teoretizētām pārdomām, bez pienācīga faktoloģiskā pamata, gan sausi faktoloģiskas nodaļas, bez mēģinājumiem šos faktus interpretēt un analizēt. Tomēr jācer, ka darba izlasišana varētu mudināt arī jaunus zinātniekus pievērsties ikdienas dzīves vēstures jautājumu pētīšanai.

Kaspars Zellis

⁶ Bernhard Chiari (1998). *Alltag hinter der Front: Besatzung, Kollaboration und Widerstand in Weissrussland 1941–1944*. Düsseldorf: Droste; Evgenii Greben' (2016). *Grazhdanskoe naselenie Belarusi v usloviakh nemetskoj okkupatsii (1941–1944)*. Minsk: BGATU.

Tālis Pumpuriņš. *Cēsu ģerbonis: Cēsu pilsētas ģerboņa attīstības un lietošanas vēsture = Cēsis Coat of Arms: Cēsis Coat of Arms – History of its Development and Use*. Cēsis: Cēsu Vēstures un mākslas muzejs, 2017. 112 lpp.: il. ISBN 978-9934-8472-4-0

2017. gada sākumā klajā nācis apjomā neliels, bet nozīmīgs darbs, kas veltīts Cēsu pilsētas ģerbonim. Nozīmīgs vispirms tādēļ, ka vēstures paligdisciplīnu jomā pētījumu, it īpaši monogrāfiska rakstura, nav daudz. Izņēmumi ir tikai numismātika un heraldika, lai gan arī šajās jomās publikācijas pēdējos gadu desmitos viegli saskaitāmas uz roku pirkstiem. Heraldikai minētajā laika posmā, iespējams, paveicies visvairāk, jo tajā dažādu virzienu pētīšanai pievērušies I. Lancmanis, S. Šnē, J. Baltiņš, T. Pumpuriņš un arī recenzijas autors. Tomēr monogrāfiska rakstura publikācijas, izņemot I. Lancmaņa visaptverošo šīs paligdisciplīnas rokasgrāmatu¹, tā arī nav parādījušās, un vispirms jau tieši tādēļ, nepievērtoties citām tās kvalitātēm, grāmata pamatoti pelnījusi uzmanību.

Cēsu Vēstures un mākslas muzeja vēsturnieks, Vidzemes Augstskolas docents Dr. hist. Tālis Pumpuriņš plašāk pazīstams kā Latvijas karoga vēstures pētnieks. Viņa promocijas darbā balstītā monogrāfija “Sarkanbaltsarkanās – Latvijas karoga krāsas”² līdz šim ir vienīgais akadēmiskais un plašākais pētījums veksiloloģijā Latvijā. Pievērtoties municipālās heraldikas jomai, autors ir saglabājis sava pētnieciskā darba rokrakstu – rūpīgu, ārkārtīgi detalizētu avotu apzināšanu un to detalizētu analīzi, piesaistot ne tikai muzeju, arhīvu un publicēto materiālu, bet arī atrodot interesantus avotus privātkolekcijās, sniedzot analītisku

¹ Imants Lancmanis (2007). *Heraldika*. Rīga: Neputns.

² Tālis Pumpuriņš (2000). *Sarkanbaltsarkanās – Latvijas karoga krāsas: Pētījumi, atmiņas un dokumenti par Latvijas valsts karoga tapšanas vēsturi*. Cēsis: Cēsu Vēstures un mākslas muzejs.

un vienlaikus viegli uztveramu izklāstu. Līdz šim savos pētījumos viņš aplūkojis Valmieras, Cēsu apriņķa un Latgales heraldisko simbolu veidošanās vēsturi,³ Cēsu pilsētas ģerbonim veltītā grāmata ir pētnieka apjomīgākais darbs šajā jomā.

Cēsu ģerboņa vēstures izklāsts grāmatā sadalīts divās nodaļās. Proporcioniāli apjomīgākā nodaļa – “Cēsu ģerboņa izveide un attīstība no 14. gadsimta līdz 20. gadsimta vidum” – veltīta hronoloģiski plašākajai, avotiem skopi nosegtajai un sarežģītākajai pētījuma daļai. Tajā autors skrupulozi izseko Cēsu pilsētas simbolikas attīstībai no tās pirmsākumiem 14. gadsimtā līdz padomju okupācijai 1940. gadā, ģerboņa formēšanās un izmantošanas gaitām. Šajā nodaļā arī interesants pirmpublicējums – Cēsu pilsētas vaska zīmoga foto. Zīmogs pievienots ar 1383. gadu datētam dokumentam, kas glabājās Lībekas arhīvā. Līdz šim un joprojām lielākā daļa senākā sfragistiskā materiāla dažāda rakstura publikācijās tiek pārpublicēta no R. Tolla un J. Zaksendāla *Siegel un Munzen der weltlichen un geistlichen Gebietiger über Liv-, Est- un Curland bis zum Jahre 1561 nebst Siegeln einheimischer Geschlechter* (1887), T. Pumpuriņa darbs sniedz iespēju salīdzināt, cik precīzi bijuši 19. gs. otrās puses avotu ilustrāciju sagatavotāji. Cēsu pilsētas zīmoga gadījumā jāsecina, ka mākslinieka Karla Juliusa Mildes zīmējums reāliju atveido ļoti precīzi.

Salīdzinoši plaši aplūkots arī līdz šim pētnieciskajā aprītē Latvijā mazu uzmanību piesaistījušais Krievijas cara Ivana IV Bargā 16. gs. 80. gadu valsts zīmogs, kurā citu 12 simbolu vidū attēlotajai Cēsu simbolikai neprecīzi pievienots teksts, kas to saista ar Tallinu. Interesanti atzīmēt, ka Ivana IV zīmogā atveidots arī Rīgas arhibīskapijas “zīmogs”, kuram garāmejot pievēršas arī T. Pumpuriņš. Attēloto Krievijas cara apvienoto (iekaroto) zemju simbolu starpā tas ir vienīgais ģerbonis *de facto* – dalītā vairogā novietoti Rīgas arhibīskapijas (šķērskrustā savienoti krusta un bīskapa zižļi) un Rīgas domkapitula (heraldiskā lilija) heraldiskie simboli.

Hronoloģiski sekojošo gadsimtu Cēsu ģerboņa apskatā iezīmējas laika posms, kas saistās ar 18.–19. gs. un 20. gs. sākumu. Šajā posmā pirmo reizi Cēsu pilsētas simbolika tiek juridiski fiksēta kā ģerbonis (1729., 1788. g.) un ir iespējams iegūt priekšstatu par vairoga un figūru krāsām. Jāatzīmē, ka vērojamā nestabilitāte vairoga lauka atveidojumā – zelta

³ Tālis Pumpuriņš (2000). Valmieras pilsētas un apriņķa ģerboņi. No: *Valmieras Muzeja Raksti*. Valmiera: Valmieras muzejs; Tālis Pumpuriņš (1998). Cēsu apriņķa ģerbonis. No: *Cēsu novada vēsture II*. Cēsis: Cēsu Vēstures un mākslas muzejs; Tālis Pumpuriņš (2003). Latgales ģerboņa izveide XX gadsimta pirmajā pusē. *Humanitāro Zinātņu Vēstnesis*, Nr. 4.

lauks 1754. gadā uzstādītajā pilsētas ģerbonī Sv. Jāņa baznīcas kanceles uzejā un sudraba lauks 1788. gadā apstiprinātajā ģerbonī – liek uzdot pamatotu jautājumu par to, cik sen pirms 18. gs. Cēsu zīmogā attēlotie elementi tiek uztverti un izmantoti kā ģerbonis. Diemžēl no 17. gs. saglabājies tikai viens avots – Cēsu mazās ģildes brāļu grāmatā ievietotais attēls, kas neļauj izvērstāk spriest par pilsētas simbolikas attīstību šajā laikā. Zelta lauks ģerbonim atveidots arī 1884. gadā Sv. Jāņa baznīcā uzstādītajām vitrāžām, tādēļ neskaidra ir ievērojamā vācbaltiešu heraldikas pētnieka Konstantīna Metiga izvēle 20. gs. sākumā veidot zilu vairoga lauku. Kā to atzīmē arī T. Pumpuriņš, šim zīmējumam ir būtiska loma starpkaru perioda Cēsu ģerboņa izveidē, pārņemot gan vairoga un figūras krāsas, gan piecu torņu sienu (līdz tam pilsētas simbolikas atveidojumā dominē sešu torņu sienas atveidojums) un vienkāršotu karavīra figūru, to tuvinot 1383. gada zīmogā atveidotajam. Atzīmējams, ka K. Metiga veidotā ģerboņa krāsu rekonstrukcija ir arī neheraldiska, novietojot krāsu uz krāsas (resp., zilā laukā attēlojot sarkanu mūra sienu un karavīru dabiskās krāsās).

Cēsu ģerboņa izveidei un pielietojumam Latvijas Republikā 1923.–1940. gadā atvēlēta nodaļas beigu daļa, balstīta uz plašāku avotu klāstu, kas meklējami gan Heraldikas komitejas materiālos, gan arī salīdzinoši daudzajos ģerboņu attēlos, tos izmantojot dažādās situācijās. Šķiet, ka šo sadaļu būtu bijis vērtīgi papildināt ar Cēsu apriņķa ģerboņa izveides vēstures apskatu gan tādēļ, ka nākamajā nodaļā liela uzmanība veltīta Cēsu novada ģerboņa izveidei, gan arī tādēļ, ka autors apriņķa ģerboni jau aplūkojis savos pētījumos.⁴

Grāmatas otrajā nodaļā risināti jautājumi, kas saistās ar Cēsu simbolikas vēsturi 20. gs. otrajā pusē. Cēsu ģerboņa vēstures peripetijas šeit vieglāk saistāmas ar citu Latvijas pilsētu ģerboņu likteņiem: periods bez savas heraldiskās simbolikas, kas ilgst līdz 20. gs. 60. gadu beigām – 70. gadu sākumam, “padomju heraldikas” laiks, veidojot valdošajai ideoloģijai atbilstošus, bieži vien heraldikas likumības pārkāpjušus ģerboņus, intereses par kādreizējiem ģerboņiem straujš pieaugums un vēsturiskās (20. gs. 20.–30. gados veidotās) heraldikas atjaunošana 20. gs. 80. gadu beigās. Cēsnieki, atjaunojot 1925. gadā apstiprināto pilsētas ģerboni, bija vieni no pirmajiem, kas 1988. gadā to izdarīja vēl pirms nedaudz vēlāk izveidotās Heraldikas komisijas darba uzsākšanas tā paša gada 17. novembrī. Šajā nodaļā aplūkota arī Cēsu pilsētas karoga un Cēsu novada ģerboņa izstrādes gaita, ļaujot iepazīties ar šo simbolu ne vienmēr

⁴ Tālis Pumpuriņš (1998). Cēsu apriņķa ģerbonis. No: *Cēsu novada vēsture II*. Cēsis: Cēsu Vēstures un mākslas muzejs.

līdzenajām un vienkāršajām akceptēšanas gaitām Heraldikas komisijā. Nodaļa bagātīgi ilustrēta, piedāvājot iepazīties ne tikai ar pašiem simboliem, bet arī to apstiprināšanas oficiālo dokumentu attēliem.

Kopumā vērtējot darba struktūru, ņemot vērā tā pētniecisko aspektu un nopietno atsauču sistēmu, nedaudz pietrūkst Cēsu simbolikas izpētes historiogrāfijas, kas lasītājam varētu palīdzēt labāk uztvert autora ieguldījumu gan avotu bāzes paplašināšanā, gan arī atsevišķu ģerboņu attīstības aspektu izvērtējumā.

Jāatzīmē, ka T. Pumpuriņa pētījuma nozīmība saistās ne tikai ar skrupulozo Cēsu heraldiskās simbolikas avotu apzināšanu un sistemātiska izklāsta piedāvājumu lasītājam. Tas iezīmē arī jaunas perspektīvas, jaunu problemātiku, kas risināma nākamajiem Latvijas municipālās heraldikas vēstures pētniekiem. Viens no šādiem aspektiem ir jautājums, kas saistās ar pilsētu ģerboņu hronoloģijas problemātiku jeb vienkāršāk – ar jautājumu par to, kurā brīdī 13.–15. gs. zīmogos atveidotā simbolika kļūst par ģerboņiem šī vārda tiešā nozīmē, kad šos simbolus sāk atveidot vairogā un krāsu/metālu salikumā? Avotu trūkuma dēļ šis visai būtiskais jautājums nav viegli skaidrojams un tikai Cēsu pilsētas ģerboņa attīstības un lietošanas vēstures skatījumā arī neatrisināms. Likumsakarīgi, ka arī T. Pumpuriņš izvairījies no strikti noteiktas atbildes, kad īsti Cēsu 14. gs. zīmogā attēlotā simbolika “izaug” par ģerboni. Autora veiktā avotu analīze liecina, ka pirmo reizi vārds “ģerbonis” (*Wappen*) lietots ar 1680. gadu datētam zīmējumam, lai gan arī tajā sniegts tikai Cēsu jau senākajos zīmogos sastopamo simbolu zīmējums bez vairoga un heraldisko krāsu/metālu atveidojuma. Ģerbonis ar aprakstu savukārt sastopams tikai kopš 1729. gada. Tomēr grūti pieņemt, ka tikai no 17. gs. – 18. gs. sākuma iespējams sākt runāt par Cēsu pilsētas ģerboni tajā nozīmē, kādā saprotam simbolikas attēlojumu vairogā un noteiktās krāsās.

Iespējams, ka, risinot jautājumu par pilsētu zīmogu simbolikas pāraugšanu ģerboņos, perspektīvā lielāka uzmanība pievēršama numismātiskajiem avotiem. Livonijas posma monētas ir pateicīgs avots heraldiskiem pētījumiem, to aversos pamatā attēlota naudas garanta simbolika, visbiežāk – ģerbonis, reversos – norāde uz kalšanas vietu gan leģendā, gan arī simbolu formā. Šie avoti ļauj pieņemt, ka to pilsētu, kurās kaltas Livonijas ordeņa, arhibīskapijas un bīskapiju monētas, simbolika vairogos tiek sākta attēlot 16. gs. pirmajā pusē (Tallina, Rīga, Tērbata), līdz ar to šajā brīdī var runāt par pilsētu ģerboņiem *de jure* un *de facto*. Diemžēl Cēsu gadījumā šo avotu piesaiste nedod rezultātus – Cēsīs 15. gs. beigās – 16. gs. sākumā kaltajās monētās redzami tikai monētu garantu –

ordeņa mestru (Bernda fon der Borha, Johana Freitāga fon Loringhofena un Voltera fon Pletenberga) dzimtu ģerboņi, bet reversā – Livonijas ordeni simbolizējošais krusts. Vai tas liecina, ka šajā laikā zīmogā attēlotā simbolika vēl netiek lietota ārpus pilsētas kancelejas un tādējādi Cēsu ģerbonis kā noformējies heraldikas simbols vēl nepastāv? Tomēr iespējams, ka Cēsu simbolikas kā kalšanas vietas neatspoguļošana saistāma ar citiem aspektiem – Cēsu kā ordeņa mestra rezidences nozīmīgumu, tādējādi dominējot ordeņa simbolikai, vai arī Cēsu monētu kaltuves epizodisko, politisko cīņu noteikto īslaicīgo pastāvēšanu.⁵ Jebkurā gadījumā ģerboņa (ne zīmoga simbolikas) hronoloģijas jautājums paliek atklāts.

Jebkurā pētījumā skats no malas neizbēgami izceļ lielākas un mazākas neprecizitātes un diskutablus aspektus. Pašsaprotami, ka tādus var atrast arī šajā darbā, kurā tie galvenokārt saistāmi ar vispārīnājumiem ārpus tiešās tēmas. Tā, piemēram, par šāda vispārīnājuma radītu neprecizitāti jāuzlūko jau ievadā izteiktais apgalvojums, ka ģerbonis kā Eiropas pilsētu pašapliecināšanās zīme parādās 11.–15. gs. (5. lpp.). Lai gan, rūpīgāk iedziļinoties, kļūst saprotams, ka ar šiem hronoloģiskajiem ietvariem teikumā domāti Eiropas viduslaiki kopumā, tomēr steidzīgākam lasītājam var rasties iespaids, ka jau 11.–12. gs. eksistē pilsētu ģerboņi, kas, protams, tā nav. Nesaprotama ir arī lakas kā zīmogmateriāla pieminēšana saistībā ar 15.–16. gs. (11. lpp.) – tā sauktā “spāņu vaska” jeb zīmoglakas parādīšanās Eiropas kancelejās nav saistāma ar laika posmu agrāku par 16. gs. vidu – 17. gs., bet Latvijas teritorijā – ar apmēram gadsimtu vēlāku laiku.

Diemžēl autora veiktā visnotaļ pozitīvi vērtējamā pētījuma kvalitāti lasītājam kā darvas karote medus mucā mazina arī neveiklība angļiskajā kopsavilkumā. Angliski it kā pareizais apraksts ignorē specifisko un sarežģīto angļu heraldikā lietoto terminoloģiju. Latviski nelasošajiem muncipālās heraldikas pētniekiem un interesentiem ģerboņa apraksts, tulkotāja ar vieglu roku sniegts *simple english* formā, radīs pilnīgi nepareizu priekšstatu par darba akadēmisko līmeni. Recenzenta piedāvātā versija “*Azure, a brick wall fivefold – towered gules and portcullis raised sable, a soldier with sword and shield proper in white tunic upon*” varbūt vismaz šeit sniegš nepieciešamo cieņas devu autoram, kura nozīmīgo pētījumu tiešām būtu interesanti iepazīt arī heraldikas jomas speciālistiem ārpus Latvijas.

Armands Vijups

⁵ Tatjana Berga (2016). Monētu kaltuvju darbība Latvijas teritorijā. No: *Arheoloģija un etnogrāfija*, 29. laid. Rīga: Zinātne, 126. lpp.

IN MEMORIAM

TATJANA PĀVELE
(20.02.1918.–27.12.2016.)

2016. gada 27. decembrī 98 gadu vecumā mūžībā aizgājusi Rīgas arheoloģe Tatjana Pāvele (dz. Astaškeviča). Dzimusi un augusi inteliģentā skolotāju ģimenē Latgalē Ludzas apriņķī. Bērnība un pirmie skolas gadi kopā ar vecākiem aizvadīti skolu telpās, kas tolaik bija arī vietējās kultūras un sabiedriskās dzīves centri. Meitene jau 4 gadu vecumā iemācījās lasīt, kas pavēra viņai aizraujošo grāmatu pasauli. 1932. gadā pēc Pudīnovas pamatskolas beigšanas ar izcilību viņa izglītību turpina ģimnāzijās: vispirms Ludzas valsts krievu ģimnāzijā, pēc tās slēgšanas 1935. gadā īsu brīdi Rēzeknes krievu ģimnāzijā, bet pēc vecāku pārcelšanās darbā uz Rīgu – Rīgas valsts krievu ģimnāzijā (1937). Turpmākā dzīve aizrit Pārdaugavā, kur tēvs nopirka mājiņu Volguntes ielā. Tur T. Pāvele nodzīvoja visu savu mūžu, tur izauguši viņas bērni (meita un dēls) un arī mazdēls un mazmeita. Bērnībā T. Pāvele iztēlojās, ka būs skolotāja, tāpat kā vecāki, bet, pateicoties talantīgiem ģimnāziju vēstures skolotājiem, viņai radās interese par vēsturi. 1938. gadā viņa iestājās Latvijas Universitātes Filoloģijas un filozofijas fakultātes Vēstures nodaļā, bet kara dēļ pārtrauktās studijas pabeidza tikai 1949. gadā.

T. Pāvelei bija tā laime dzirdēt spilgtos universitātes lektoros profesorus: Teodoru Celmu, Arvedu Švābi, Borisu Viperu, Ludi Bērziņu, Eduardu Šturmu, Jāni Siliņu, Robertu Viperu.

T. Pāvele ir klausījies un apmeklējusi izcilā latviešu arheologa Franča Baloža lekcijas un seminārus, kam sekoja praktiskais arheoloģisko izrakumu darbs Elvīras Šnores vadītajos izrakumos Dignājas pilskalnā (1939) un iespēja vērot profesora F. Baloža vadītos izrakumus Jeršikas pilskalnā (1939). T. Pāvele kā profesora F. Baloža semināra dalībniece tika nozīmēta prakses darbā Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļā, kur starp darbiniekiem sastapa nākamās kolēģes, vēlāk pazīstamās Latvijas arheoloģes un muzeja darbinieces Emiliju Brīvkalni, Rasmu Ceplīti, Lūciju Vankinu, Melitu Vilsoni, ar pēdējo aizvadīti kopīgi darba gadi Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā.

T. Pāveles vienīgā pastāvīgā darbavieta, kurā nostrādāti 27 gadi (1946–1973) līdz pat aiziešanai pensijā, bija Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs. T. Pāveles pirmais darbs 1946. gadā bija nolaupīto, uz Vāciju izvesto un atgūto Valsts Doma muzeja vērtību uzskaitē un inventarizācija. Viņa aktīvi piedalījās muzeja pastāvīgās ekspozīcijas izveidē un izstrādāja viduslaiku Rīgas tematikai veltīto muzeja ekspozīcijas daļu, vēlāk arī nodarbojās ar muzeja ekspozīcijas pilnveidošanu un daudzkārtēju pārkārtošanu.

Piecdesmito gadu beigās, uzsākoties plašiem celtniecības darbiem Vecrīgā, T. Pāvelei kā arheoloģei ar izrakumu darbu pieredzi uzticēja veikt arheoloģiskos izpēti darbus vecpilsētā. Četrpadsmit gadu laikā (1957–1970) viņa ir veikusi izrakumus un uzraudzības darbus astoņos objektos. Gara bija arheoloģes 1957. gada izrakumu sezona, kad izrakumi notika piecos objektos. Viņas vadībā Grēcinieku (toreizējā Imanta Sudmaļa) ielā tika atsegti trīs 14.–15. gs. ielas koka un akmens klāji, bet Daugavas krastmalā – 16. gs. Rīdzenes upes vārti un viduslaiku celtnu mūri. Vēlā rudenī norisa darbi Svētā Pētera baznīcas apkārtnē, kur tika atklāta nezināma vietējo iedzīvotāju apbedījumu vieta, kur senkapos konstatēti kuršu 13.–14. gs. apbedījumi ar bagātīgu kapu inventāru.

1960.–1963. gadā T. Pāveles vadībā tika pētīta Doma baznīca, kurā atklāja 17.–18. gs. apbedījumus un akmens kapu plāksnes, bet 1961. gadā Kungu (toreiz Daugavas) ielā 25/27 atklāja 13. gs. aizsargmūri un Rīgas upes krastu nostiprinājumus. Vairāki gadi aizvadīti arheoloģiskajos pētījumos starp Krāmu, Tirgoņu un Rozena ielu (1962–1963, 1968–1970), kur iegūts bagātīgs materiāls par viduslaiku mūra ēkām, atsedzot un izpētot izcilo viduslaiku celtniecības pieminekli – 14.–16. gs. Rīgas pilsētas vīna noliktavu. Tatjana Pāvele ir atstājusi kārtīgi un rūpīgi izstrādātus

arheoloģisko izrakumu pārskatus, galvenie pētījumu rezultāti ir publicēti. Viens no interesantākajiem ir T. Pāveles raksts par 11.–13. gs. bronzas bļodām – izciliem viduslaiku lietišķās mākslas paraugiem krājumā “Arheoloģija un etnogrāfija” (6. laid., 1964).

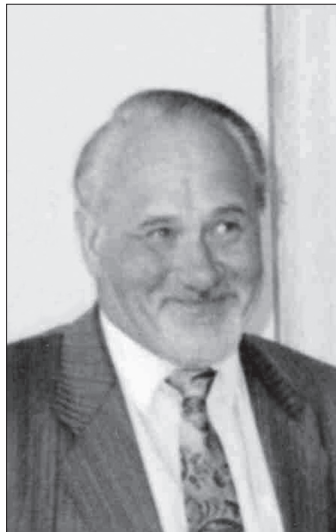
T. Pāvele bija atbildīgs un rosīgs darbinieks, viņa vadīja ekskursijas, lasīja lekcijas (“Pazīsim Rīgu”), darbojās Pionieru pils jauno gidu un muzeja darbinieku, kā arī Rīgas Ekskursiju biroja jauno darbiniekuursos. Viņa vadīja arī Latvijas Universitātes vēstures specialitātes studentu prakses darbus muzejā un iesaistījās daudzos citos darbos.

Aizvadīts garš un ražens mūžs, Rīgas arheoloģei Tatjanai Pāvelei pietrūka vien divu gadu, lai kopā ar Latvijas valsti svinētu simtgadi. Tatjana Pāvele apglabāta Rīgā, Pleskodāles kapos.

Vieglas smiltis aizsaules ceļos!

Viktorija Bebre

JĀNIS BĒRZIŅŠ
(29.04.1941.–19.02.2017.)

2017. gada 19. februāris nāca ar sēru vēsti – mūžībā devies izcils un godprātīgs zinātnieks, draudzīgs un izpalīdzīgs kolēģis, taisnīgs un drosmīgs cilvēks – Jānis Bērziņš.

Jānis Bērziņš dzimis 1941. gada 29. aprīlī Cesvainē. Nepilnu divu mēnešu vecumā viņš kopā ar vecākiem tika iekļauts padomju okupācijas varai neuzticamo cilvēku sarakstos un pakļauts deportācijai uz Sibīriju. Māte mainīja Jāņa likteni, stacija slepeni nododot zīdaini vecmāmiņai. Abi vecāki neatgriezās no Sibīrijas, zēns auga vecmāmiņas un mātesmāsas aprūpē.

1960. gadā Jānis Bērziņš pabeidza Cesvaines vidusskolu un iestājās tolaik Latvijas Valsts universitātes (LVU) Vēstures un filoloģijas fakultātes Vēstures nodaļā. 1965. gadā LVU izlaidumam sekoja darba gaitas Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā un dienests padomju armijā. 1967. gadā viņš iestājās aspirantūrā LVU Vēstures nodaļā, disertācijas tēma – “Latvijas strādnieki 19. gs. 90. gados”. 1970. gadā Jānis Bērziņš aizstāvēja vēstures zinātņu kandidāta disertāciju un uzsāka darbu Vēstures un filoloģijas fakultātē, kur lasīja kursus vispārējā un PSRS vēsturē. 1971. gadā vēsturnieks kļuva par jaunāko zinātnisko līdzstrādnieku Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūtā, kur strādāja Kapitālisma vēstures pētniecības sektorā.

Atmodas gados Jānis Bērziņš nešaubīgi iestājās par Latvijas neatkarību un kritiskākajā brīdī aizstāvēja to arī uz barikādēm pie Ministru padomes. Latvijai atgūstot neatkarību, viņš bija starp tiem Vēstures institūta darbiniekiem, kuri uzstāja uz institūcijas darba turpināšanu, tās nesadalīšanu.

1992. gadā vēsturnieka zinātniskais grāds tika nostrificēts (*Dr. hist.*), un 1993. gadā viņš tika ievēlēts par vadošo pētnieku LU Latvijas vēstures institūtā (LVI). 1997. gadā pēc aizstāvētā habilitācijas darba par rakstu kopu “Latvijas rūpniecības strādnieki 1900–1914” Jānis Bērziņš kļuva par habilitēto vēstures doktoru (*Dr. habil. hist.*).

Laikā no 2001. līdz 2013. gadam Jānis Bērziņš bija LU LVI Viduslaiku, jauno laiku un jaunāko laiku vēstures nodaļas vadītājs, vadīja nozīmīgus zinātniskus projektus par Latvijas 19. un 20. gs. vēstures posmu. Viņš bija “Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla” redakcijas kolēģijas un redakcijas padomes loceklis. Laikā no 2002. līdz 2006. gadam Jānis Bērziņš bija LU LVI direktors, iemantojot lielu cieņu un kolēģu milestību. Viņš bija arī LU Vēstures un filozofijas fakultātes studentu diplomdarbu vadītājs un recenzents, Valsts eksaminācijas komisijas priekšsēdētājs Vēstures nodaļā, LU Promocijas padomes un vēsturnieku doktorantūras padomes loceklis.

Jāņa Bērziņa zinātniskās intereses saistījās ar trim tēmām – sociālo grupu vēsture, sociālo kustību vēsture un tautsaimniecības nozaru

vēsture. Viņa zinātniskais darbs aizsākās ar pētījumu par Latvijas strādnieku vēsturi 19. gs. un 20. gs. sākumā. Aspirantūras laikā vēsturnieks publicēja savu pirmo nopietno darbu – nelielu zinātnisko brošūru “Latvijas strādnieku ekonomiskais stāvoklis 19. gadsimta 90. gados”. 1976. gadā iznāca Jāņa Bērziņa pirmā monogrāfija “Ar akmeni pret šauteni”, kuras pamatā bija disertācijas materiāli. Pēc valstiskās neatkarības atgūšanas izdotas divas monogrāfijas – “Latvijas rūpniecības strādnieku dzīves līmenis 1900–1914” (1997) un “Latvijas rūpniecības strādnieku sociālais portrets 1900–1914” (2009). Pētījumi par sociālo kustību – zemnieku kustību, 1905. gada revolūciju u.tml. apkopoti kolektīvās monogrāfijās “Latvijas PSR vēsture: I sējums” (1986), “Latvija 19. gadsimtā: Vēstures apceres” (2000); “20. gadsimta Latvijas vēsture. I: 1900–1918” (2000), “1905. gads Latvijā: 100” (2006). Regulāri publicējies Latvijas vēsturniekiem nozīmīgos izdevumos – “Latvijas Vēstures Institūta Žurnālā” un “Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis”.

Jānis Bērziņš aktīvi iesaistījās arī Latvijas Zinātņu akadēmijas darbā. 1998. gadā viņš tika ievēlēts par LZA korespondētājlocekli, 2000. gadā – par LZA isteno locekli. No 2001. gada akadēmiķis Jānis Bērziņš bija LZA Senāta loceklis un LZA Valdes loceklis, no 2008. gada līdz 2016. gadam – LZA Fonda priekšsēdētājs, Humanitāro un sociālo zinātņu nodaļas priekšsēdētāja vietnieks (2001–2012) un šīs nodaļas padomes loceklis (2010–2012).

J. Bērziņa zinātniskā darbība novērtēta arī valstiskā līmenī – 1987. gadā viņš saņēma Latvijas PSR Valsts prēmiju; 1998. gadā – Arveda Švābes balvu, 2005. gadā – Rīgas balvu, 2001. gadā – Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrijas Goda diplomu. Vēsturnieks tika apbalvots ar 1991. gada barikāžu dalībnieka piemiņas zīmi un par nopelniem valsts labā – ar IV pakāpes Atzinības krustu (2011).

Jānim Bērziņam bija trīs spēka avoti: ģimene – sieva Rita, dēls Pēteris, meita Ilze un mazmeitiņa Elīza, dzimtā puse un mājas Cēsvainē un medības – hobijs mūža garumā.

Lai Tev viegļas smiltis tēvu zemes atmatā!

Ilze Boldāne-Zeļenkova

AUTORI

Viktorija Bebre – arheoloģe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts, Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050
bebre-v@inbox.lv

Valdis Bērziņš – arheologs, Dr. archaeol., LU Latvijas vēstures institūts, Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050
valdis-b@latnet.lv

Daina Bleiere – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts, asociētā profesore, Rīgas Stradiņa universitāte, Dzirciema iela 16, Rīga, LV-1007
daina.bleiere@lu.lv

Ilze Boldāne-Zeļenkova – etnoloģe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts, Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050
ilze.boldane@gamil.com

Jānis Ciglis – arheologs, Mg. hist., Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, Lāčplēša iela 106, Rīga, LV-1003
janis.ciglis@history-museum.lv

Edvīns Evarts – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts, Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050
edvins_e@hotmail.com

Daniels S. E. Gunnarsons (*Daniel S. E. Gunnarsson*) – neatkarīgs arheologs, Mg. archeol., Ogres nov. Dižozoli, LV-5060
dangun02grimmared@gmail.com

Ilze Jermacāne – vēsturniece, Dr. hist., Latvijas Kara muzejs, Smilšu iela 20, Rīga, LV-1050
ilze.jermacane@karamuzejs.lv

Līga Lapa – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts, Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050
liga.lapa@gmail.com

Alise Šulte – vēsturniece, Mg. hist., Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, Lāčplēša iela 106, Rīga, LV-1003
alise.sulte@gmail.com

Andrejs Vasks – arheologs, Dr. habil. hist., LU Latvijas vēstures institūts, Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050
andrejs.vasks@lu.lv

Armands Vijups – vēsturnieks, Dr. hist., asociētais profesors, LU Vēstures un filozofijas fakultāte, Aspazijas bulv. 5, Rīga, LV-1050
armands.vijups@lu.lv

Antonija Vilcāne – arheoloģe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts, Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050
antonijavilcane@inbox.lv

Kaspars Zellis – vēsturnieks, Dr. hist., LU Filozofijas un socioloģijas institūts, Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050
kaspars.zellis@gmail.com

AUTHORS

Viktorija Bēbre – archaeologist, Dr. hist., researcher, Institute of History of Latvia, University of Latvia, 4 Kalpaka Blvd., Riga, LV-1050, Latvia
bēbre-v@inbox.lv

Valdis Bērziņš – archaeologist, Dr. archaeol., senior researcher, Institute of History of Latvia, University of Latvia, 4 Kalpaka Blvd., Riga, LV-1050, Latvia
valdis-b@latnet.lv

Daina Bleiere – historian, Dr. hist., senior researcher, Institute of History of Latvia, University of Latvia, assoc. professor, Political Science Department, Riga Stradiņš University, 16 Dzirciema Street, Riga, LV-1050, Latvia
daina.bleiere@lu.lv

Ilze Boldāne-Zeļenkova – ethnologist, Dr. hist., researcher, Institute of History of Latvia, University of Latvia, 4 Kalpaka Blvd., Riga, LV-1050, Latvia
ilze.boldane@gamil.com

Jānis Ciglis – archaeologist, Mg. hist., National History Museum of Latvia, 106 Lāčplēša Street, Riga, LV-1003, Latvia
janis.ciglis@history-museum.lv

Ilze Jermacāne – historian, Dr. hist., Latvian War Museum, 20 Smilšu Street, (Pulvertornis), Riga, LV-1050, Latvia
ilze.jermacane@karamuzejs.lv

Edvīns Evarts – historian, Dr. hist., researcher, Institute of the History of Latvia, University of Latvia, 4 Kalpaka Blvd., Riga, LV-1050, Latvia
edvins_e@hotmail.com

Daniel S. E. Gunnarsson – independent archaeologist, Mg. archeol., Ogre Municipality, Dižozoli, LV-5060, Latvia
dangun02grimmared@gmail.com

Līga Lapa – historian, Dr. hist., researcher, Institute of History of Latvia, University of Latvia, 4 Kalpaka Blvd., Riga, LV-1050, Latvia
liga.lapa@gmail.com

Alise Šulte – historian, Mg. hist., National History Museum of Latvia, 106 Lāčplēša Street, Riga, LV-1003, Latvia
alise.sulte@gmail.com

Andrejs Vasks – archaeologist, Dr. habil. hist., professor, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia, senior researcher, Institute of History of Latvia, University of Latvia, 4 Kalpaka Blvd., Riga, LV-1050, Latvia
andrejs.vasks@lu.lv

Armands Vijups – historian, Dr. hist., assoc. professor, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia, 5 Aspazijas Blvd., Riga, LV-1050, Latvia
armands.vijups@lu.lv

Antonija Vilcāne – archaeologist, Dr. hist., senior researcher, Institute of History of Latvia, University of Latvia, 4 Kalpaka Blvd., Riga, LV-1050, Latvia
antonijavilcane@inbox.lv

Kaspars Zellis – historian, Dr. hist., Institute of Philosophy and Sociology, University of Latvia, 4 Kalpaka Blvd., Riga, LV-1050, Latvia
kaspars.zellis@gmail.com